

Vlastivedný spravodaj Levického okresu č. 6, 1970

OBSAH:

Články

Ján Hudzovič: **Sto rokov Učiteľského ústavu v Leviciach**   **s. 3-9**

Karol Sándor: **Z dejín levických cechov**   **s. 9-21**

Materiály

Jozef Melicher: **Putovanie za literárnymi pamiatkami Levického okresu**
s. 22-27

Domin Šumeraj: **Stručný prehľad archívnych fondov okresnej povahy**
s. 27-30

Ján Madlen: **Lepidoptera z hornej časti hranice šahanskej stepnej oblasti**
s. 30-32

Literatúra

Ján Melicher: **Náš región v nových publikáciách**   **s. 33**

Správy

Pavol Kohút: **Frantz Schubert na dolnom Pohroní**   **s. 35- 37**

Na počesť dvoch jubileí   **s. 37**

Tibor Štiglinc: **Výstavy v Tekovskom múzeu**   **s. 37-38**

Pavol Behula: **Z novších archeologických objavov**   **s. 38**

STO ROKOV UČITEĽSKÉHO ÚSTAVU V LEVICIACH JÁN HUDZOVIČ, profesor Pedagogickej školy v Leviciach

Od založenia učiteľského ústavu do konca I. svetovej vojny (1870 — 1918)

Rakúsko — maďarské vyrovnanie roku 1867 sa stalo dôležitým medzníkom aj v uhorskej školskej politike. Nastupujúce kapitalistické zriadenie — v záujme úspešného rozvoja výrobných vzťahov a síl a nezaostávanie za rozvojom rakúskej časti monarchie — si vynútilo rozšírenie základného vzdelania širokých ľudových mäs. Uhorský minister školstva Jozef Eötvös sa usiloval v novom školskom zákone presadiť zásadu jednotného základného školstva, aspoň pokiaľ ide o jeho udržiavateľa. Zák. čl. XXXVIII. z roku 1868 vytvoril jednotný systém základného školstva; tento sa organizačne delil na základnú školu, vyššiu ľudovú školu, meštianske školy a učiteľské ústavy.

Školská správa už pri uzákonení základného školstva v Uhorsku si uvedomovala veľký nedostatok kvalifikovaných učiteľov. Preto hneď po vydaní nového zákona začali vznikať učiteľské ústavy. Na slovenskom území po roku 1868 vznikli nové učiteľské ústavy v Leviciach, Modre, Štubnianskych (Turčianskych) Tepličiach, Spišskej Novej Vsi, Bratislave, Kláštore pod Znievom. Vláda zámerne väčšinu učiteľských ústavov zriaďovala na národnostne exponovanom území. Učiteľské ústavy na Slovensku boli veľmi dôležitými nástrojmi maďarizácie.

K zrodu učiteľského ústavu v Leviciach nestačilo len rozhodnutie uhorského ministerstva školstva, ale bolo potrebné i porozumenie mesta a nie v poslednom rade zaistenie hmotnej pomoci. Magistrát mesta sa otázkou zriadenia učiteľského ústavu v Leviciach prvýkrát zaoberal 23. novembra 1869; mestská rada rokovala o učiteľskom ústave 25.—30. novembra 1869. Rozhodujúce bolo zasadnutie mestskej rady 2. decembra 1869, na ktorom sa rozhodli oficiálne požiadať vládu o zriadenie učiteľského ústavu v Leviciach. (2) Ich úsilie schválilo uhorské ministerstvo školstva 5. decembra 1869. (3) Sprostredkovateľom výmeny názorov medzi ministrom školstva a mestskou radou Levíc bol kráľovský radca Lukács Mácsay ml., ktorý tlmočil mestským úradníkom podmienky ministerstva. Mesto pre nový ústav malo poskytnúť 1 jutro pôdy z vnútorného mesta a 3 jutrá pôdy mimo mesta, okrem toho stavebný materiál, potrebný k stavbe budovy ústavu.

O tom, že občania Levíc chceli, aby v ich meste bol učiteľský ústav, svedčí fakt, že pod vedením Jozefa Pólyu vznikla peňažná zbierka, pri ktorej sa obrátili aj na významných levických rodákov a za krátky čas nazbierali 3.500 Frt. Za tieto peniaze zakúpili od známej levickej rodiny Szatmáriovcov stavebný pozemok pri Pereci, v miestach, kde je dnes osobitná škola (predtým tu bola

umiestnená kalvínska škola). Gróf Ladislav Hunyady daroval mestu potrebné množstvo tehly. Tak sa postupne vytvárali podmienky pre započatie stavby učiteľského ústavu v Leviciach.

Dočasne, pokiaľ sa postavila nová budova pre učiteľský ústav, vyučovanie prebiehalo v tzv. Kazyho dome na Panskej ulici (Úri utca) č. 20.

Otvorenie Maďarského kráľovského štátneho učiteľského ústavu v Leviciach bolo 1. októbra 1870 na Panskej ulici. Vyučovanie sa začalo 20. okt. 1870. Prvým riaditeľom ústavu bol Ladislav Mikovícs. V prvom školskom roku 1870/71 profesorský zbor učiteľského ústavu tvorili: Ladislav Mikovícs, riaditeľ, Miksza Hudec, Ladislav Szabó a Karol Pazár — profesori. Do 1. ročníka ústavu sa v tomto školskom roku zapísalo 27 žiakov. (4)

Stavba novej budovy učiteľského ústavu pokračovala rýchle a po troch rokoch dočasného umiest-

Pôvodná budova Učiteľského ústavu

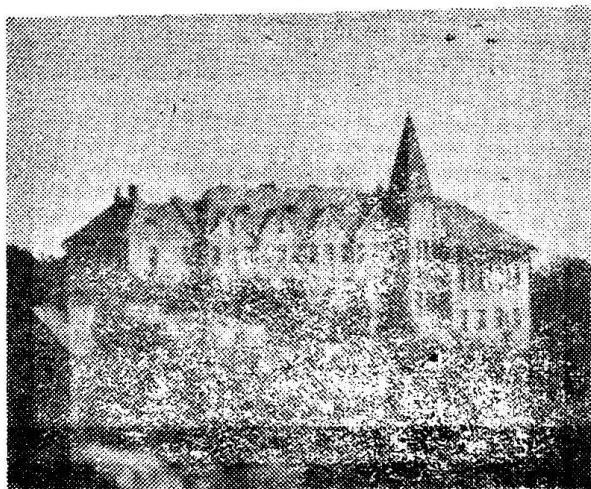
nenia sa ústav presťahoval do vlastnej budovy na Námestí sv. Trojice. Školský rok 1873/74 sa začal 1. októbra už v novej budove, kde popri triedach učiteľského ústavu a byte riaditeľa bola umiestnená aj cvičná škola so štyrmi triedami, ktorá bola dovtedy v evanjelickej škole. Novým riaditeľom učiteľského ústavu sa stal Ladislav Szabó.

Po 10-ročnom trvaní trojročných učiteľských ústavov uhorská vláda rozširuje učiteľské vzdelávanie a nariadením č. 655 a 15369 zavádza štvorročné učiteľské ústavy. Od začiatku škol. roku 1882/83 stal sa aj levický ústav štvorročným.

V nasledujúcich rokoch sa práca v učiteľskom ústave zintenzívnila natoľko, že mestská rada v roku 1900 konštatuje, že terajšie umiestnenie ústavu je už nevyhovujúce a začína sa uvažovať o stavbe novej budovy. Po dlhších bojoch o stavebný pozemok, ktoré sa skončili na mimoriadnom zhromaždení mestského zastupiteľstva 29. januára 1907, rozhodli postaviť novú reprezentačnú budovu —

ozdobou mesta (ako povedal člen zastupiteľstva, profesor učiteľského ústavu A. Holló) na Kalvárii. (5) Mestská rada ponúkla pre novú budovu učiteľského ústavu 5 jutár pôdy a 20.000.— korún v hotovosti. (6) Predstavitelia Levíc sa zhodli na

Nová budova na Kalvárii

tom, že „znovupostavenie a zväčšenie učiteľského ústavu v Leviciach je nutné, vyžaduje to národný ohľad maďarský.“ (7)

So stavbou reprezentačnej novej budovy učiteľského ústavu sa začalo v roku 1909. 25. októbra bola slávnosť položenia základného kameňa. Pamätný spis uložili do južného rohu budovy. Plány budovy nového ústavu vyhotovili umeleckí stavitelia Eduard a Mikuláš Scheiber. Stavbu viedol inžinier — podnikateľ Emil Reisz, stavebným majstrom bol Anton Stey a hlavným palierom stavby Karol Rais.

V priebehu stavania novej budovy učiteľského ústavu levické miestne noviny „Lévai Órálló“ (Levický strážca) (8) píše riaditeľstvu ústavu otvorený list, v ktorom navrhujú do veže budovy učiteľského ústavu namontovať zvonkovú hru. Redakcia spomínaného časopisu začala organizovať medzi obyvateľstvom peňažnú zbierku. Známym maďarským spisovateľom Zsigmond Móríc, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Leviciach, daroval na tento cieľ 50 korún (bol to jeho honorár za jednu novelu). Od zvonkovej hry sa však upustilo. Nakoniec vo veži ústavu, kde mala byť spomínaná zvonková hra, umiestnili nádrž školského vodovodu. Pri stavbe vodovodu pre novú budovu ústavu najťažšou úlohou bolo vykopanie studne. Keďže budova je postavená na vyvýšenom mieste, bolo treba vykopať studňu patrične hlbokú — 204 metrov. Pre samotné mesto a blízke okolie to bola senzácia. Preto aj miestna tlač venovala tejto práci veľkú pozornosť; opisovala postup kopania, upozorňovala na rôzne vrstvy štrku, žltej hliny, piesku, atď., cez ktoré sa prekopávala studňa.

V školskom roku 1911/12 sa začína vyučovať v novej budove. Budova učiteľského ústavu pôsobí, najmä vonkajším vzhľadom, imponantne a na niekoľko desaťročí sa stáva doménou Levíc. Jej vnútorné usporiadanie a vybavenie, najmä zbierkami, bolo veľmi dobré. V novej trojposchodovej budove je umiestnený učiteľský ústav, cvičná škola a in-

ternát učiteľského ústavu. Budova bola stavaná pre 120 žiakov. Vyhovovala všetkým vtedajším moderným pedagogickým a hygienickým požiadavkám, bola jednou z najkrajších a najmodernejších škôl v celom Uhorsku. Levický učiteľský ústav bol známy ako jeden z popredných ústavov uhorského štátu. Mal bohaté zbierky, veľkú knižnicu, meteorologickú stanicu, botanickú záhradu a záhradníctvo, ktoré slúžilo ako učebný objekt chovancom učiteľského ústavu. Bola to veľkolepá, už zďaleka viditeľná stavba, pripomínajúca zámok.

Prvá svetová vojna narušila vyučovanie aj na levickom učiteľskom ústave. Po vypuknutí vojny v budove ústavu umiestnili vojsko a neskôr ranených vojakov. Značná časť maďarských profesorov (9) aj študentov (10) (tí odchádzali dobrovoľne) narukovala, čo tiež rušivo vplývalo na riadny priebeh vyučovania. V školskom roku 1915/16 sa telocvičňa učiteľského ústavu premenila na vojenskú nocľaháreň. V decembri 1917 pre nedostatok uhlia bolo vyučovanie na dlhšiu dobu prerušené.

Keď sa v roku 1918 I. svetová vojna skončila, Levice spolu a ďalším územím južného Slovenska stávajú sa súčasťou novovytvorenej Československej republiky. I na jeseň 1918 sa v levickom maďarskom učiteľskom ústave začína nový školský rok. Tento sa však nedokončil, alebo sa ukončil predčasne. 15. marca 1919, po predchádzajúcej demonštrácii študentov učiteľského ústavu s maďarskými kokardami, z poverenia československej vlády prof. Otakar Šimák preberá učiteľský ústav do vlastníctva Československej republiky. (11) Tým sa končí polstoročná história Maďarského kráľovského štátneho učiteľského ústavu v Leviciach.

Československý štátny učiteľský ústav v Leviciach (1919 — 1939)

Po vytvorení Československej republiky a po ustálení jej hraníc boli aj Levice pripojené k novovytvorenému štátu Čechov a Slovákov. Normalizácia pomerov v štáte trvala dlhší čas. Túto situáciu chceli využiť nnohé živly, nespokojné s existenciou nového československého štátu. Študenti Maďarského štátneho učiteľského ústavu v Leviciach, podporovaní aj niekoľkými miestnymi obyvateľmi, demonštrovali 15. marca 1919 s maďarskými kokardami proti pričleneniu Levíc do novovytvorenej Československej republiky. I táto demonštrácia urýchlila prevzatie učiteľského ústavu v Leviciach československými úradmi. Ešte 15. marca 1919 predstavil sa profesor Otakar Šimák ako zástupca československej vlády, poverený prevziať učiteľský ústav do svojej správy, riaditeľovi Maďarského kráľovského štátneho učiteľského ústavu v Leviciach Eugenovi Köveskutimu a členom profesorského zboru a začal rokovanie o prevzatí ústavu. Vyhlásil, že preberá budovu ústavu s celým príslušenstvom, so všetkými zbierkami, nábytkom, pokladňou, zásobami, alumneom, záhradami, i hospodárstvom. Zároveň žiada o vydanie všetkých školských a internátnych objektov, vrátane botanickej a zeleninárskej záhrady, vinice, včelína, atď.

Preberanie učiteľského ústavu sa neobišlo bez ťažkostí. Riaditeľ Eugen Köveskutí protestuje v me-

ne svojom i v mene celého profesorského zboru proti zabratlu ústavu československou vládou a prehlasuje, že ustupuje násilliu. Na znak protestu sa celý profesorský zbor ústavu rozhodol, že nikto z nich nevstúpi do československých služieb. Žiaci — podľa vyjadrenia E. Köveskutih — sa môžu samostatne rozhodnúť, či chcú v štúdiách pokračovať tu, na Československom učiteľskom ústave v Leviciach, alebo či prestúpia do iného ústavu.

Veľké ťažkosti boli pri preberaní jednotlivých zbierok. Jednak preto, že neboli k dispozícii inventárne katalógy, no najmä preto, že mnohí profesori maďarského ústavu tvrdili, že mnohé predmety, používané ako učebné pomôcky, sú ich vlastníctvom a po zabratí o ich vydanie budú žiadať diplomatickou cestou.

Preberania učiteľského ústavu v Leviciach 15. marca 1919 sa za československú stranu zúčastnili: prof. Otakar Šimák ako zástupca československej vlády a dočasný správca ústavu, Vilém Fendt ako zástupca čsl. vlády a tlmočník a Bohdan Zippe ako zapisovateľ. Maďarskú stranu zastupoval riaditeľ Maďarského kráľ. štátneho učiteľského ústavu v Leviciach Eugen Köveskuti a deväť profesorov ústavu. (12)

Stratu maďarského učiteľského ústavu ťažko znášala najmä maďarská inteligencia, žijúca v Leviciach. Svedčí o tom aj rukou písaný zápis jedného z najznámejších a v meste najobľúbenejších profesorov maďarského učiteľského ústavu Eugena Krieka na poslednej čistej strane výročnej správy učiteľského ústavu za školský rok 1917/18, ktorá je uložená v knižnici Tekovského múzea v Leviciach.

Vyučovanie sa v Československom štátnom učiteľskom ústave v Leviciach začalo 24. marca 1919, hoci ústav mal iba 10 žiakov — Slovákov, ktorí tu zostali z maďarského učiteľského ústavu. Týmto zo začiatku stačila jedna trieda. Za niekoľko dní od započatia vyučovania počet zapísaných žiakov ústavu vzrástol natoľko, že sa mohlo začať s vyučovaním vo všetkých štyroch ročníkoch. Riaditeľ Československého učiteľského ústavu v Leviciach v situačnej správe 8. apríla 1919 oznamuje Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe, že profesori bývalého maďarského učiteľského ústavu — i napriek sľubu — agitujú proti Československému učiteľskému ústave v Leviciach. (13) Koncom mája 1919 pri učiteľskom ústave existuje aj cvičná škola, zatiaľ iba s 12 žiakmi.

Po vzniku Maďarskej republiky rád a po známej československej vojenskej intervencii preniká maďarská Červená armáda na územie Slovenska. Levice prežívajú ticho pred búrkou. Keď sa 30. mája 1919 ozvala v meste streľba, profesori a žiaci učiteľského ústavu odchádzajú vo večerných hodinách i s čiastkou levicej vojenskej posádky do Novej Bane. Na druhý deň, po telefonickom rozhovore s veliteľom vojenskej posádky, sa profesorský zbor i žiaci vracajú naspäť do Levíc. Ešte v ten istý deň vojaci Maďarskej republiky rád obsadili Levice, pochopiteľne aj budovu učiteľského ústavu. Celý profesorský zbor Československého učiteľského ústavu v Leviciach (dočasný správca O. Šimák, profesori B. Koloušek, Fr. Maloch, B. Zippe, J. Kverek, E. Hauner) bol zatknutý, väznený v Šahách, Vacove a v Kóbányi až do konca júla 1919.

Oslobodení boli až po vyjednávaní ministra dr. V. Šrobára, keď ich vymenili za maďarských zajatcov. Výmena sa uskutočnila na dunajskom moste v Bratislave 28. júla 1919. Okrem profesorov boli väznení i niekoľkí žiaci československého učiteľského ústavu. Podľa správy dočasného správcu učiteľského ústavu O. Šimáka dvaja z nich, Alexander Bahurinský, žiak 3. ročníka a Kornel Kovalčík, žiak 4. ročníka, dokonca už v Leviciach boli mučení pre svoje slovenské cítenie. (14) Väznené boli aj dve žiačky levického ústavu — Želmíra Sušová a Mária Grújbarová. Celý profesorský zbor a väznení žiaci dostali ministerské uznanie, osobitne svoje uznanie vyslovilo ministerstvo žiakom Alexandrovi Bahurinskému a Kornelovi Kovalčíkovi, ktorým poďakovali za ich hrdinské chovanie v Leviciach i v maďarskom väzení. (15)

Po Turícach v roku 1919 sa dočasná okupácia Levíc skončila. Život v meste i na jeho okolí sa rýchle normalizoval a nový školský rok 1919/20 sa na učiteľskom ústave začal 16. septembra.

Začalo sa nové obdobie v histórii levického učiteľského ústavu. Obdobie veľmi bohaté na všestrannú činnosť profesorov a žiakov ústavu. Popri plnení základných školských povinností sa zamerali na rozprúdenie slovenského kultúrneho života v meste a na blízkom okolí. Na 1. mája 1920 žiaci ústavu pripravili prvé slovenské divadelné predstavenie v Leviciach. Zahrali Urbánkovu hru Rozmajrín. S touto hrou dosiahli veľký úspech, o čom svedčí skutočnosť, že v nasledujúcich dňoch len v Leviciach ju museli trikrát opakovať. Chovanci učiteľského ústavu pravidelne pripravovali spomienkové večery a kultúrne programy z príležitosti pamätných dní a štátnych sviatkov.

Bohatá a úspešná školská a mimoškolská činnosť levického učiteľského ústavu bola narušená zhoršením zdravotného stavu žiactva. V školskom roku 1921/22 ochorelo viac žiakov na pľúčne choroby, dokonca jeden žiak na následky tohto ochorenia aj zomrel. V decembri 1921 a v januári 1922 až 60 % žiakov ústavu ochorelo na tzv. španielsku chrípku. Vyučovanie bolo prerušené a ústav dočasne zatvorený. V nasledujúcich mesiacoch zriadili v objektoch ústavu meteorologickú stanicu. S úspechom sa v učiteľskom ústave stretli aj zbierky na zlatý poklad Československej republiky, na Slovenské národné divadlo (16) a pre hladujúcich v Rusku. Na tento posledný cieľ študenti zozbierali 3086,70 Kčs dňa 29. 3. 1922. (17)

Študenti učiteľských ústavov sa nesmeli aktívne, či pasívne zúčastňovať na žiadnych politických akciách. Svedčí o tom prípis Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave zo dňa 5. mája 1923, ktorý výslovne „zakazuje“ zahŕňovať mládež do politických treníc, nedovoľuje mládeži zúčastňovať sa akýchkoľvek politických slávností alebo prejavov. (18)

V dňoch 5.—6. apríla 1924 sa konala oslava päťročného trvania Československého štátneho učiteľského ústavu v Leviciach. Pri tejto príležitosti si chovanci, profesori i miestni občania znovu pripomenuli význam a úlohy levického učiteľského ústavu, „ústavu, stojaceho na prednej stráži juhu, aby bol i naďalej mocnou podporou kultúrneho vývoja slovenského ľudu a prispieval cieľavedomou výchovou učiteľského dorastu k upevneniu repub-

liky a k utúženiu kultúrnej a politickej jednoty československej.“ (19)

Veľmi úspešný bol i zájazd žiakov levického učiteľského ústavu v máji 1924 do Čiech. Na viacerých miestach sa predstavili s programom, nazvaným „Slovenský večer“, ktorý sa všade stretol s kladným prijatím a hodnotením. Podobný zájazd uskutočnili aj v nasledujúcom roku. Tieto a im podobné zájazdy žiakov rozširovali ich zemepisno-historické poznatky, prispievali k nadväzovaniu nových priateľstiev a k utužovaniu vzťahov dvoch bratských národov — Čechov a Slovákov.

Pokojnú hladinu života nielen v učiteľskom ústave, ale v celých Leviciach v roku 1926 narušila kampaň za zrušenie učiteľského ústavu v Leviciach. Správca levického gymnázia Jaroslav Míka sa začal usilovať o zrušenie Československého štátneho učiteľského ústavu, aby sa gymnázium mohlo potom presťahovať do jeho budovy. Starú budovu gymnázia v Leviciach mala potom dostať meštianska škola, aby sa pre ňu nemusela postaviť nová. Riaditeľ J. Míka od Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave žiada prepožičanie 10 miestností v budove učiteľského ústavu. Profesorský zbor Československého štátneho učiteľského ústavu v Leviciach prerokoval na svojom mimoriadnom zasadnutí 12. júna 1926 žiadosť riaditeľstva miestneho reformného reálneho gymnázia na umiestnenie tried gymnázia v budove učiteľského ústavu a jednoznačne ju zamietol. (20)

Učiteľskému ústavu v Leviciach hrozí však nové nebezpečenstvo. Minister školstva dr. Hodža vyhlásil, že levický učiteľský ústav bude preložený do D. Kubína.

V týchto ťažkých chvíľach sa ukázalo, že učiteľský ústav nie je v Leviciach osamotený. Slovenská liga spoločne so všetkými kultúrnymi a politickými inštitúciami Levíc začala viesť boj o zachovanie a udržanie učiteľského ústavu v Leviciach. Mestské zastupiteľstvo vyslalo deputáciu k ministrovi školstva, aby od svojho úmyslu — preložiť levický ústav — upustil. 26. marca 1927 Odborové organizácie železničných zriadencov Jednoty, Zväzu slovenských železničiarov, Únie a organizácie železničných úradníkov zaslali ministerstvu školstva a dr. M. Hodžovi memorandum, v ktorom žiadajú ponechať učiteľský ústav v Leviciach. (21)

Boj za ponechanie učiteľského ústavu v Leviciach prerástol hranice mesta a okresu. Možno povedať, že za levický učiteľský ústav sa postavila celá slovenská verejnosť. (22) Keďže aj zástupcovia D. Kubína sa potom vyjadrili proti premiestneniu levického ústavu do ich mesta, od presťahovania učiteľského ústavu z Levíc sa upustilo.

Jubilejné oslavy 10-ročného trvania Československého štátneho učiteľského ústavu v Leviciach sa konali 16. a 17. marca 1929 za veľkej účasti zástupcov úradov, hostí, bývalých a vtedajších zväzancov ústavu i miestnych občanov. Riaditeľstvo učiteľského ústavu a profesorský zbor obdržali množstvo pozdravných listov a telegramov. (23)

Levický učiteľský ústav si v 20. a 30. rokoch nášho storočia získal povesť veľmi dobrej školy. Najmä viacročné pôsobenie PhDr. Karola Šornera vo funkcii riaditeľa ústavu zanechalo blahodarné stopy v radoch nových učiteľov. Kandidáti boli

vychovávaní k československému vlastenectvu a k myšlienkam demokracie. (24) V týchto rokoch bol v učiteľskom ústave najbohatší hudobný život, ba hádam bude správnejšie — umelecký život. Profesi umeleckých predmetov — Kaiser, Kozák, — tí boli najlepší, spomína K. Šorner. (25) Prof. Kaiser venoval pozornosť spevu, teórii a orchestrálnej činnosti. Repertoár školského orchestra bol veľmi bohatý a hodnotný. Popri úryvkoch z rôznych oper (Aida, Predaná nevesta, ap.) hrávali spevohry. Blodekova spevohra V studni bola v ich podaní vysielaná bratislavským rozhlasom priamo z budovy učiteľského ústavu, podobne aj folklórne pásmo Tekovská svadba. Veľký úspech dosiahol prof. Kaiser aj s operetou M. Francisciho Obšitá dcéra a to nielen v Leviciach, ale aj v Zlatých Moravciach a najmä v rozhlase. Časté hudobné zájazdy podnikal aj symfonický orchester učiteľského ústavu, najmä do Nových Zámkov, Nitry, Zlatých Moraviec a Topoľčian. V rámci Samovzdelávajúceho krúžku vyvíjal činnosť Salónny orchester, vedený študentom I. Brančanom. Učiteľský ústav bol centrom kultúrneho života Levíc a okolia.

Na jeseň 1938 sa Levice dostávajú do víru politických udalostí. Po viedenskej dohode z 2. novembra 1938 dochádza k okupácii južného Slovenska. Levice sú pripojené k horthyovskému Maďarsku. Takýto vývoj politických udalostí silne ovplyvnil aj život učiteľského ústavu v Leviciach. Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie 24. septembra 1938 posádkové veliteľstvo zabralo všetky učebne okrem hudobnej siene a fyzikálne a tiež aj študovne internátu na ubytovanie vojska. V budove učiteľského ústavu bola zriadená vojenská nemocnica. Preto sa od 26. septembra do 5. októbra vyučovalo v obmedzenom rozsahu v budove gymnázia.

Čoraz častejšie sa rozmyšľala nad premiestnením učiteľského ústavu. Kde ho ministerstvo premiestni? Do Štubnianskyh Teplíc, do Turč Sv. Martina, alebo do Novej Bane? Pretože v Štubnianskyh Tepliciach ani v Turčianskom Sv. Martine neboli možnosti na vhodné ubytovanie študentov, nariaďilo 3. novembra 1938 Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave premiestniť Československý štátny učiteľský ústav v Leviciach do Novej Bane. Cvičná škola pri učiteľskom ústave týmto dňom zanikla. V ten istý deň — 3. novembra — budovu ústavu obsadilo československé vojsko.

Evakuácia učiteľského ústavu a stredoškolského internátu prebiehala od 4. do 8. novembra. Do Novej Bane sa previezla časť vnútorného zariadenia a učebných pomôcok približne v takom rozsahu, v akom sa doplnilo zariadenie a rozmnožili učebné pomôcky od prevzatia ústavu Otakarom Šimákom 15. marca 1919. Vyučovanie v Novej Bani sa začalo 9. novembra. Učiteľský ústav bol dočasne umiestnený v budove meštianskej školy.

Školským rokom 1938/39 sa uzatvára ďalšia kapitola histórie učiteľského ústavu v Leviciach. Po mníchovskej dohode a viedenskej arbitráži na jeseň 1938 došlo 14. a 15. marca 1939 k rozpadu Československej republiky. V novovytvorenom slovenskom štáte sa javí učiteľský ústav v Novej Bani nadbytočný, a preto ho Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave výnosom zo dňa 27. apríla 1939 pod č. 2364/39 — II-2 zrušilo. (26)

Obdobie maďarskej okupácie (1939 — 1944)

Maďarské vládne miesta si dobre uviedomovali postavenie a význam Levíc na slovensko-maďarskom pomedzí. Snažili sa priamo v Leviciach obnovovať a zakladať také inštitúcie, ktoré napomáhajú vládne pri riešení národnostnej otázky, pri vlasteneckej výchove mládeže. Osobitne im záležalo na tom, aby pokračovali vo výchove maďarských učiteľov, aby ich výchove bola patrične národne uvedomelá. Mnohí slovenskí študenti, žiaci Československého štátneho učiteľského ústavu v Leviciach, zostávajú v meste alebo jeho blízkom okolí po evakuácii československého ústavu do Novej Bane. Títo po obnovení maďarského učiteľského ústavu študujú na jeho pôde. Vo výročnej správe za školský rok 1943/44 sa píše, že „náš ústav je dôležitým strediskom vlasteneckej výchovy“ a študenti ústavu majú „príslušnosť k maďarskému národu brať ako šťastie“. Vyučovanie v maďarskom učiteľskom ústave sa však nezačína hneď po evakuácii československého učiteľského ústavu do Novej Bane. Podľa rozhodnutia nadriadených školských úradov sa budova ústavu opravuje a po rozhodnutí z 11. marca 1939, že v septembri toho roku sa tu začne vyučovanie žiakov levického lýcea, práce na oprave budovy sa zintenzívnili tak, že 25. septembra sa začína nový školský rok. Súčasne otvorili aj internát.

Učiteľský ústav mal v školskom roku 1939/40 dve triedy, ktoré navštevovalo spolu 57 žiakov, [27] pričom jedna trieda bola do Levíc premiestnená z Komárna. V budove učiteľského ústavu boli viaceré miestnosti voľné, a preto ich prepožičali ľudovej škole a gymnáziu.

Riaditeľom Maďarského kráľovského štátneho lýcea spojeného s akademiou pre výchovu učiteľstva bol od 1. septembra 1939 Antal Khín. V období opravy školskej budovy bol dozorom poverený profesor Pál Kleisner.

Cvičnú školu akadémie pre výchovu učiteľstva otvorili až v školskom roku 1941/42. Vtedy sa začalo vyučovanie v 1. a 2. triede. V školskom roku 1942/43 rozšírili cvičnú školu na 8 tried a rozdělili ju na dva stupne. Prvý stupeň cvičnej školy tvorili 1.—5. trieda a druhý stupeň 6.—8. trieda.

Nedostatok učiteľských síl v rokoch vojny umožňoval aj študentom 5. ročníka učiteľských akadémii už koncom 1. polroku odísť do praxe. Títo študenti skladali maturitné skúšky až v septembri. Z levickej učiteľskej akadémie odišli niekoľkí študenti do praxe v školskom roku 1942/43.

Archívny materiál nám poskytuje ne jeden dôkaz o tom, že v rokoch maďarskej okupácie sa chovanci učiteľskej akadémie popri maďarčine zdokonaľujú aj v slovenskom jazyku. Znalosť slovenčiny im umožňovala dorozumenie s prostými slovenskými ľuďmi, ktorí žili na značnej časti okupovaného územia. V jednotlivých výročných správach sa uvádza, že na pôde levického ústavu sa v rokoch maďarskej okupácie organizovali kurzy slovenčiny. Dokonca v školskom roku 1943/44 sa riadne v priebehu celého školského roku vyučovala v triedach akadémie pre výchovu učiteľstva slovenčina.

Akadémia pre výchovu učiteľstva v Leviciach organizovala väčšinou v období hlavných letných

prázdnin množstvo kurzov, napr. ľudovovzdelávacie kurzy, kurz žiakov 5. ročníka [nielen žiakov z levického ústavu, ale aj z budapeštianskeho a kószegského] v júni 1943.

Maďarské kráľovské štátne lýceum spojené s akademiou pre výchovu učiteľstva vydržila Maďarské kráľovské ministerstvo verejnej výučby a náboženstva v Budapešti. Územne patrí do komárňanskeho inšpektorátu. Výchova v škole popri vlastenectve je zameraná silne nábožensky.

Podľa zachovaných materiálov možno konštatovať, že vo výchovnej školskej práci sa v levickej učiteľskej akadémii používali mnohé nové metódy, ako exkurzie a premietanie filmov. Za školský rok 1943/44, ktorý bol pre vojnový stav skrátenejší (vyučovalo sa od 3. novembra 1943 do 31. marca 1944), premietli v rámci vyučovania 95 botanických, zoológických, chemických, fyzikálnych, poľnohospodárskych a iných filmov.

Vyučovanie v školskom roku 1944/45 muselo byť po krátkom začiatku prerušené a pre blízkosť frontu predčasne ukončené. Od 20. decembra 1944, keď vojská 2. ukrajinského frontu maršala R. Malinovského oslobodili Levice, sú tieto v prvej frontovej línii až do konca marca 1945.

Po piatich rokoch maďarskej okupácie pripadá levický učiteľský ústav znovu do Československej republiky. Uplynulé roky sa vyznačovali najmä odnárodňovacou činnosťou na okupovanom území. Tvrdosť postupu maďarských úradov sa zmenšovala pod vplyvom blízkosti Slovenského národného povstania a približovania Sovietskej armády k Leviciam.

Slovenské národné povstanie prebúdzovalo národné povedomie Slovákov aj na Maďarsku okupovanom južnom Slovensku. Je radostné konštatovať, že mnohí študenti levického učiteľského ústavu, či ho už navštevovali v období maďarskej okupácie alebo pred okupáciou, sa aktívne zapojili do protifašistického hnutia a národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu v období druhej svetovej vojny. [28]

Do boja proti nepriateľovi išli dobrovoľne, uvedomele a v presvedčení, že bojujú za spravodlivú vec. Mnohí z nich boli ochotní v ťažkých bojoch obetovať aj svoje životy. Ich účasť v tomto slávnom Slovenskom národnom povstaní tvorí jednu z najkrajších stránok učiteľského vzdelávania v Leviciach.

Od učiteľskej akadémie k pedagogickej škole (1945 — 1970)

Nová etapa výchovy učiteľských kádrov sa začína po oslobodení našej vlasti slávnou Sovietskou armádou. Postupne a oslobodzovaním nášho územia vytvárajú sa predpoklady budovania socializmu v slobodnej Československej republike.

Levice oslobodila Sovietska armáda ako jedno z prvých miest našej vlasti už 20. decembra 1944. S prinavrátaním Levíc sa aj učiteľský ústav dostáva pod československú správu. Revolučný okresný národný výbor v Leviciach poveril Andreja Polonca prevziať učiteľský ústav od riaditeľa Maďarského kráľovského štátneho lýcea spojeného s akademiou pre výchovu učiteľstva v Leviciach dr.

Antala Tótha. K prevzatlu došlo 28. januára 1945. (29)

Zastavenie postupu Sovietskej armády v priestore Levíc a príprava jarnej ofenzívy vojsk II. ukrajinského frontu maršala Rodiona Malinovského na Hrone, znamenali pre Levíce a ich okolie predĺženie vojnového stavu. Budova učiteľskej akadémie, vyčnievajúca vysoko nad mestom, poskytovala dobrý terč nepriateľským vojskám, ale šťastne unikla pohrome. No i tak bola značne poškodená. Rekonštrukčné práce na budove sa začali po skončení jarnej ofenzívy Sovietskej armády na Hrone. Vyučovanie v Štátnej učiteľskej akadémii v Leviciach sa začína 24. septembra 1945. Internát sa podarilo so značnými hospodárskymi ťažkosťami otvoriť až v druhom polroku. V priebehu školského roku 1945/46 zriadila sa aj trojtriedna cvičná ľudová škola, ktorá sa v nasledujúcich školských rokoch rozšírila na päťtriednu.

Učiteľská akadémia vychovávala učiteľov pre ľudové školy. Pre výchovu učiteľiek materských škôl sa pri Štátnej učiteľskej akadémii v Leviciach zriaďuje v školskom roku 1946/47 *Ústav na vzdelanie učiteľiek materských škôl (ÚMŠ)*. (30) Na celom Slovensku boli iba tri Ústavy na vzdelanie učiteľiek materských škôl, dva pri učiteľských akademiách — v Leviciach a v Bratislave a samostatný v Žiline. (31)

Väčšie organizačné zmeny nastali od 1. septembra 1947. Výnosom Povereníctva školstva a osvetu v Bratislave č. 138357/III — 1947 na základe uznesenia Zboru povereníkov pretvára sa učiteľská akadémia vnútroorganizačne na gymnázium, postupne počnúc 1. ročníkom na V. triedu gymnázia v školskom roku 1947/48. (32) Tento výnos povereníctva bol v súlade s novým školským zákonom o základnej úprave jednotného školstva z 21. apríla 1948. Po zrušení učiteľských akademií učitelia nadobudnú vzdelanie na pedagogických fakultách vysokých škôl. (33)

Povereníctvo školstva, vied a umení v Bratislave poriaduje 6. augusta 1949 učiteľskú akadémiu spolu s ústavom na vzdelanie učiteľiek materských škôl a cvičnou ľudovou školou pod správu riaditeľstva miestneho gymnázia a zároveň prekladá gymnázium, vznikajúce premenou Štátnej učiteľskej akadémie v Leviciach do Štúrova. (34) 12. augusta 1949 pozmeňuje povereníctvo školstva, vied a umení svoje predchádzajúce rozhodnutie v tom zmysle, že Učiteľskú akadémiu v Leviciach, spolu s ÚMŠ a cvičnou školou, ponecháva pod vlastnou správou aj v školskom roku 1949/50 až do 30. júna 1950. (35)

Prvé práce, súvisiace s postupným premiestnením do Štúrova, sa hneď začali. Ukončené boli veľmi rýchle, lebo od začiatku školského roku 1950/51 platila nová úprava učiteľského vzdelávania. Podľa nej vzniká namiesto učiteľskej akadémie v Leviciach *pedagogické gymnázium* pre vzdelanie učiteľiek materských škôl. K 1. septembru 1951 nastali ďalšie zmeny. Pedagogické gymnázium pre vzdelanie učiteľiek materských škôl bolo premiestnené do Zlatých Moraviec a do Levíc prichádza z Bánoviec nad Bebravou pedagogické gymnázium pre vzdelanie učiteľov národných škôl. (36) Podľa školského zákona z roku 1953 rušia sa na Slovensku pedagogické gymnázia. Od 1. septembra 1953

je v Leviciach *Pedagogická škola pre vzdelanie učiteľov národných škôl*.

Príprava učiteľov národných škôl sa na Pedagogickej škole v Leviciach skončila v školskom roku 1960/61. Už 1. septembra 1959 sa však otvárajú na Pedagogickej škole v Leviciach tri *prvé ročníky štúdia pre vzdelanie učiteľiek materských škôl*.

V súčasnej dobe poskytuje Pedagogická škola v Leviciach vzdelanie učiteľkám materských škôl a vychovávateľom školských družín, detských domovov a domovov mládeže. *Štúdium vychovávateľstva* sa začalo v školskom roku 1965/66. V poslednom desaťročí sa popri triedach riadneho štúdia pre učiteľky materských škôl a vychovávateľov zriadili aj triedy štúdia popri zamestnaní, a to formou štúdia absolventov a formou diaľkového štúdia.

POZNÁMKY:

1. Tento príspevok je časťou širšie komponovanej práce, ktorá výjde pod názvom *Sto rokov učiteľského vzdelávania v Leviciach*.
2. Okresný archív Levice (ďalej len OAL) Magistrát mesta Levice, 862/72 a 487/1869.
3. Bars vármegyé, str. 175.
4. Niektoré štatistiky vo výročných správach uvádzajú 13 zapísaných žiakov. Skutočný počet zapísaných bol 27. 13 dostali zdarma stravu a ubytovanie.
5. Výťah zo zápisnice mimoriadneho zhromaždenia zastupiteľstva mesta Levíc dňa 24. januára 1907, OAL, Učiteľská akadémia, 705/1923.
6. Tamže.
7. Tamže.
8. Lévai Órálló, 1910, č. 17.
9. Antal Frank, Ferenc Schaffer, Zoltán Pazár, Mihály Kocsan.
10. Dobrovoľne narukovali 2 žiaci z prvého, 5 z druhého, 6 z tretieho a 7 zo štvrtého ročníka. Ďalších 25 žiakov vstúpilo do armády v šk. r. 1916/17, z nich dvaja zomreli v 1917 a štyria v roku 1918.
11. Preberací protokol učiteľského ústavu, OAL, UA, 1919.
12. Tamže.
13. OAL, UA, 81/1919.
14. O. Šimák, *Ťažké počiatky*, Slovenský denník, 1920, č. 98.
15. OAL, UA, 1919.
16. Kronika Československého učiteľského ústavu v Leviciach, str. 29.
17. Tamže, tiež aj OAL, UA, 1922.
18. OAL, UA, 1923.
19. Pozdravný list Referátu MŠNO v Bratislave zo dňa 4. sept. 1924, Kronika Československého učiteľského ústavu, str. 43.
20. Protokol č. XII., príloha ku Kronike čsl. učiteľ. ústavu, str. 78
21. Kronika Československého učiteľského ústavu, príloha.
22. O učiteľský ústav v Leviciach, Hronské noviny, 1927.
23. Kronika Československého učiteľského ústavu, prílohy.
24. Výročná správa Štátnej učiteľskej akadémie v Leviciach za šk. r. 1946/47, str. 5.
25. List dr. K. Šornera J. Hudzovičovi, archív autora.
26. OAL, UA, 288/1939.
27. Podľa rozhodnutia ministerstva ústav slúžil pre výchovu učiteľov — mužov.

28. Pozri J. Hudzovič, Učitelia a SNP, Nový život, 29. aug. 1964.
29. Výročná správa Štátnej učiteľskej akadémie v Leviciach za šk. r. 1946/47, str. 7.
30. Výnos Povereníctva školstva a osvety zo dňa 14. nov. 1946, č. 116867/46-A III/3, Archív PŠ v Leviciach.
31. Školstvo na Slovensku, publikácia Slovenského plánovacieho úradu, zväzok 9, str. 31.
32. Výročná správa Štátnej učiteľskej akadémie v Leviciach za šk. r. 1947/48, str. 8.

33. J. Longauer, Školský zákon, str. 37.
34. Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 6. aug. 1949, č. 106320/49-III/3, Archív PŠ v Leviciach.
35. Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 12. aug. 1949, č. 106413/49-III/3, Archív PŠ v Leviciach.
36. Zápisnica z 1. pedagogickej rady Pedagogického gymnázia v Leviciach v šk. r. 1951/52, Archív PŠ v Leviciach.

Z DEJÍN LEVICÝCH CECHOV

KAROL SÁNDOR

Cechy, ako záujmové organizácie remeselníkov, pretrvávajúce u nás od začiatku XIV. prakticky až do konca XIX. storočia, si zasluhujú mimoriadnu pozornosť historikov, lebo poskytujú vzácne pramene k výskumu vývoja remeselnej výroby, obchodu a miest, ako aj tvorby cien a miezd. Okrem toho je zaujímavá aj samotná organizácia cechov, ktorá so svojím hierarchickým zložením, so všetkými kladmi i nedostatkami, pozitívnymi i negatívnymi vplyvmi na rozvoj výroby: je produktom, typickým javom danej doby, osvetľujúcim jej spoločenský, hospodársky a kultúrny stupeň rozvoja.

V stredovekých i novovekých dejinách našich miest cechy hrali natoľko dôležitú úlohu, že bez ich dôkladného poznania a historického zhodnotenia nie je možné pristupovať k písaniu dejín. Remeselníci tvorili značné percento mestského obyvateľstva a svojím poslaním a privilegovaným postavením v značnej miere ovplyvňovali rozvoj miest. Boli predstaviteľmi významnej a početnej sociálnej skupiny feudálnej spoločnosti, ktoré po stáročia určovali rozvoj tovarovej výroby a mala veľký podiel na rozvoji obchodu.

Cechová remeselná výroba vznikla v Uhorsku na úkor domáckej výroby v XIV. storočí v súvislosti s hospodárskym vzostupom miest a rozvojom peňažného hospodárstva. Cechy, ktoré vznikli na základe mestského, alebo vrchnostenského, neskôršie panovníckeho privilégia preto, aby si remeselníci získali istú samosprávu, možnosť odpredať výrobkov na trhu, aby boli zabezpečení proti konkurencii výlučným právom predaja do vzdialenosti 1 míle (asi 9 km) okolo mesta, boli nepochybne prínosom oproti predchádzajúcej domáckej výrobe.

Cechové organizácie chránili práva, regulovali prácu, starali sa o materiálne a duchovné potreby svojich členov. V artikuloch spísané práva a povinnosti cechov sa stali prísne rešpektovanými predpismi, ktorými sa riadila výroba a nielen spolkový, ale aj súkromný život členov. Privilegované postavenie cechov však viedlo postupom času k ustrnutiu. Tým, že sa cechy účinne bránili konkurencii, stali sa brzdou rozvoja priemyslu, manu-faktúrnej a továrenskej výroby. Na skoro päťsto-ročné trvanie cechov sa však pozeráme vo vedomí toho, že boli dôležitou zložkou feudalizmu a ich výskum nám do značnej miery môže dokresliť cel-

kový obraz hospodárskych, sociálnych pomerov a života uhorskej feudálnej spoločnosti.

Táto práca vznikla v snahe osvetliť vznik a rozvoj cechov v Leviciach na základe zachovaného archívneho materiálu jednotlivých cechov, a tým poslúžiť jednak celkovému výskumu tejto problematiky, jednak budúcemu komplexnému spracovaniu dejín mesta Levíc.

Historické podmienky vzniku a pôsobenia cechov v Leviciach

O bohatej historickej minulosti Levíc azda nič nemôže svedčiť tak názorne, ako zrúcaniny stáročných hradných múrov tohto mesta. Pri skúmaní vzniku a činnosti cechov sa dotkneme aj dejinných udalostí so zreteľom na podmienky, ktoré determinovali život jeho obyvateľov, existenciu a pôsobenie, rozkvet a úpadok cechovej remeselnej výroby v Leviciach.

Vychádzame z najstaršej písomnej správy o Leviciach, ktorou je listina z roku 1156. (1) Podľa nej v uvedenom roku v tekovskej [boršskej] parochii, v dedine Bratka (2) ostrihomský arcibiskup Martírrius vysvätil kostol, ku ktorému boli pričlenené dediny Levice [villa Leua] a Vitk.

Levice boli vtedy ešte len bezvýznamnou poddanskou osadou, patriacou k tekovskému hradnému panstvu. Ležali východne od terajšieho mestského centra na úpätí viničného vrchu, ktoré si podnes zachovalo názov Staré Levice, Ó-Léva.

Z obdobia počiatkov Levíc sa nezachovala žiadna taká písomná správa, ktorá by historicky dokresli-la údaj z polovice XII. storočia. O ďalších osudoch Levíc sa dozvedáme až z listiny pochádzajúcej z roku 1318. (3) Je to prvá písomná správa o jestvovaní Levického hradu, ktorý bol postavený pravdepodobne koncom XIII. storočia, po úpadku tatarským vpádom poškodeného Tekovského hradu.

Pod silnejúci hrad sa začali postupne sťahovať obyvatelia Starých Levíc i okolitých obcí. Vznikla tak v XIV. storočí nová obec, podhradie — Veľké Levice.

Písomné pramene ako prvého majiteľa hradu uvádzajú Matúša Čáka. Po jeho smrti hrad prešiel do majetku kráľa Karola Róberta, ktorý roku 1321 poveril jeho spravovaním Imricha Becheiho a zá-

roveň ho menoval županom. Týmto sa stali Levice sídlom Tekovskej župy.

Podľa zoznamu pápežských desiatok z roku 1332 patrili už Levice k farnostiam s najbohatšími príjmami v župe. Po Kremnici, Hr. Beňadiku a Zlatých Moraviec — nepočítajúc sem svätobeňadické opátstvo — boli na štvrtom mieste a patrili už k mestečkám. (4)

Roku 1387 kráľ Žigmund Luxemburský daroval hrad Ladislavovi Sáraimu. Jeho syn Peter začal používať prímenie Levický (de Leva) a tento rod sa stal na 165 rokov pánom Levíc a širokého okolia.

Zo XIV. a XV. storočia, z obdobia, kedy sa v uhorských slobodných kráľovských a banských mestách rozmáha remeselná výroba a vznikajú cechové organizácie, niet žiadneho prameňa, ktorý by dosvedčil existenciu cechov v Leviciach. Je to typický jav pre poddanské mestečká, akými boli i Levice. Dá sa však predpokladať, že už i v tej dobe tu bola remeselná výroba, vykonávaná poddanými, ktorí pracovali pre vlastnú potrebu a pre svojich hradných feudálov.

V nasledujúcom XVI. storočí, po moháčskej katastrofe, sa Levice a ich okolie stali fakticky až do szatmárskeho mieru (1712) dejiskom stálych bojov. Mesto oslablo a stalo sa ešte závislejším na hrade, ktorý mal strategické postavenie. Po dobytí Ostrihomu Turkami roku 1544 sa stal dôležitou pevnosťou na obranu Pohronia a banských miest ako jeden z 15 obranných pevností proti Turkom. Ich časté a ničivé nájazdy prinášali utrpenie obyvateľom podhradia a celého okolia, z ktorých mnohých odvliekli a mesto niekoľkokrát vypálili.

Podľa doterajších výsledkov spracovania cechovníctva na Slovensku v XVI. storočí sa začína rozvoj remesla už i v poddanských obciach a mestečkách a v niektorých dosahuje i stupeň cechovej organizovanosti. Za daných okolností sa v Leviciach nevytvorili vhodné podmienky pre vznik cechov. Aspoň takto sa dá súdiť z toho, že sa nám nezachovali z tejto doby žiadne dokumenty o remeselnej výrobe. Prítom však nemožno vylúčiť existenciu rozvitého kováčstva, čižmárstva, remeňárstva atď. v Leviciach, v meste, ktoré svojím hradom patrilo ku kľúčovým miestam krajiny, chrániace prístupové cesty k dôležitej hospodárskej oblasti — k banským mestám — s veľkým počtom vojakov, o ktorých sa bolo treba po každej stránke na mieste postarať.

Priaznivejšie sa vyvíjali pomery od začiatku XVII. storočia po uzavretí mieru s Turkami pri ústí Žitavy v roku 1606. Hoci ani potom nebolo okolie ušetrené od tureckých nájazdov, počas ktorých si podmanili mnoho obcí, predsa len prináša toto obdobie o niečo vhodnejšie podmienky pre život a rozvoj Levíc.

Z tohto obdobia sa dozvedáme o počiatkoch administratívnej činnosti mesta. Od roku 1615 sa tu už konali jarmoky a týždenné trhy, čo je znakom intenzívnejšieho rozvoja remesla a obchodu. Dôkazom toho sú aj prvé cechové organizácie remeselníkov, a to čižmárov z roku 1620, kožušníkov z roku 1632 atď.

Keď v šesťdesiatych rokoch znovu vzplanul boj s Turkami, ani Levice neboli ušetrené od ich úto-

kov. 2. novembra 1663 vicekapitán Levického hradu Gašpar Bartakovich, vidiac tureckú presilu, bez boja kapituloval. Levice sa tak stali sídlom tureckého sandžaku do 12. júna 1664, kedy boli Turci z mesta vytlačení a vo veľkej bitke pri Leviciach 19. júla porazení. (5)

Z roku 1663 sa zachoval zaujímavý popis Levíc od tureckého autora Evlia Čelebiho, ktorý popri podrobnej charakteristike hradu uvádza, že mesto má asi 500 domov a až 50 obchodov, čo je rozhodne dôkazom čulého rozvoja mesta, badateľného od začiatku XVII. storočia. (6)

Rozvoj mesta nebol znateľnejšie porušený ani spomenutou (224 dňovou) tureckou okupáciou, ba po ich odchode tým, že sa Levice konečne oslobodili od tureckého nebezpečenstva, možno predpokladať postupný rozmach, napriek tomu, že aj v nasledujúcich rokoch za Thökölyho povstania boli Levice znepokojované vojenskými akciami.

Katastrofa mesta — ktorá v doterajších spracovaniach dejín Levíc nie je dostatočne zdôraznená — nebola spôsobená vojenským vpádom, ale požiarom, ktorý v roku 1696 zničil skoro celé Levice. Stačí na ilustráciu situácie uviesť poznámku konskriptorov, ktorí o Leviciach v tomto roku napísali, že sú úplne spálené a zrúcané, že okrem dvoch opevnení sa tu nachádza iba pár chatrčí a že okrem niekoľkých zemanov tu nebolo takmer žiadneho obyvateľa. (7)

Azda týmto možno vysvetliť, že zo XVII. storočia sa zachovali vlastne len nepatrné pamiatky levických cechov, hoci postavenie, veľkosť a historická minulosť mesta nasvedčujú tomu, že tu už musela byť rozviatejšia remeselná výroba, ktorej dokumenty sa však stali asi obeťou spomenutej živelnnej pohromy, alebo ešte predtým pohnutých čias bojov s Turkami (1663—1664).

Mesto bolo treba obnoviť. Roku 1698 znova postavili kostol a objavili sa i náznaky života levických cechov, ktoré sa snažili aj za takýchto ťažkých okolností čím skorej obnoviť svoju činnosť. Už z roku 1697 nachádzame zmienky o cechu čižmárov a obuvníkov. O rok neskoršie sa organizujú gombikári.

Levický hrad, ktorý je nerozlučne spojený s osudmi tohto mesta, bol cisárskym nariadením v roku 1699 zrušený ako pevnosť. Napriek tomu však ešte aj za Rákócziho povstania bol príčinou pustošenia počas kurucko-labanckých bojov v Leviciach, až roku 1709 bol ustupujúcimi kurucmi zámerne zbúraný natoľko, že úplne stratil význam vojenskej pevnosti.

Odvtedy sa začali vyvíjať dejiny Levíc v takých podmienkach, v ktorých — až na časté požiare a veľkú epidémiu v roku 1831 — nezasahovali do normálneho, spoločenskými zákonitosťami usmerňovaného rozvoja vonkajšie hatiace sily.

Ako ukazuje historicko-štatistická monografia Tekovskej župy, rozvoj Levíc v prvej polovici XVIII. storočia bol neobyčajne rýchly, takže za krátky čas sa zaradili k významným mestám dnešného Slovenska. (8)

Boli dané i maximálne podmienky života cechov. Levice sa stali v XVIII. a XIX. storočí centrom širokého poľnohospodárskeho okolia, kde sa koncentrovala remeselná výroba, zameraná na každodenné potreby obyvateľstva. Geografické položenie

mesta -- na rozhraní Pohronskej nížiny a výbežkov Štávnických hôr -- ho priamo predurčilo za miesto veľkých jarmokov, kde sa stretávali predávajúci a konzumenti obidvoch oblastí.

Levice boli v XVIII. storočí mestečkom s vyslovene remeselníckym charakterom, čo vyvracia doterajšie tvrdenia, že tu prevládalo poľnohospodárstvo. Toto konštatovanie zároveň aj odôvodňuje potrebu spracovania dejín cechov v Leviciach, ktoré boli vlastne organizačnou bázou remesla.

Rozkvet levických cechov v XVIII. storočí je v súlade so všeobecnou tendenciou vzrastu hospodárskeho života Tekova. Ich životnosť v značnej miere ovplyvnila a v XIX. storočí predĺžila i tá skutočnosť, že mestečko Levice bolo centrom priemyselne zaostalej agrárnej oblasti, kde napríklad vôbec nevznikali manufaktúry a výrobky tunajších remeselníkov mali, bez výraznej konkurencie, relatívne stále dobrý odbyť. Tak možno vysvetliť, že levické cechy vlastne vtedy dosahujú najintenzívnejší vzrast (v XVIII. storočí), keď cechová remeselná výroba bola už objektívne prekážkou kapitalistickej výroby.

V XIX. storočí badať stagnáciu vo vývoji Levíc. Zo všeobecnej ľahostajnosti, ktorá sa uspokojila zotrvávaním na tradíciách, až začiatkom osemdesiatych rokov začal zobúdzat verejnosť miestny týždenník Bars.

V takýchto podmienkach rozvoja mesta ešte i v predvečer zániku cechovníctva mohli mať levické cechy silne zapustené korene v tradíciách, ku ktorým priľnuté boli závažnou regresívnou silou v ceste spoločenského a hospodárskeho pokroku.

Levické cechy vo svetle historických prameňov

Pramene, ktoré sme mali k dispozícii pri pokuse načrtnúť dejiny levických cechov, sú veľmi medzerovité a sporadické. Z archívov jednotlivých cechov -- na ktoré sme sa v prvom rade zamerali -- sa zachovali len torzá, aj to len zásluhou záchranej zberateľskej činnosti bývalého Mestského múzea v Leviciach v tridsiatych rokoch, kedy sa podarilo získať niekoľko desiatok cechových pamiatok od potomkov posledných cechmajstrov, u ktorých tieto materiály zostali po zrušení cechov. Údaje, ktoré možno z nich čerpať, však ani zďaleka nestačia na vykreslenie uceleného obrazu jednotlivých cechov. Zachované písomnosti sú v mnohých prípadoch neúplné alebo celkom ojedinelé. Až na jednu výnimku, všetky písomnosti cechových archívov podávajú informácie o jednotlivých cechoch z XVIII. a najmä z XIX. storočia.

Okrem cechových materiálov Okresného archívu v Leviciach, bolo pojatých do spracovania deväť levických cechových artikúl zo zbierok nitrianskej pobočky Štátneho archívu v Bratislave, ktoré patria k najvzácnejším prameňom dejín levických cechov.

I keď spomenuté archívne pramene a hmotné pamiatky Tekovského múzea v Leviciach (9) neodhaľujú v plnej šírke bohaté dejiny levických cechov, predsa len umožňujú aspoň nahliadnúť do ich zaujímavého života a pôsobenia.

Podľa zistenia z rôznych prameňov, svoje cechové organizácie v Leviciach mali predstavitelia nasledovných remesiel:

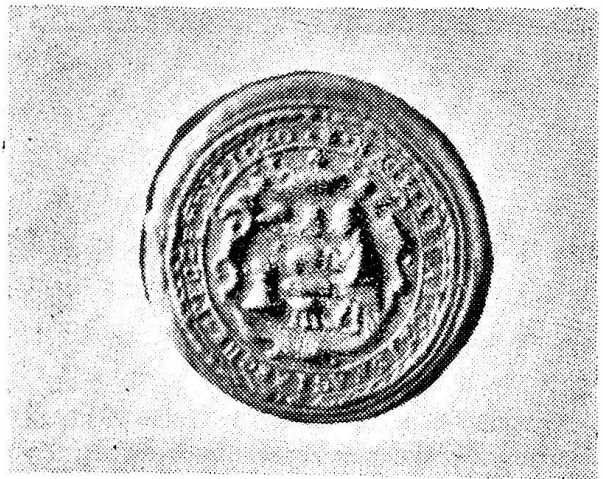
1. ČIŽMÁRI

Najstarším písomným prameňom o levickom čižmárskom cechu sú cechové artikuly z roku 1629, ktoré si levickí čižmári vypožičali od novozámockého cechu a zachovali sa v odpise z roku 1761. (10)

Rok vypožičania týchto artikúl býva najčastejšie označovaný za vznik čižmárskeho cechu v Leviciach, kedy tu bolo už 12 majstrov tohto remesla. Artikuly uvádzajú aj ich mená. Boli to napríklad: čižmár Štefan, Šebastián, Juraj, Matej atď.

Cechová organizácia levických čižmárov je však určite staršieho pôvodu ako spomenuté artikuly. Dôkazom toho je ich pečatidlo (obr. č. 1), na ktorom je vyrytý rok 1620, čo môže znamenať alebo založenie cechu alebo vyhotovenie typária. Rozhodne však toto pečatidlo je najstaršou pamiatkou levického čižmárskeho cechu. (11)

Artikuly z roku 1629 sú typickým príkladom vypožičiavania artikúl. Levickí čižmári ich dostali od novozámockých, tí od komárňanských, tí od rábskych (györskeých) a tí zas od bratislavských. Levičania ich potom v roku 1650 požičali ďalej banskoštiavnickým čižmárom. O prípadných vzťahoch z toho vyplývajúcich, alebo závislostiach medzi čižmárskymi cechmi uvedených miest, nie sú údaje.

Odtlačok pečatidla čižmárskeho cechu

(Foto: H. Košuthová)

Okrem pečatidla s dátumom 1620 a 25 člankových artikúl z roku 1629 nemáme až do konca XVII. storočia žiadne ďalšie pramene, z ktorých by sme mohli čerpať informácie o levickom čižmárskom cechu.

Nasledujúca písomná pamiatka je až z roku 1697, kedy čižmársky cech v Leviciach vydal odpis svojich cechových artikúl tovarišom. (12) Tieto artikuly sa však už nezhodujú s artikulami z roku 1629. Sú to novšie, v poradí druhé artikuly levických čižmárov, ktoré dostali od kráľa Leopolda pravdepodobne v roku 1695. (13) V spomenutom odpise sa zachovali len tie ich články, ktoré sa vzťahovali na tovarišov.

Je zaujímavé, že ešte aj sám posledný levický čižmársky cechmajster Štefan Féja rok vydania týchto artikúl pokladal za dátum vzniku cechu. [14]

Tieto artikuly určovali po 123 rokov činnosť levických čižmárov až do vydania generálnych artikúl, ktoré boli — ako tretie ich artikuly — potvrdené 18. mája 1818.

Bohatšie písomné pamiatky čižmárskeho cechu sa zachovali až od roku 1720. Sú to knihy majstrov, tovarišov, učňov, účtovné knihy a spisový materiál. Na základe údajov týchto písomností už z viacerých strán možno sledovať činnosť levických čižmárov a samotnú ich organizáciu.

V prehľade hierarchického členenia cechu na prvom mieste treba spomenúť prvého známeho cechmajstra z roku 1697, ktorým bol Ondrej Radvany. Cechmajstri, ako prví predstavitelia cechu, boli volení na dobu jedného roka na výročnom zhromaždení cechu, ktoré sa konalo u levických čižmárov 27. decembra, od roku 1869 29. decembra.

V knihe majstrov sa zachoval zoznam všetkých cechmajstrov od roku 1720 až do zrušenia cechu. Na čele zoznamu je Ján Féja, ktorý je druhým známym cechmajstrom čižmárov a s jeho menom sú spojené počiatky vedenia cechových kníh. Ďalšími cechmajstrami boli napríklad Ján Koncz, Juraj Maczák, Peter Szerentsés, František Féja atď.

Za 152 ročné obdobie, ktoré zoznam zahŕňa, levický čižmársky cech mal celkom 33 cechmajstrov, čo znamená, že každý cechmajster bol priemerne päťkrát za sebou zvolený do tejto funkcie.

Z cechových kníh sa dozvedáme aj o počte majstrov v levickom čižmárskom cechu. Podľa získaných údajov v polovici XVIII. storočia, roku 1755 bolo v levickom čižmárskom cechu združených 40 majstrov, o pol storočia neskoršie, roku 1800 už 103 a roku 1825 až 160 majstrov. Nepodarilo sa nám zistiť, odkedy boli do cechu prijímaní vidiecki majstri. Prvý údaj o nich sa nachádza z roku 1825. Bolo ich vtedy v cechu 13, roku 1854 18 a roku 1871 uvádzajú pramene až 32 vidieckych majstrov. Nie je známe, z ktorých obcí boli títo vidiecki majstri.

Od roku 1844 máme v knihe príjmov a výdavkov presné údaje o počte levických čižmárskych majstrov v zoznamoch o rozdeľovaní cechových peňazí na konci roka. Vidiecki majstri v týchto zoznamoch nie sú zahrnutí.

Podľa zistených údajov počet majstrov levického čižmárskeho cechu v jednotlivých rokoch bol nasledovný [15]:

rok	1629	1697	1755	1800	1825	1854	1867	1871
levickí majstri	12	14	40	103	147	126	133	139
vidiecki majstri					13	18	?	32

Z tabuľky je vidieť, že levický čižmársky cech sa postupne zväčšoval. Počet majstrov sa rapidne zvýšil od polovice XVIII. storočia. Odhladnúc od vidieckych majstrov, o ktorých nemáme dostatočné

údaje, rast počtu levických čižmárskych majstrov dosahuje kulminačný bod v roku 1825, ale udržuje sa naďalej na približne rovnakej úrovni. Ich vysoký počet v roku 1871 je dôkazom toho, že levickí čižmári ešte aj vtedy — rok pred zrušením cechov — museli mať priaznivé podmienky cechovej výroby.

Pravda je však aj to, že levickí čižmári neboli odkázaní výlučne na svoje remeslo. Väčšina z nich mala vinicu a mnohí aj ornú pôdu. Treba v tejto súvislosti uviesť i to, že čižmárske remeslo sa v Leviciach tradične dedilo z pokolenia na pokolenie. Boli na to všetky predpoklady a výhody. Napríklad cechové zhromaždenie pri určovaní poplatkov za prijímanie učňov ešte i v roku 1865 vynieslo také rozhodnutie, že kým cudzí adept remesla mal pri zápise zaplatiť 10 zlatých, syn majstra len 1 zlatý. Prednosti synov cechových majstrov boli po každej stránke regulami zabezpečované a bralo sa to za samozrejmosť, že cudzí učni a tovariši nemohli mať rovnaký podiel na cechu. Kópia artikúl predostretých župe so žiadosťou o ich schválenie roku 1819, kedy generálnymi artikulami boli staré zvyklosti ohrozené, uvádza, že levickí čižmári chcú zotrvať na zaužívaných výhodách rodinných príslušníkov majstrov. Tieto artikuly síce neboli schválené, spomínané prednosti si však rozhodnutiami cechových zhromaždení sami zabezpečovali.

V Leviciach boli aj také čižmárske rodiny, v ktorých sa dedilo remeslo po stáročia. Napríklad o rode Féja sú záznamy od roku 1694 až do konca XIX. storočia. V zozname cechmajstrov nachádzame z toho rodu Jána [1720], Františka [1755] a Štefana, ktorý bol posledným čižmárskym cechmajstrom.

Podobne sa stretávame po niekoľko generácií za sebou aj s inými menami, ako sú napríklad Radvany, Nyitrai, Ovetška atď.

Písomné pamiatky o učňoch potvrdzujú tradíciu dedenia remesla, zároveň však ukazujú aj to, že nielen z miesta a okolia, ale i zďaleka prichádzali učni za remeslom do Levíc. Zápisy nachádzame napríklad i o učňoch z Turčianskej a Trenčianskej župy.

Najstaršie záznamy o prijímaní a oslobodení učňov sú z roku 1793. V tomto roku jednotliví majstri cechu prijali osem a oslobodili sedem učňov. V niektorých ďalších rokoch tento pomer bol nasledovný: 1819 14 : 8, 1854 10 : 4, 1871 18 : 12, čo dokazuje, že v Leviciach bolo sústavne postarané o výchovu čižmárskeho dorastu. Kým sa však

z učňa stal majster, musel prejsť dlhou skúškou učňovských a tovarišských rokov. Predovšetkým musel učeň pri prijímaní do učenia zaplatiť príjmaciu taxu (szegődtetés díj), ktorá v roku 1819

činila 5 zlatých, od roku 1865 10 zlatých. Prvé artikuly z roku 1629 stanovili učňovskú dobu na 4 roky. V XVIII. a XIX. storočí trvala 3 — 4 roky, ale stretávame sa aj s 2- a 5-ročnou učňovskou dobou. Po uplynutí stanovenej učňovskej doby bol učeň oslobodený, začo znovu mal zaplatiť určitú taxu. V roku 1865 táto taxa činila 10 zlatých. Pri odovzdaní výučného listu v uvedenom roku mal ešte zaplatiť 1 zlatý „za veľkú cechovú pečať“.

Po tomto sa mohol stať z učňa tovariš. V cechových písomnostiach levických čižmárov nachádzame pomerne dosť údajov o tovarišoch, ktorí v rámci cechu už od roku 1697 mali svoje tovarišské združenie. V tomto roku dostali od cechu tovarišské artikuly. Zachovala sa v knihe tovarišov, do ktorej si zapisovali nové stanovy, poťažne úpravy starých artikúl. (16) Zápisy sú v knihe z rokov 1834 a 1863. Na ich základe a artikúl z roku 1697 si možno utvoriť obraz o živote a práci tovarišov levického čižmárskeho cechu.

Podľa artikúl z roku 1697 mal čižmársky tovariš od sv. Michala do Veľkej noci vstávať ráno o 3. hod. a pracovať večer do 9. hodiny. Predpisy z roku 1834 zmenili tento článok v takej forme, že tovariš mal v zime i v lete vstávať o 4. hod. a pracovať, ako aj predtým, večer do 9. hodiny.

Siedmy článok artikúl z roku 1697 predpisoval, že tovariš mal vyhotoviť za dva dni tri páry čižiem, alebo za jeden deň dva páry papúč.

Tovarišskú dobu už najstaršie artikuly z roku 1629 stanovili na šesť rokov, z ktorých tri roky musel tovariš stráviť na vandrovke. Za tým, po uplynutí ešte jedného, tzv. majstrovského roka, mohol sa stať tovariš majstrom, keď zhotovil majstrovskú prácu (remek), ktorá v roku 1819 pozostávala z troch párov čižiem.

Predpisy sa však nevzťahovali len na prácu, ale na každý moment súkromného i verejného života a správania sa tovariša, o dodržanie ktorých sa staralo predstavenstvo tovarišského združenia na čele s „otcom“ (atyamester), volaným cechovým zhromaždením z radov majstrov preto, aby spravoval záležitosti tovarišov.

Zachovala sa truhlica tovarišského združenia, ako aj kniha príjmov a výdavkov tovarišov, vedená od roku 1854, ako dôkaz pevne organizovanej činnosti tovarišov čižmárskeho cechu, ktorí, predstavujúc značnú výrobnú silu, boli dôležitou zložkou hierarchickej nadstavby cechu.

Približne rovnakú tendenciu ako u majstrov, mal aj rast počtu čižmárskych tovarišov. Z archívnych dokumentov z jednotlivých rokov sa nachádzajú nasledovné údaje o počte tovarišov:

rok	1697	1755	1854	1871
tovariši	10	8	33	55

Tieto čísla napriek tomu, že sa v XIX. storočí značne zvýšili, sú v porovnaní s počtom majstrov pomerne nízke. Že napríklad v roku 1755 na každého piateho majstra pripadol jeden tovariš, roku 1854 približne na každého štvrtého a roku 1871 na každého tretieho, to svedčí o tom, že dielne

levických čižmárov boli malé a ich diferenciácia nemohla byť tak veľká, že by umožnila značnejšiu konkurenciu. O vylúčení toho sa starali aj predpisy, napríklad tým, že tovariši boli k jednotlivým majstrom pridelovaní, že bola určená maximálna mzda tovarišov, ktorá bola pre všetkých majstrov záväzná.

Približná rovnosť nevelkých dielní zaiste súvisí s vysokým počtom levických čižmárov, ktorí v takýchto podmienkach s rovnakými šancami mohli pracovať a predávať svoje výrobky.

Zachovaná korešpondencia cechu dokazuje, že okrem miestnych týždenných trhov a jarmokov chodili levickí čižmári predávať svoje produkty na jarmoky aj do iných miest. Kusé správy o tom podávajú písomné dohody o vzájomnom poskytovaní jarmočného miesta, napríklad s čižmárskymi cechmi v Šahách, Nitre, Bátovciach a Želiezovciach. Najochotnejšími partnermi boli čižmári z Nitry, ktorí pre stánky levických čižmárov na tamjších jarmokoch prenechali prvé miesto už od roku 1822.

O samotnej cechovej organizácii čižmárov v Leviciach možno povedať, že po celý čas trvania cechu udržiavala vedomie materiálnej a remeselníckostavovskej spolupatričnosti svojich členov.

Tým, že cech čižmárov — ako sme už uviedli — dosahuje najväčší rozmach až v XIX. storočí, kedy cechovníctvo, ako prežitok feudalizmu, už bolo odsúdené na zánik, ešte väčšmi sa pridŕžovali tradícií a starých zvyklostí. Preto niet divu, že zrušenie cechov v roku 1872 v očiach levických čižmárov neznamenal spoločenský pokrok, ale búranie ich pevných hradieb.

2. KOŽUŠNÍCI

Po čižmárskom cechu chronologicky nasledujúcim bol cech kožušníkov. Bol založený v roku 1632. (17) Jedinou hodnotnou pamiatkou tohto cechu je však iba renovácia staršieho cechového pečatidla z XVIII. storočia, ktorej legenda je ukončená letopisom 1660.

Podľa údajov, nachádzajúcich sa v súpisoch obyvateľstva z XVIII. storočia, príslušníci kožušníckeho remesla tvorili po čižmároch a krajčiroch tretiu najpočetnejšiu cechovú organizáciu v Leviciach. V roku 1726 mali troch majstrov, 1736 ich bolo už sedem, 1746 devätnásť a roku 1763 až dvadsaťjeden. (18)

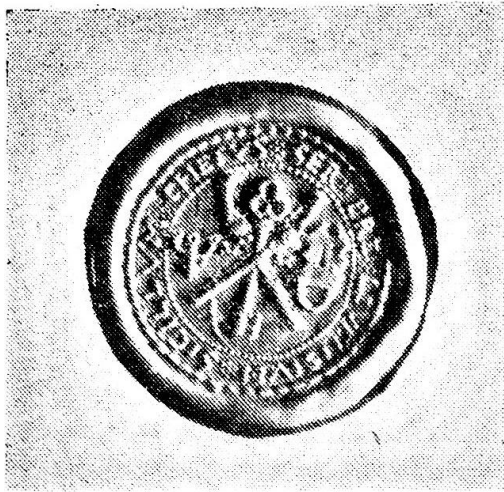
Záznamy voľakedajšieho riaditeľa levického múzea, Eugena Krieka, uvádzajú, že levickí kožušníci bývali Pod vrchom (v terajšej Koháryho ulici) a kožušinu, ktorú spracovávali, máčali v blízkom potoku Podlužianka. Zo známejších kožušníckych rodín uvádza mená: Braška, Masina, Behula, Bartoš, Svarba.

Je zaujímavé, že začiatkom nášho storočia boli už len dvaja kožušníci v Leviciach.

3. STOLÁRI A ZÁMOČNÍCI

O cechu stolárov a zámočníkov sa dozvedáme z neovereného odpisu druhej renovácie pôvodných cechových artikúl z roku 1792. (19)

V zošite, ktorý obsahuje spomenuté artikuly, sa uvádza, že prvá obnova cechového privilégia bola vykonaná v roku 1672. To znamená, že je cech ur-

Odľtačok pečatidla zámočníckeho cechu

číte staršieho pôvodu. A. Špiesz a J. Watzka uvádzajú, že má pôvod v cechovej organizácii zámočníkov, remenárov a mečiarov, z ktorej neskoršie (ešte pred rokom 1672) sa zmenil na cech zámočníkov a stolárov. [20] Združoval okrem stolárov a zámočníkov aj puškárov. Renovácia artikúl z roku 1792 menuje — bez bližšej informácie — mená starých cechmajstrov a „otcov“, medzi ktorými sa vyskytuje i puškársky majster (puskamíves). Dôkazom toho je i zachované cechové pečatidlo [obr. č. 2], ktorého symbol okrem zámku, kľúča, ostrohy a meča obsahuje i dve pušky. Keďže však v pečatidle nie je vyrytý rok, ani symbol stolárskeho remesla, je otázkou, či toto pečatidlo patrilo spomínanému cechu stolárov a zámočníkov, či staršiemu cechu zámočníkov, remenárov a mečiarov. Na základe formálneho rozboru pečatidla sa domnievame, že patrilo staršiemu, pred rokom 1672 existujúcemu cechu zámočníkov, remenárov a mečiarov, ktorý podľa formálnych znakov pečatidla, by mohol mať pôvod na prelome XVI. a XVII. storočia

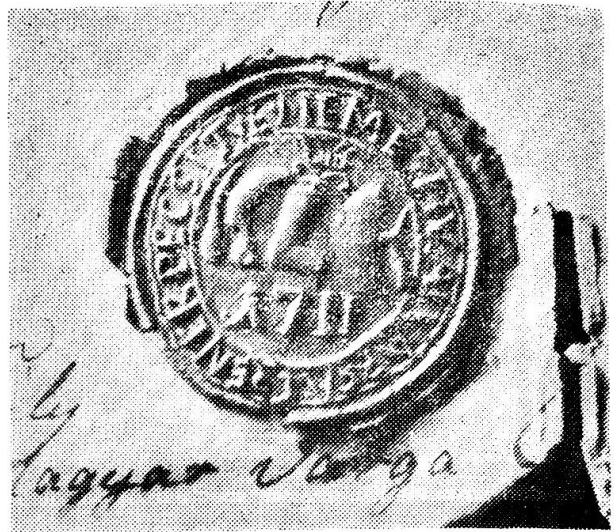
4. OBUVNÍCI

Najstaršou a skoro jedinou písomnou pamiatkou obuvníckeho cechu v Leviciach je transsumpt privilégia obuvníckeho cechu mestečka Rybník (Szóllős), vydaný pre levických obuvníkov 6. februára 1697. Listina sa zachovala v overenom odpise z roku 1761. Dozvedáme sa z nej, že pred cechmajstra obuvníckeho cechu v Rybníku, Vavrinca Kutného, sa s prosbou o vydanie spomenutých artikúl dostavili siedmi členovia predstavenstva levického obuvníckeho cechu na čele s cechmajstrom Martinom Vargom.

Artikuly rybnického obuvníckeho cechu, ktoré boli Levičanom vydané, majú pôvod v artikuloch cechu obuvníkov v Ostrihome. Tamojší cech ich dal roku 1473 obuvníkom v Komárne. Z Komárna ich prevzali obuvníci v Nových Zámkoch 26. januára 1609. Listina však neuvádza, kedy ich prevzali obuvníci v Rybníku. Nič nevieme ani o ich uplatnení v živote levického obuvníckeho cechu. Okrem dvoch hmotných pamiatok sa totiž nezachovali žiadne vzácnejšie cechové písomnosti levických obuvníkov, hoci, súdiac z existujúcich údajov o ich počte, museli mať významné posta-

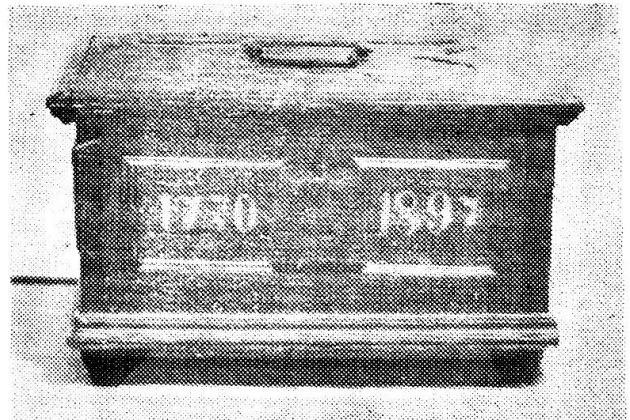
venie medzi cechovými organizáciami v Leviciach. [21]

Celý inventár písomností tohto cechu pozostáva z troch, obsahovo bezvýznamných listov. Jeden

Odľtačok staršieho pečatidla obuvníckeho cechu

z nich je však vzácnou pamiatkou tým, že sa zachovala na ňom staršia pečať [obr. č. 3], ktoré doteraz nebola známa a v súvislosti s obuvníckym cechom sa spomínalo vždy len mladšie zachované typárium s dátumom 1774.

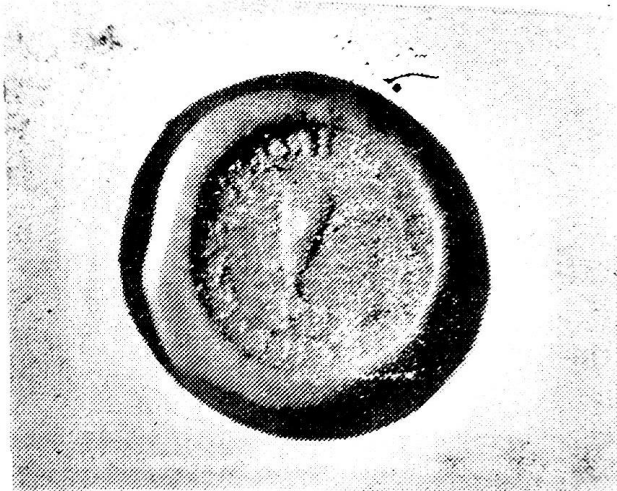
Cechová truhlica levických obuvníkov

Zo spomínaného listu — dlhopisu z roku 1843 — sa dozvedáme aj o tom, že levickí obuvníci patrili k uhorským ševcom, čo sa týka zhotovovania obuvi. Označenie cechu znelo: „Ns. Magyar Varga Czé.“ List uvádza aj mená vtedajších predstavených cechu, cechmajstra Jána Klintsoka, „otca“ Michala Spisáka, starého majstra (öreg mester) Jozefa Misika a notára Michala Dékayho.

5. GOMBIKÁRI

Pôvodné artikuly cechu gombikárov v Leviciach boli zničené pravdepodobne pri veľkom požiari mesta roku 1696. Prevzali preto — menovite cechmajster Ján Dubniczky, „otec“ Pavol Nóder, ďalej Štefan Barbacsi, Michal Batis, Štefan Tallósi a Ján Belányi — roku 1698 artikuly štlavnických gombikárov, ktoré im potvrdil roku 1700 palatín Pavol Esterházy, majiteľ levického panstva a feudálny

pán poddanského mestečka Levice. Tieto artikuly sa zachovali ako jediný písomný dokument levického gombikárskeho cechu, v overenom odpise z roku 1721.

Odtlačok pečatidla gombikárskeho cechu

Nevieme, kedy vlastne vznikol gombikársky cech v Leviciach. O tom, že artikuly potvrdené v roku 1700 neboli prvými, svedčí úvodný protokol pri vydaní týchto artikúl gombikárom v Segedíne, v ktorom sa uvádza spôsob získania privilégia po zničení dávnych artikúl požiarom. [22] Ako sme už videli, pri vypožičaní štiavnických artikúl roku 1698 už mali levickí gombikári cechové predstavenstvo. Rozhodne teda existovala cechová organizácia levických gombikárov už v XVII. storočí. Podľa doterajšej transkripcie legendy pečatidla cechu (obr. č. 5) by však jeho pôvod siahol až do XVI. storočia. V legende, ktorá znie nasledovne: SIGILLUM CEHE LEVENSIS 169. (?), je totiž problém vylúštiť rok. Eugen Kriek a po ňom i Pavol Behula uvádzajú 1595. [23] Podľa nášho názoru však v cechovom pečatidle gombikárov je nejasná len posledná číslica vyrytého roka. Prvé tri číslice — jednotka, šesťka, deviatka — sú výrazné. To znamená, že vyznačený rok je: tisíc šesťsto deväťdesiat... plus to nečítateľné číslo.

Pokladáme to za potrebné zdôrazniť preto, lebo ide o storočný rozdiel, ktorý nielen z regionálneho, ale i všeobecného hľadiska výskumu cechovníctva na Slovensku, hlavne však v tekovských mestečkách — v ktorých, podľa historicko-štatistickej monografie Tekova, nebolo takého cechu, ktorý by vznikol skôr ako v XVII. storočí [24] — by mohol byť oporným bodom s mylným záverom.

Podľa súpisu z roku 1715 boli v Leviciach štyria gombikári. [25] Ich činnosť — vyrábanie rôznych gombíkov (z nite, plátna, súkna, hodvábu, ale aj z kovu) a šnurovaní na šaty — bola úzko spätá s vtedajším odevom. Od polovice XVIII. storočia — súdiac aspoň z počtu gombikárov — sa začína úpadok módy šnurovaných šiat. Koncom spomenutého storočia bolo už tak málo gombikárskych majstrov v Leviciach, že sa musel ich cech dohodnúť v roku 1794 s halenármi o spoločnom pochovávaní svojich mŕtvych. [26]

Ešte začiatkom XIX. storočia spolu s tzv. maďarským krojom zanikol aj gombikársky cech v Le-

viciah. Azda týmto možno vysvetliť, že sa tak málo pamiatok zachovalo z činnosti tohto cechu.

6. HOLIČI

V archívoch, ktoré sme preskúmali, sa nezachovali nijaké písomnosti o cechu levických holičov. O jeho existencii sa dozvedáme len z literatúry o cechoch. Bol založený v roku 1700 a privilégium dostal, podobne ako cech gombikárov, od Pavla Esterházyho. [27]

Vzácné doklady o levických holičoch obsahujú cestopisné obrazy Boženy Němcovej z roku 1853. Z jej náčrtu sa dozvedáme o tom, že popri strihaní vlasov a holení sa levickí holiči zaoberali aj liečením. Napríklad tovariš, ktorý sa chcel stať majstrom, ako majstrovskú prácu mal uvariť šesť druhov masť: „1. dryak Villum magnum, 2. Sperment ranarum, 3. máz dobrého Aegyptiacum, 4—5. zeleň a žltú masť a dryak malinový, 6. bielu masť.“ [28]

Iný literárny prameň hovorí o tom, že holiči boli i v noci pripravení vykonávať rôzne chirurgické zákroky. Tovariš musel preto spať u svojho majstra, aby bol stále pri ruke. Keby nespál u svojho majstra a pacient by preto odišiel k druhému holičovi, mal zaplatiť majstrovi celú sumu, o ktorú bol ukrátený. Navyše pri prvom nočnom vymeškani mal zaplatiť pokutu 1 zlatý, pri druhom 2 zl., pri treťom 3 zl. a pri ďalšom takom previnení ho majster prepustil. [29]

Dozvedáme sa aj o tom, že pred ťažkými zákrokmi, napríklad pred liečením zranenia čeľusti, ramena, pred odrezaním nohy alebo ruky, sa musel holičský majster poradiť s ostatnými majstrami, mal zvoliť akýsi „výbor“. Pod pokutou bolo zakázané odvádenie pacientov. Taktiež bolo zakázané druhému majstrovi prevziať do liečenia už ošetrovaného pacienta.

Združenie holičov bolo v Leviciach jedinou cechovou organizáciou s nevýrobným charakterom. Ako vidieť i z uvedených neúplných správ o jej činnosti, zaslúžila by si pozornosť nielen z hľadiska cechov, ale i rozvoja zdravotníctva.

7. KRAJČÍRI

Tak isto ako čižmári, obuvníci, kožušníci a gombikári, i krajčíri boli predstaviteľmi takého remesla, ktoré slúžilo zásobovaniu obyvateľov Levíc a okolia článkami bežnej potreby. Ako vyplýva z údajov z roku 1715, práve oni boli najpočetnejšou remeselníckou vrstvou mesta. V uvedenom roku bolo v Leviciach šesť krajčírov a už museli mať i cechovú organizáciu, lebo v ich pečatidle — ktoré je renováciou z XIX. storočia — je uvedený rok 1706. Zachované cechové artikuly síce pochádzajú až z roku 1719, je však v nich odkaz na dávnejšie pôsobenie cechu, ktorý — ako sa uvádza — týmito artikulami sa chcel upevniť.

Artikuly, ktoré žiadali ôsmi krajčíri — menovite cechmajster Juraj Somodgy, Peter Várady, Juraj Horváth, Ján Ujfalusy, Ján Novaky, Samuel Sotony, Ján Szöllösy, Martin Kovaczek — boli potvrdené kráľom Karolom VI.

Po celé XVIII. storočie patrili krajčírsky cech k najsilnejším remeselníckym združeniam v Levi-

clach. Napríklad v roku 1746 bolo v meste až 33 krajčiarov. Tento vysoký počet bol do istej miery ovplyvňovaný aj tým, že do krajčiarkeho cechu patrili aj halenári, ktorí si až v roku 1772 vytvorili svoju samostatnú cechovú organizáciu.

Cechové písomnosti krajčiarov sa asi stratili počas druhej svetovej vojny, lebo v súpisoch cechových pamiatok levického múzea z roku 1938 sa ešte stretávame s dosť bohatým inventárom ich cechového archívu. (31) V terajšom archívnom fonde krajčiarkeho cechu je už len niekoľko málo významných spisov. Súpis z roku 1938 je cenný hlavne tým, že je zjavným dôkazom existencie dvoch krajčiarkech cechov v Leviciach. Od konca XVIII. storočia, pravdepodobne rozdvojením starého cechu, pôsobili od seba nezávisle dva cechy: cech tenkých krajčiarov — v zachovaných spisoch je názov Léval Vékony Szabó Czéh —, ktorí šili podľa pánskej módy, a cech uhorských krajčiarov, ktorí šili podľa vkusu obyčajného ľudu a svoje výrobky chodili predávať na jarmoky.

V čase vyhotovenia súpisu okrem hmotných pamiatok — cechového pečatidla a truhlic obidvoch cechov, dodnes uchovaných — jestvovali v zbierkach múzea i cechové knihy, napríklad kniha učňov (1786), účtov (1796), príjmov (1831), výdavkov (1836) cechu tenkých krajčiarov, a kniha majstrov (1804—1909), tovarišov (1810—1860), účtov (1791—1843) cechu uhorských krajčiarov.

V komentári k súpisu sa uvádza, že cech tenkých krajčiarov časom splynul s cechom uhorských krajčiarov, ktorí boli v Leviciach vždy v početnej prevahe. Podľa časového rozpätia záznamov v uvedených knihách mohlo k tomu dôjsť najskôr až v roku 1836, lebo dovtedy sa viedla kniha výdavkov cechu tenkých krajčiarov.

8. HALENÁRI

Levickí halenári boli pôvodne príslušníkmi krajčiarkeho cechu. Pri doterajšom vypočítavaní levických cechov sa o tom nevedelo, preto na základe dôležitosti halenárskeho remesla predpokladali, že jeho predstavitelia mali svoju cechovú organizáciu už skorej, než o tom svedčia zachovaní krajčiarov, vytvorenie osobitného cechu dosiahli od krajčiarov, vytvornie osobitného cechu dosiahli až 18. februára 1772. Ich organizácia bola teda — v levických pomeroch — dosť neskoro, ale treba sa na ňu pozerať, ako na pokračovateľku starých cechových tradícií, lebo jej členovia žili už aj predtým v cechovej organizácii a navyše doslova prevzali artikuly krajčiarkeho cechu. (32)

Pri vzniku cechu bolo v Leviciach sedem halenárov, ktorí — ako zaznamenali v dodatku k artikulám — s veľkou námahou a vlastným nákladom si vytvorili samostatnú organizáciu. Nevedno, čo bolo poháňtkom odlúčenia sa od krajčiarov. Pravdepodobne všeobecná snaha po nezávislosti jednotlivých remesiel napriek menšiemu počtu jeho predstaviteľov, ako tomu bolo i v prípade halenárov. Ich počet totiž v Leviciach nikdy nebol značnejší, lebo v meste ich pôsobenia a na okolí halena nepátrila k rozšírenému odevu.

Zo zachovaných cechových písomností halenárov možno sledovať prijímanie učňov do tohto remesla od roku 1859 do roku 1881. Z údajov sa dozvedáme,

že v období od roku 1859 do zrušenia cechov roku 1872, prijali ročne priemerne dvoch učňov. Okrem tohto zistenia z prehľadu o učňoch vyplýva, že boli prijímaní výlučne len katolícki chlapci. Pôvod tejto praxe sme našli v knihe majstrov, v ktorej je zaznamenané rozhodnutie cechu z roku 1828, že luteránov a kalvínov je zakázané prijať do učenia. Nezvyklá bola i neustálenosť trvania učňovskej doby, ktorá sa kolísala medzi poldruha a šesť rokmi.

Tovariši halenárskeho cechu mali asi tiež svoje združenie, tzv. malý cech (Kiss Czéh) v rámci celého, „starého cechu“ (Öreg Czéh). Nasvedčujú tomu tovarišské artikuly, ktoré sú však bez dátumu a okrem nich sa nezachovali žiadne dokumenty o činnosti tovarišov. Popri všeobecných predpisoch ich artikúl konkrétne údaje poskytuje jedine článok, ktorý určuje, že tovariš je povinný od štvrtej hodiny rannej do deviatej hodiny večernej vyhovíť päť veľkých, resp. sedem malých halien (kis szűr; nagy szűr). (33)

V období od roku 1830 do 1870, ktoré možno z knihy majstrov pozorovať, bolo do cechu prijatých 27 majstrov, tj. priemerne ročne len 1,4, čo nasvedčuje tomu, že v Leviciach bolo málo halenárov, ale zato schopných udržať si svoju cechovú organizáciu.

9. MÁSIARI

Jedinou pamiatkou cechu levických mäsiarov je výučný list, vystavený v roku 1850. Zachovala sa na ňom pečať, ako vzácny dokument, odkazujúci na starší pôvod cechu. Jej legenda znie: NEMES. LEVAL. MESZAROS. CHE. PECSETI. A: 1723; v obraze je znázornený vól, sekáč, nôž a oslička (obraz č. 6).

Dátum pečate je dôležitým dôkazom existencie cechu mäsiarov v Leviciach už začiatkom XVIII. storočia.

Podľa jestvujúcich údajov o počte mäsiarov, bol v Leviciach roku 1715 jeden mäsiar, roku 1726 traja, roku 1736 jeden a roku 1763 dvaja. Z ich malého počtu — nestačiacemu na vytvorenie

Čísloček pečatidla mäsiarskeho cechu

a udržanie cechu — sa dá predpokladať, že levická cechová organizácia mäsiarov združovala aj mimo-levických majstrov tejto živnosti.

Samotný výučný list si zasluhuje pozornosť i z hľadiska historickej geografie Levíc, ako tlačivo s vyobrazením mesta, výtvarne zachytené pravdepodobne krátko pred vystavením spisu.

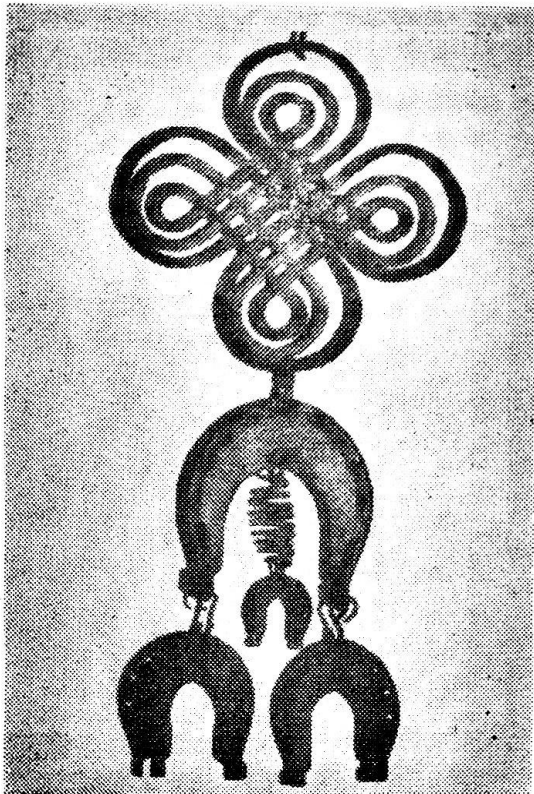
O cechu mäsiarov sa dozvedáme z neho jedine to, že v roku 1850 bol cechmajstrom Michal Bernáth, vicecechmajstrom Michal Farkas, predsedom tovarišského združenia Ján Váczy. Ceh mal aj svojho notára, ktorého meno je prekryté pečatou.

10. KOVÁČI, KOLÁRI, DEBNÁRI

Cech kováčov, kolárov a debnárov je príkladom oblastného cechu, ktorý vznikol na základe cechového privilégia Karola VI. v roku 1730. (34) Zo známych zakladateľov boli dvaja z Levíc, jeden z Čajkova, dvaja zo Želiezoviec a jeden z Čajakova.

Ich artikuly, ktoré sa zachovali v neoverenom odpise, tým, že sú ako jediné levické artikuly písané v slovenčine, si zaslúžia pozornosť nielen historika, ale aj jazykovedca z hľadiska skúmania jazykového problému na južnom Slovensku v predobrodeneckom období. Vzácný výskyt slovenského písaného slova v Leviciach v prvej polovici XVIII. storočia okrem artikúl možno zaznamenať i na prvých stránkach knihy majstrov tohto cechu. (35)

Sídlo cechu bolo samozrejme v Leviciach a aj predstavení organizácie boli výlučne odtiaľ. Vidiecki majstri cechu boli do určitej miery vždy v nevýhode oproti mestským remeselníkom. Iné východisko však nebolo pre vidieckych remeselníkov, ako tzv. cezpoľné majstrovstvo, aby neboli považovaní za „fušerov“ zo strany cechových re-

Vývesný kovácky znak

(Foto: H. Košuthová)

meselníkov. Hlavne pre dedinských kováčov, ktorí boli skoro v každej obci, znamenalo členstvo v cechu i pri menších újmoch oproti mestským remeselníkom zabezpečenie nerušenej práce a spoločenskej istoty. Z toho hľadiska levický cech kováčov, kolárov a debnárov svojím významom presahoval rámec mesta a rozprestieral sa na celom okolí. Medzi jeho členmi nachádzame napríklad remeselníkov (kováčov) z Mochoviec, Kľačian, Ondrejoviec, Loku, Kosíh, Dolného Pialu, Mýtnych Ludán atď.

Zachované cechové písomnosti kováčov, kolárov a debnárov sú vo veľkej miere poškodené a z hľadiska získania bližších údajov len menej cenné. Dokumentujú skoro len to, že tento cech združoval skutočne veľký počet filiálnych majstrov, predovšetkým kováčov, ktorí pri vstupe do cechu mali zaplatiť v roku 1809 27 zlatých, v roku 1847 30 zlatých ako inkorporačnú taxu. Napríklad kniha majstrov, v ktorej sú záznamy od roku 1730 až do roku 1891, okrem kusého registrovania nových členov a rôznych poplatkov, neobsahuje žiadne iné informácie o cechu. Súvisí to asi tým, že zloženie cechu a roztrúsenosť jeho členov neumožňovali rozvíňať taký organizačný život, ako tomu bolo u jednoduchých cechov.

11. REMENÁRI, MEČIARI, POVRAZNÍCI, SEDLÁRI

Najstaršia písomná pamiatka predstaviteľov cechu uvedených remesiel pochádza z roku 1741. Sú to cechové artikuly vydané vo Viedni zemepánom Levíc Antonom Esterházym pre remenárov a mečiarov. (36) Dozvedáme sa z nich, že uvedení živnostníci už aj pred vydaním tohto privilégia mali svoje cechové združenie v Leviciach, ich artikuly sa však stratili — ako uvádzajú v žiadosti o potvrdenie nových artikúl — v útrapných časoch. To znamená, že artikuly z roku 1741 sú v poradí druhej artikuly tohto cechu, ktorého pôvod podľa doterajších poznatkov siaha aspoň do začiatku XVIII. storočia.

V čase vydania druhých artikúl roku 1741 bolo v Leviciach šesť predstaviteľov remenárskeho a mečiarkeho remesla. Ďalšie údaje o cechu pochádzajú až z roku 1796. Sú dôkazom toho, že do cechu boli časom prijímaní aj mimolevickí živnostníci, tak napríklad z Hr. Beňadika, Zlatých Moraviec, Tekovských Lužian, Bátoviec a Želiezoviec. Teda z pôvodného cechu remenárov a mečiarov z Levíc sa stal oblastný cech, ktorý bol v roku 1796 už len organizáciou remenárov (Szíjártó Czéh). Od roku 1796 nie sú zmienky o mečiaroch, ktorí ešte v roku 1741 boli v tomto cechu v prevahe. Vtedy zo šiestich majstrov cechu štyria patrili k mečiarom.

Roku 1813 bol prijatý do cechu prvý povrazník s tým odôvodnením, aby sa cech posilnil, lebo v Leviciach boli vtedy len traja remenári. Odvtedy sa začal uvádzať názov: remenársky a povraznícky cech (Szíjártó és Kötéljártó Czéh).

Medzi členmi cechu sa od roku 1820 stretávajú aj so sedlármi, ale názov ich živnosti našiel výraz v mene cechu až v roku 1827, kedy sa zmenil na cech remenárov, povrazníkov a sedlárov (Szíjártó, Kötéljártó és Nyeregjártó Czéh).

Bol to pomerne malý cech. Napríklad v roku

1813 mal len päť členov. Roku 1818, už po spojení s povrazníkmi, kedy boli uvedené do života generálne artikuly, bolo v cechu 11 majstrov a ich počet asi nikdy nebol vyšší. Podľa zachovaných údajov v knihe majstrov za 76 rokov, od roku 1796 do roku 1872, bolo do cechu prijatých celkom len 41 majstrov. V početnej prevahe boli vždy mimo-levickí majstri, tí však mali v cechu obmedzené práva a povinnosti. Napríklad pri prijímaní platili len polovičnú taxu, ale nemohli byť volení do predstavenstva, v ktorom jednotlivé živnosti rovnomerne zastupovali levickí majstri.

V roku 1856 bol zaznamenaný v knihe majstrov zaujímavý, výnimočný prípad prijímania do cechu príslušníka iného remesla, prvého známeho levického výrobcu kočov (hintógyártó) Ondreja Dolega.

Okrem knihy majstrov sa zachovala aj kniha učňov tohto cech, v ktorej sú záznamy od roku 1810 do roku 1872. Oproti iným cechom je pozoruhodná zachovalosť a presné vedenie týchto kníh.

12. MURÁRI A TESÁRI

V súpisoch sa prvýkrát vyskytuje murár v Leviciach v roku 1736. O desať rokov neskoršie bolo tu už šesť a roku 1763 osem murárskych majstrov. Tento rast ich počtu bol asi podmienkou a pohnútkou vytvorenia si cechovej organizácie v spojení s ďalšími stavebnými majstrami — tesármi.

S prosbou o vydanie cechovej výsady predstúpili levickí murári a tesári pred panskú vrchnosť Levíc, ktorú vtedy predstavoval Anton Esterházy, a ten 18. júna 1755 ich artikuly podpísal. Zachovali sa len v neoverenom odpise v knihe určenej pravdepodobne na pamiatku, bez uvedenia prepisovateľa a dátumu vyhotovenia. [37]

Artikuly cechu murárov a tesárov sú jedinými nemecky písanými levickými cechovými artikulami, z čoho sa dá súdiť, že zakladatelia tejto cechovej organizácie boli asi nemeckej národnosti.

Nezachovali sa žiadne závažnejšie písomné pamiatky cechu murárov a tesárov, z ktorých by sa dali získať údaje o ich živote a činnosti. V cechovom archíve sú len bezcené potvrdenky k vydaniu vandrovej knižky z rokov 1847—1851. Jediné o tom sa dozvedáme z nich, že v uvedených rokoch cechmajstrom bol Anton Bumberle, ktorý potvrdenky, adresované mestskému notárovi, vystavoval tovarišom murárskeho i tesárskeho remesla. Cech teda v pôvodnej forme, združujúci predstaviteľov dvoch remesiel, ešte v roku 1851 jestvoval.

13. TKÁČI

Najstaršia písomná pamiatka v cechovom archíve levických tkáčov je zaznamenaná v roku 1818 z príležitosti prvého cechového zhromaždenia po uvedení nových, tzv. generálnych artikúl do platnosti — záväzných pre všetky cechy —, pri ktorej príležitosti okrem stanovenia termínov kvartálnych cechových schôdzok boli spísaní všetci vtedajší členovia cechu. Z tohto menoslovu i z ďalších záznamov o majstroch je zrejmé, že levický cech tkáčov mal oblastný charakter. V roku 1818, okrem piatich levických majstrov, boli jeho členmi dvaja tkáči z Dolného Plalu, dvaja z Kálnej, jeden z Veselej (dnes už len osada pri Šárovciach), piati zo

Želiezoviec, dvaja zo Šároviec a dvaja zo Svodova. V neskorších rokoch boli do cechu prijímaní tkáči aj z iných obcí: z Ondrejoviec, Turej, Tekovských Lužian, Farnej a Hr. Beňadika, čo dokumentuje význam cechu, ako jedinej organizácie tkáčov v širokej oblasti dolného Pohronia.

Škoda, že sa nezachovali aj staršie písomnosti cechu, lebo spomínaný prameň dokazuje jeho existenciu už aj pred rokom 1818.

Vychádzajúc z toho, že v roku 1763 už bolo v Leviciach šesť tkáčov a pri takom počte predstaviteľov jednej živnosti už bolo zvykom združovať sa do cechovej organizácie, podľa nášho názoru vznik levického tkáčskeho cechu treba hľadať v polovici XVIII. storočia. Nepokladáme preto za smerodajný argument o začiatkoch činnosti cechu ani jeho najstaršiu pamiatku, cechové pečatidlo z roku 1815.

Zachovaný archívny materiál cechu tkáčov je len zlomok voľných listov z knihy majstrov so zápsmi od roku 1818 do roku 1884. Obsahuje okrem už spomenutého zoznamu majstrov i neúplný protokol o prijímaní a prepúšťaní učňov, ako aj stručné zápisy z cechových zhromaždení, ktoré sa obmedzujú skoro výlučne len na zaznamenávanie mien novozvolených predstavených cechu.

14. STOLÁRI A SKLENÁRI

S cechovou organizovanosťou levických stolárov sme sa už stretli v kapitole o cechu stolárov a zámočníkov, ktorý existoval od roku 1672 a naposledy sa spomína v roku 1792. Od tohto roku zmizli správy o cechovej príslušnosti zámočníkov vôbec a stolárov až do polovice XIX. storočia. O nich sa totiž znovu objavujú zmienky od roku 1853, odkedy sa zachovali písomné pamiatky doteraz neznámeho cechu stolárov a sklenárov.

K určeniu vzniku cechu nie sú žiadne podklady. Zachovala sa jeho účtovná kniha od roku 1853, záznam o tovarišoch od roku 1856 a kniha majstrov od roku 1858. Tieto písomnosti však z hľadiska náčrtu dejín cechu, okrem dokumentácie existencie cechu stolárov a sklenárov v Leviciach a možnosti približného odhadu jeho veľkosti (v roku 1868 mal okolo dvadsať členov) nie sú prameňom iných závažnejších údajov.

15. GARBIARI

V poradí levických cechov na posledné miesto sa dostali garbiari, ktorých jediná pamiatka, cechové pečatidlo, je až z roku 1861, z obdobia doznievania cechov. Ich zaradenie však nezodpovedá množstvu zachovaných pamiatok a písomností, ale je výsledkom neslávnych osudov cechových archívov.

Vychádzajúc z poznania začiatkov, počtu a rozvoja levických cechov možno s určitosťou predpokladať dávnu remeselnícku a cechovú tradíciu tunajších garbiarov, výrobcov kože ako dôležitej suroviny čižmárov, obuvníkov, remenárov a sedlárov, ktorí v značnom počte pôsobili v Leviciach.

Podľa kruhopisu pečatidla (LEVAI MAGYAR TÍMAR CZEH PECSETJE) levickí garbiari spôsobom výroby boli tzv. uhorskými garbiarmi, ktorí spracovávali hovädziu a konskú kožu hlavne pre remenárov a sedlárov.

Na starú tradíciu levických garbiarov, ktorá o celé stáročia predchádza zachovanú hmotnú pamiatku z XIX. storočia, ukazuje dodnes zachovaný názov jednej mestskej štvrte, ktorá bola miestom ich voľakedajšej činnosti. Táto stará mestská štvrť sa v ľudovej reči nazýva **Tabán**. (38)

Keďže vykonávanie garbiarskeho remesla s primitívnymi stredovekými hygienickými opatreniami bolo sprevádzané nepríjemným zápachom, vznikajúcim v procese výroby kože, alebo z tlejúcich zvyškov uhynutých zvierat a okrem toho najmä v letných mesiacoch neustále hrozila možnosť rozšírenia rôznych epidémií a moru dobytky, bolo vykonávanie garbiarskeho remesla vykázané z vnútorného mesta a mohlo sa konať za jeho hradbami. Preto vznikali garbiarske dielne v osobitných uliciach alebo štvrtiach na predmestí, kde boli na to vhodné podmienky (potočná voda; južné okraje mesta, kde smer prevládajúcich severných vetrov neodnášal zápach do mesta a i.).

Levický Tabán týmto podmienkam v plnej miere vyhovel. Leží južne od mestského centra za voľakedajšími hradbami a preteká tadiaľto potok Perec. Je teda presvedčujúcim topografickým dôkazom o existencii garbiarskych remeselníckych dielní v Leviciach. Otázka vzniku cechu garbiarov zostáva naďalej otvorená, ale dá sa predpokladať, že vznikol medzi prvými levickými cechmi, rozhodne však najneskoršie začiatkom XVIII. storočia, v čase všeobecného rozmachu cechovej remeselnej výroby v Leviciach.

Remeselná výroba v Leviciach po zrušení cechov

Po nástupe kapitalizmu bol zánik cechov nevyhnutnou podmienkou rozvoja priemyslu agrárneho Uhorska, vzťahujúceho sa po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, lebo svojimi tradíciami, zdedenými z feudalizmu (regulovaním výroby, určovaním cien, ovplyvňovaním realizácie výrobkov na trhoch, zabraňovaním konkurencii a'ď.) boli prekážkou hospodárskeho rozvoja.

Bol to zákonný článok VIII. z 22. februára 1872, tzv. priemyselný zákon, ktorý zrušením cechov pretrhol vyše päťstoročnú tradíciu, zaužívanú formu remeselníckej činnosti, aby sa mohli vytvárať nové, kapitalistickým podmienkam zodpovedajúce výrobné vzťahy. Avšak tento prechod nebol nijako jednoduchým, ľahkým, hneď všade účinným procesom.

Cechová remeselná výroba v Leviciach, ako bolo vidieť i z predchádzajúceho prehľadu, mala silnú tradíciu a od začiatku XVIII. storočia aj priaznivé podmienky rozvoja. Tým, že Levice boli na periférii priemyselnej revolúcie, v centre zaostalej poľnohospodárskej oblasti, s cechovou remeselnou špecializáciou na také odvetvia, ktoré neboli ohrozené konkurenciou manufaktúr a továrenskej výroby, ešte i v XIX. storočí mala tu cechová malová výroba voľné pole pôsobnosti. Uzavretosť cechov, kľúčovité lpenie na tradíciách vylúčili prenikanie kapitalistických vzťahov a obchodného kapitálu do ich organizácií. Preto sa v Leviciach neprejavila v takej miere kríza cechovej výroby ako v tých mestách, kde už od XVIII. storočia museli viesť priamy boj s kapitalistickými podnikateľmi, kde

remeselníci nemali dostatočné trhové možnosti.

V období rozkladu feudalizmu a nástupu kapitalizmu patrili Levice, hlavne so svojím južným vľadiekom, k tým oblastiam krajiny, kde mal priemysel len podradnú úlohu, nepôsobili teda tak silno na rozklad cechového remesla ako v priemyselne rozvinutých oblastiach. Na druhej strane ani v jednom výrobnom odvetví, uskutočňovanom levickými cechmi, nedochádza na Slovensku v XVIII. a XIX. storočí k rozhodnej prevahe veľkovýroby. Napríklad v spracovateľskom odvetví kožiarskeho remesla (čižmári, obuvníci, sedlári, remenáři), ktoré bolo v Leviciach veľmi silné, vo výrobe drevených nástrojov, nádob, nábytku (tesári, stolári, dobnári, kolári) všeobecne ešte prevládala cechová remeselná malová výroba, zásobujúca miestny trh. (39)

Ako sme už uviedli, cechové organizácie v Leviciach boli ešte i v druhej polovici XIX. storočia zdanlivo neoslabené, neohrozené. Všimnime si, ako reagovali v takýchto podmienkach na zrušenie cechov, ako sa vyvíjalo ďalej remeslo v Leviciach, ktoré v priebehu XVIII. storočia a ešte i v nasledujúcom storočí až do zrušenia cechov dávalo charakter mestu.

S priemyselným zákonom, ktorého podstatou bola úplná sloboda živnosti, boli levickí cechovní remeselníci oboznámení na veľkom zhromaždení predstaviteľov všetkých výrobných odvetví, konanom v mestskej redute 5. januára 1873. K prítomným prehovoril, ako oficiálny predstaviteľ úradov, slúžny Levického okresu, zdôrazniac, že zrušením cechov a zavedením živnostenských spoločenstiev miesto nich, chce nový zákon odstrániť tie prekážky, ktoré kládli cechy slobodnému súťaženiu, obchodu a osobnej iniciatíve. Vyzval zároveň všetkých, aby sa spojili do jednotného živnostenského spoločenstva. S týmto však levickí remeselníci nesúhlasili a vyhlásili, že si chcú vytvoriť osobitné živnostenské spoločenstvá podľa vzoru združenia predstaviteľov jednotlivých remesiel v cechoch. Keďže priemyselný zákon toto umožňoval, boli spomedzi členov všetkých budúcich živnostenských spoločenstiev zvolené komisie na vypracovanie stanov, ktoré mali slúžnovskému úradu predložiť do piatich dní spolu s menoslovom členov jednotlivých spoločenstiev a s inventárom majetku cechu, ktorý automaticky pripadol novým spoločenstvám. Za vzor pri vypracovaní stanov slúžil tzv. vzorový návrh stanov, vydaný tlačou v Budapešti.

Vypracovaním stanov sa však tieto komisie neponáhľali a tak cechy pokračovali vo svojej činnosti. Slúžnovský úrad požiadavkám vyhovujúce stanovky postúpil na schválenie Ministerstvu pre poľnohospodárstvo, priemysel a obchod v Budapešti. V archívnych písomnostiach prvé schválené stanovky patria živnostenskému spoločenstvu obuvníkov, ktoré boli vypracované 13. augusta 1873 a v Budapešti schválené 2. decembra 1873.

Nie je to náhoda, že to boli práve čižmári, tvoriaci najsilnejšiu cechovú organizáciu v Leviciach, ktorí sa dostali do konfliktu s novým zákonom. Nimi vypracované stanovky boli totiž slúžnovským úradom vrátené s odôvodnením, že v nich zakotvené články o trestoch a pokutách, prevzaté z cechových artikúl, sú v rozpore s priemyselným zákonom. Najdlhšie však odporovali tomu, aby tovaríš

mohol byť uznaný za majstra bez vyhotovenia majstrovského diela. Nepomohli voči nim ani prísne opatrenia úradov, akým bolo zhabanie cechového majetku 10. júna 1873. (40) Pokračovali naďalej v cechovej činnosti až do výzvy podžupana z 5. mája 1875, ktorou sa čižmárskemu cechmajstrovi pod hrozbou zakročenia políciou zakazuje vykonávanie doterajšej funkcie a zvolávanie cechových zhromaždení.

U jednotlivých živnostenských spoločenstiev sa cechové knihy viedli ďalej v starej forme s používaním cechovej terminológie. Napríklad v zápisničnej knihe čižmárov sa až v roku 1877 objavuje prvýkrát názov: živnostenské spoločenstvo.

V priebehu vytvárania sa zákonom povinne zavedených živnostenských spoločenstiev došlo i k určitým zmenám oproti predchádzajúcim združeniam predstaviteľov jednotlivých remesiel v cechoch. Tak napríklad vzniklo živnostenské spoločenstvo združujúce v sebe stolárov, zámočníkov, klampiarov, sedlárov, remenárov a povrazníkov.

Zo súvekej tlače sa dozvedáme, že proces zániku cechov a vzniku živnostenských spoločenstiev neznamenal len prechod k inej forme remeselnej výroby, ale aj uzavretie toho obdobia dejín Levíc, v ktorom remeslo malo pevné základy a dôležitú úlohu v rozvoji mesta a v živote jeho obyvateľov a celého okolia.

Za desať rokov po vydaní priemyselného zákona remeslo v Leviciach vôbec nepostúpilo vpred. Remeselníci, ktorí vyrástli v cechoch, sa nechceli zmieriť s novou situáciou. V živnostenských spoločenstvách panovala idea cechovníctva. Príčinu úpadku remeselnej malovýroby v silnejšom kapitalizme videli len v priemyselnom zákone. (41) V skutočnosti však nevydržali konkurenciu sloboďného vykonávania živnosti a továrenského priemyslu. Ich živnostenské spoločenstvá boli malé, bez finančného kapitálu, ktorý by im umožnil podnikanie. Navyše s pasívnou rezistenciou sledovali vývoj, v ktorom postupne strácali svoje voľakedajšie postavenie, ale aj existenčnú istotu.

Nereagovali ani na možnosť, danú novým priemyselným zákonom z roku 1884 (zákonný článok XVII), ktorý ponechal naďalej živnostenské spoločenstvá, ale zároveň umožnil založenie priemyselného spolku predstaviteľov všetkých remesiel za tým účelom, aby sa tento, ako silná organizácia, mohol starať o svojich členov. (42)

Na schôdzi levických remeselníkov sa ešte i v roku 1885 ozývajú hlasy za obnovenie cechovníctva. (43)

Za takýchto podmienok si levickí remeselníci sami urýchlili zákonitý úpadok remesla v Leviciach, ktoré v spoločenskom a hospodárskom vývoji kapitalizmu, bez prispôbenia sa novým podmienkam, nemohlo obstáť.

Staré formy a spôsoby z obdobia cechovníctva boli odsúdené na zánik. Spolu s nimi sa i význam levických remesiel stal minulosťou, ktorá však tvorí zaujímavú, bohatú a poznania hodnú kapitolu dejín tohto mesta.

POZNÁMKY:

1. Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. 109. Ed.: Ferdinandus Knauz. Strigonia 1874—1882.
2. Dnes už zaniknutá dedina Bratka bola archeolo-

gickým výskumom lokalizovaná na juh v tesnej blízkosti dnešných Levíc. Pozri k tomu Habovštiak, A.: Výskum zaniknutej stredovekej dediny na Bratke pri Leviciach. Vlastivedný zpravodaj Levického okresu, č. 2, 1964.

3. Botka: Oklevéltár, s. 9.
4. Györfly, Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza, Budapest 1963, s. 423—424.
5. O tureckých nájazdoch podrobne píše Michal Korentsy v sérii článkov: Turci na našom okolí. Nový život, V. (XIII) 1964, č. 27—30.
6. Dr. Karácson, I.: Evlia Cselebi, Budapest 1904, s. 378.
7. Špiesz, A. — Watzka, J.: Poddaní v Tekove v 18. storočí, Bratislava 1966, s. 27.
8. c. d.
9. Hmotné pamiatky (okrem pečatidla cechu zámočníkov) publikoval Behula, P.: Cechové pamiatky v Tekovskom múzeu. Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, č. 1, 1962.
10. Všetky overené odpisy cechových artikúl z roku 1761, ktoré uvádzame, sú zo Zbierok cechových písomností Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Nitra (ďalej len ŠAN, ZCP).
11. Druhá číslica dátumu čižmárskeho pečatidla je nevýrazná. E. Kriek uvádza dátum vo forme 1C20, čo chápe ako rok 1520. Na základe tohto datovania vznikla potom mylná domnienka o pôvode čižmárskeho cechu v Leviciach zo začiatku XVI. storočia. Kriek, J.: Léva Czéhemiékei közt... Bars LVIII, 1938, č. 35.
12. Okresný archív Levice, fond Levické cechy (ďalej len OAL, LC) i. č. 1.
13. Tento rok uvádza vnuk posledného čižmárskeho cechmajstra Tibor Féja. Szülöföldünk, honismereti füzet, r. 2, č. 9, 1936 (?)
14. Denník Štefana Féju sa zachoval v majetku dr. Edmunda Barthu, Levice ONV.
15. Údaj z roku 1629 je z cechových artikúl, údaj z roku 1697 z tovarišských artikúl, ostatné údaje z knihy majstrov 1720 — 1886 (OAL, LC i. č. 4).
16. OAL, LC i. č. 6. Táto kniha bola z Tekovského múzea predisponovaná do Okresného archívu v Leviciach pri zostavovaní tejto práce.
17. Špiesz, A. — Watzka, J.: c. d. 172.
18. Štatistické údaje z rokov 1726, 1736, 1746, 1763 preberáme z c. d. A. Špiesza a J. Watzku s. 164.
19. ŠAN, ZCP.
20. Špiesz, A. — Watzka, J.: c. d. 172.
21. V roku 1726 bolo v Leviciach päť obuvníkov, roku 1736 sedem, o desať rokov neskoršie devätnásť a roku 1763 dvadsaťjeden.
22. Kersék, J.: A lévai gombkötőcéh a XVIII. században. Bars, XX, 1900, č. 38.
23. Kriek, J.: c. d. (Bars, 1938, č. 35); Behula, P.: c. d.
24. Špiesz, A. — Watzka, J.: c. d. 173.
25. Štatistické údaje z roku 1715 sú z knihy Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában, Budapest 1896, s. 230.
26. Kersék, J.: c. d. (= Bars, 1900, č. 39)
27. Szádeczky, L.: Iparfejlesztés és a czéhek története Magyarországon, Budapest 1913, II., s. 277.
28. Němcová, B.: Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska, Praha 1955, s. 88.
29. Zsoldos, D.: Híres lévai céhszokások, Bars, L, 1930, č. 45.
30. ŠAN, ZCP.
31. Kriek, J.: c. d. (= Bars, 1938, č. 37)

32. ŠAN, ZCP.
33. OAL, LC i. č. 28.
34. ŠAN, ZCP.
35. Porovnaj k tomu Melicher, J.: Slovenské zápisy v knihe levického cechu. Vlastivedný zpravodaj Levického okresu, č. 3, 1987.
36. Overený odpis z roku 1761 sa zachoval v OAL, LC i. č. 42.
37. ŠAN, ZCP.
38. Toto pomenovanie, ktoré sa dostalo k nám v časoch tureckých vojen z Orientu, sa pôvodne používalo vo význame „zapáchajúci, smradľavý“ a označovala sa ním spravidla tá mestská štvrť alebo ulica, v ktorej boli dielne garbiarov.
39. Novotný, J.: Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia, Bratislava 1961, s. 166 — 197.
40. OAL, LC i. č. 54.
41. Vyplýva to z rôznych článkov týždenníka Bars, I, 1881.
42. Bars ešte i roku 1887 márne agituje za založenie priemyselného spolku. Izolované priemyselné spoločenstvá naďalej žili v starých cechových tradíciách.
43. Bars, VI, 1886, č. 1.

MATERIÁLY

PUTOVANIE ZA LITERÁRNymi PAMIATKAMI LEVICKÉHO OKRESU

JOZEF MELICHER

V 1. čísle tohto spravodaja roku 1962 sme uverejnili informačnú štúdiu o literárnych pamiatkach Levického okresu, poplatnú vtedajšej nerozvinutosti regionálneho bádania i obmedzenému prístupu k prameňom a literatúre. Keďže 1. číslo spravodaja je už úplne rozobrané a zo strany vlastivedných pracovníkov, miestnych kronikárov, profesorov i učiteľov slovenčiny sa stále ozývajú hlasy, dožadujúce sa čo najúplnejších informácií o literárnych tradíciách nášho okolia, rozhodli sme sa spomínanú štúdiu podstatne doplniť novými údajmi a v záujme lepšej prehľadnosti i praktickej použiteľnosti usporiadať jednotlivé mestá a obce s literárnou tradíciou do abecedného poradia.

V dejinách slovenskej kultúry nezohralo okolie Levíc, Pukanca, Šiah a Želiezoviec rozhodujúcu úlohu, neformovali sa tu nijaké progresívne hnutia, nenachádzajú sa tu pamätníky zašlých čias, literárne múzea, ani kultúrne strediská. To však neznamená, že by sa s naším okolím nespájali mená viacerých spisovateľov a kultúrnych pracovníkov, ktorí sa svojím životom alebo svojou tvorbou dotýkajú západnej časti bývalej Hontianskej a juhovýchodnej časti bývalej Tekovskej župy. Táto štúdia má predovšetkým registračno-glosátorský charakter. Chce zaznamenať všetky z kultúrno-historického hľadiska pozoruhodné osoby (niekedy azda i druhoradého významu), ktoré sa na území Levického okresu narodili, tu študovali, pôsobili alebo zomreli, ako aj fakty, súvisiace s kultúrnym rozmachom dolného Pohronia a Poíplia, prípadne i zmienky o našom okolí v jednotlivých literárnych dielach, svedčiacich o využití miestnych inšpiračných zdrojov niektorými umelcami, básnikmi a spisovateľmi. Urobíme si teda exkurz do tisícročnej minulosti nášho regiónu a pokúsime sa poodhrnúť závoj zabudnutia z mnohých zanedbávaných alebo nedoceňovaných literárnych pamiatok.

Pripomínáme, že predmetom nášho výskumu je iba umelá, príp. anonymná a pololudová literatúra, a nie ústna ľudová slovesnosť. Regionálne podnety v ľudovej slovesnosti možno nájsť v seriáli „Z nášho folklóru“, uverejňovanom v okresnom týždenníku Pohronie roku 1969.

Abecedný prehľad literárnych pamiatok je z pravej časti výsledkom čitateľských skúseností autora, sčasti výsledkom jeho literárno-historických bádání a terénneho výskumu. Pre obmedzený rozsah tohto príspevku a s ohľadom na celkový charakter jeho určenia v zozname použitej literatúry uvádzame len základné a v knižniciach doteraz prístupné diela. Záujemca ich môže použiť na konfrontáciu s uvádzanými faktami alebo na prehĺbenie štúdia jednotlivých literárnych pamiatok. Ostatné pramene tvoria súčasť textovej časti a prístup k nim je dosť obmedzený.

* * *

B Á T O V C E

V 17. storočí tu pôsobil ako učiteľ *Daniel Antoni*, evanjelický cirkevný spisovateľ, rodák z Hája v Turci. Zomrel okolo roku 1675. Napísal dielko *Lacrymae desolatae filiae Sion*, (Slzy opustenej dcéry Siona), v ktorom opísal osudy evanjelickej cirkvi v období protireformácie. Práca zostala v rukopise.

V Bátovciach je pochovaný osvietenský spisovateľ *Samuel Čerňanský*, (1759—1809) ktorý tu pôsobil ako evanjelický farár. Napísal gramatiku *Nejhlavnejší pravidla slovenské dobropisebnosti* (1802) a z nemčiny preložil a komentárom doplnil cestopisné poznámky grófa Mórica Beňovského *Pamätné príhody hraběte Beňovského, na větším díle od něho samého sepsané, ve výtah pak uvedené a přeložené od Samuela Čerňanského, Prešpurk 1808*. Preklad sa vyznačuje mnohými slovakizmami.

V Bátovciach sa narodil spoluzakladateľ Ústavu reči a literatúry československej a Katedry jazyka československého na bratislavskom lýceu *Martin Hamaliar* (1750—1812). Základné vzdelanie nadobudol v dievčenskej škole, bol evanjelickým superintendentom v Banskej Štiavnici, zomrel v Sarvaši. Zohral významnú úlohu pri uvádzaní biblickej češtiny medzi evanjelických Slovákov. Vypracoval *Čítanku pre mládež*, napísal *Agendu, to jest Pořádek prác cirkevních*, zobieral *Pašijové veršiky* a zostavil *evanjelický katechismus*.

V roku 1852 podnikla česká spisovateľka *Božena Němcová* (1820—1862) výlet z Balašských Ďarmôt do Banskej Bystrice, ktorý viedol cez Šahy, Bátovce a Bohunice. Svoje zážitky opísala v cestopisoch *Cesta z Ďarmot do Sltáče* a *Z Uher* (Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska, Praha 1955). Všimá si okolie, podrobne opisuje krásy kraja a bohatosť ľudových zvykov i biedu ľudu. S typickým ženským zanietením rozpráva o hontianskych dedinských krojoch. Jej údaje, miestami podfarbené dobromyseľným humorom, majú nielen umeleckú, ale i veľkú dokumentárnu cenu. Dokresľujú málo známe obdobie Bachovho absolutizmu. Pozoruhodná je jej charakterizačná schopnosť, s akou postrehla tie najvýraznejšie zvláštnosti kraja a ľudu: „V Bátovciach, kde sú už sami Slováci, bol pán richtár ochotný zaopatriť nám záprah a vopred nám už sľuboval, že dostaneme dobré kone, že pošle po ne do najbližšej dediny Jablonoviec, kde sú veľmi zámožní sedliaci a odkiaľ vraj i pre — pána cisára záprah došikoval, keď v Uhorskej jazdil —.“

Literárny historik *Michal Chorváth* vo svojej štúdií *Niekoľko poznámok na okraj novely Na podkonickom bále* v zborníku o Martinovi Kukučínovi prináša nový pohľad na pôvod a inšpiračné zdroje tejto novely. Ich korene hľadá na slovensko-maďarskej jazykovej čiare. Zisťuje, že ju Ku-

kučín nemohol nikde inde natoľko spoznať ako v našom okrese. A tu znova vystupuje regionálny prvok: Podkonice sú vlastne Bátovce, ktoré v čase Kukučínových návštev v Jablňovciach boli okresným mestečkom a mali všetky znaky centra maďarónskej spoločnosti. O svojom pobyte v Honte sa Kukučín zmieňuje vo viacerých listoch svojim priateľom.

Pred prvou svetovou vojnou v Bátovciach pôsobil ako lekár slovenský tolstojovec MUDr. Albert Škarvan (1869—1926). Do Bátoviec prišiel roku 1911, bol tu okresným lekárom a po vypuknutí prvej svetovej vojny ho maďarské úrady zatkli pre jeho antimilitaristické zmýšľanie. Jeho protivojnové názory a stručné životopisné údaje o ňom uvádza *Laco Novomeský* v štúdiu *Prvý slovenský antimilitarista* (DAV 1936). *Peter Zván* (vlastným menom Ervin Holéczy) napísal o ňom román *Rojko* (1959). Vo viacerých kapitolách opisuje aj jeho život v Bátovciach. Majstrovsky zvládol najmä obraz jeho zatknutia a väznenia. Albert Škarvan bol prvým prekladateľom románu *L. N. Tolstého Vzkriesenie*. Napísal knihu *Zápisky vojenského lekára* (1920), v ktorej, ako hovorí Ján Igor Hamaliar, „...pod vplyvom Tolstého učenia urobil na sebe samom najväčšiu mravnú očistu...“

Z Bátoviec, z garbiarsko-roľníckej rodiny pochádzal svojrázny slovenský literárny kritik a historik, vedecký pracovník Univerzitetnej knižnice v Prahe, zástanca československej jazykovej jednoty, *Ján Igor Hamaliar* (1905—1931). Výber z jeho štúdií a článkov vyšiel knižne pod názvom *Hlasy nášho východu* (1929) a najnovšie pod názvom *Kritické torzo* (1958).

BOHUNICE

Z Bohuníc pochádzali bratia *Michal* a *Samuel Godra*, klasicizujúci básnici, ideovo sa hlásiaci k slovenskej orientácii Jána Kolára. *Michal Godra* (1801—1874), riaditeľ gymnázia v Novom Vrbáci, bol blízkym spolupracovníkom Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika. Pokúsil sa o reformu biblickej češtiny, pričom sa jeho navrhované spisovná norma opierať o bibličtinu, bernoláčtinu a stredoslovenčinu. Časť jeho tvorby tvoria epigramy, ktoré prezrádzajú klasicistické školenie. V rukopise zanechal latinsko-slovenskú zbierku básní *Opera Poetica*. *Samuel Godra* (1806—1873), evanjelický farár v Plachtinciach, podľa vzoru Kollárovej Slávy dcery napísal *Múzy dcera* (1823), okrem toho vydal dobrodružnú povesť *Zlatovič* (1830), tri zväzky *Epigramov* (1875—1858) a zbierku básní *Petrenčok* (1865), ktorú, ako sám uvádza, „z jarných prvých a jesenných posledných niektorých svojich kvietočkov nazhrabal“. Po slovensky napísal aj viacero časopiseckých príspevkov.

Narodil sa tu aj *Beřich Baltík* (1834—1919), superintendent pred dunajského okolia v Balašských Ďarmotách, autor životopisov *Filipa Melanctona*, *Martina Luthera* a *Karola Kuzmányho*.

Bohunice sú rodiskom evanjelického náboženského spisovateľa *Bartina Bujnu* (1849—1923). Bol evanjelickým farárom v Pukanči a napísal *životopisy Raphanidesa, Záthureckého* a i. a štúdiu *Zo života cirkve pukanskej*.

ČAJKOV

V Čajkove je pochovaný národný buditeľ, prívrženec pokrokového hnutia slovenskej inteligencie, združenej okolo Pavla Blahu, skalický rodák, rím.-kat. farár *Jozef Novák* (1879—1917). Specializoval sa hlavne na výchovu dospievajúcej roľníckej mládeže, nacvičoval divadlá a spevy, ktorými sa slovenská mládež uvádzala najmä na roľníckych zjazdoch a na luhačovických československých poradách ako reprezentantka rovnocenného európskeho slovenského národa. V roku 1936 mu na čajkovskej fare odhalili pamätnú tabuľu s dominujúcim heslom — životným krédom tohto národovca: „*Za tú našu slovenčinu!*“

ČAKA

Na miestnom cintoríne je hrob jedného z najväčších slovenských pedagógov, zakladajúceho člena Matice slovenskej, Spolku sv. Vojtecha a Živeny, *Martina Čulena* (1823—1894). Martin Čulen prišiel do Čaky za farára roku 1875 po zrušení Matice slovenskej a po zatvorení slovenského gymnázia v Kláštore pod Znievom, ktorého bol riaditeľom. Na základe najmodernejších tendencií vypracoval a v Pešťbudínskych vedomostiach (r. 1869, príloha č. 60) uverejnil *Nákres učebného návrhu a rozvrhu predmetov pre samostatné kresť. kat. reálne gymn. v Kláštore pod Znievom na 1869—1870-ty rok*. Napísal i niekoľko učebníc. Okrem teologického vzdelania mal aj kvalifikáciu profesora matematiky a fyziky. Jeho pobyt v Čake bol poznačený melanchóliou, ale i vierou, že slovenský národ i napriek silným maďarizačným tendenciám raz bude žiť slobodne. Roku 1969 mu odhalili nový náhrobný pomník a zriadili pamätnú izbu na miestnej fare.

Aj zakladateľka a prvá podpredsedníčka Živeny *Jozefína Sablaková* (zomrela roku 1883) odpočíva na čakanskom cintoríne. Roku 1969 otvorili v obci park pomenovaný na jej pamiatku Park Jozefíny Sablakovej.

ČANKOV

V roku 1838 sa tu narodil profesor slovenského gymnázia v Revúcej *Mieroslav Kovalevský* (1838—1916). Vynikol ako autor mnohých pedagogických článkov a štúdií. Jeho reflexívne básne *Zlatiny* nedosahujú vyššiu umeleckú úroveň.

DEMANDICE

V roku 1704 sa tu narodil *Imrich Palkovič*, ktorý pôsobil ako profesor na trnavskej univerzite (založenej roku 1635).

DEVIČANY

Na území Levického okresu, najmä v Devičanoch, sa odohrávajú niektoré udalosti životopisného románu o ilegálnom pracovníkovi a zakladateľovi prvej partizánskej skupiny na Slovensku *Ladislavovi Exnárovi Sitniansky rytier* (1962) od *Juraja Červenáka*. Keďže román je vybudovaný na skutočných príbehoch a zaľudnený osobami, z ktorých mnohé ešte žijú, pri konfrontácii umeleckých a reálnych faktov by bolo možné niektoré mená dešifrovať. Tak napríklad Červenákov Dolniak je skutočný Dolinský, Kovan — Chovan, Malina — Kalina, Bednár — Debnár a pod.

DOLNÁ SEČ

Radikálny štúrovec, spoluzakladateľ tajného spolku Vzájomnosť, *Pavol Všuďystav Ollík* (1819—1890) vo *Vlastnom životopise* (1838) spomína, že základy maďarčiny získal v ľudovej škole v Dolnej Seči [pozri aj heslo Pukanec].

DOLNÉ SEMEROVCE

Roku 1801 tu zomrel ako rím.-kat. kaplán *Anton Nemeckay*, člen Bernolákovho Slovenského učného tovarišstva.

JABLOŇOVCE

Z býv. Dolného Almáša (dnes Jablňovce) pochádza národný buditeľ, spolupracovník generácie, *Ondrej Bošáni* (1766—1831). Bol profesorom gréčtiny na veľkoveradínskej univerzite. Do slovenčiny preložil spis *Lukiana Samosatského O prenajímaní za mzdu*. V tomto preklade uplatnil slovenský ľudový jazyk, vedome miešal do vtedajšej bernoláčtiny prvky a tvary ľudovej reči zo stredoslovenskej oblasti, pričom azda nie bezvýznamnú úlohu zohralo aj nárečia jeho rodných Jablňovci. Varoval pred násilným počesťovaním slovenčiny, čo vyjadril najmä vo svojom liste Jánovi Kollárovi, zástarcovi tzv. jednotného československého jazyka. Roku 1823 vydal v Budíne učebnicu gréčtiny *Linguae Graecae Grammatika*, ktorou dosiahol titul doktora slobodných vied a filozofie. Tento náš rodák napriek dlhoročnej odlúčenosti od vlastného územia sa pokúsil riešiť jazykový problém na princípe jazykovej samostatnosti Slovákov.

K Jablňovciam a k okolitým obciam sa inšpirácie viaže rozprávka *Mišo* od *Martina Kukučína* (1860—1928) o dobrosrdečnom farskom sluhovi. Námet i typy pre poviedku získal Kukučín cez svoj prázdninový pobyt na evanjelickej fare v Jablňovciach roku 1890. V rozprávke sa spomínajú okolité obce so zmenenými názvami. Napríklad Kukučínove Jablonice sú skutočné Jablňovce, Blatovce — Bátovce, Behunice — Bohunice, Mečenice — Pečenice, Vrženice — Drženice a Fúkanec — Pukanec. Meno farára Slávika zmenil na Drozdíka.

Začiatkom tohto storočia navštívil severnú časť Levického okresu, Jablňovce a Pukanec (pozri aj toto heslo) český humoristický spisovateľ *Jaroslav Hašek* (1883—1923), vtedy ako osemnásťročný študent — turista. Spolu so svojím šestnásťročným bratom Bohuslavom v roku 1901 cestou z Preňčova od Andreja Kmeťa boli v Jablňovciach hosťami evanjelického farára Ladislava Končeka.

LEVICE

Spoločný boj slovenského a maďarského ľudu proti habsburskej nadvláde a proti tureckej okupácii v 16. a 17. storočí, vojnové útrpy, strašný sociálny útlak, ako aj ich bratské vzťahy pri obrane spoločnej vlasti odzrkadľujú poloľudové skladby, písané síce česky, ale s mnohými slovenskými prvkami, tzv. slovakizmami — *historické piesne*. O Levickom hrade sa hovorí v troch historických piesňach: *Pieseň o zámku Muránskeho* (1549) podáva obraz dobývania Muráňa španielskym žoldnierskym vojskom kráľa Ferdinanda I. a potrestania jeho majiteľa, lúpežného rytiera Mateja Bazalda roku 1549. Je v nej narážka aj na

dobytie Levíc a Sitna. *Pieseň o Nouých Zámkoch* (1663) líči posledný turecký nájazd na naše okolie a zmieňuje sa aj o dobytí Levického hradu — 1. novembra 1663. O porážke kuruckého generála Ladislava Očkaja v Leviciach a o vypálení Levického hradu v záverečnej fáze Rákócziho povstania podáva obraz historická pieseň *Summovné vypásání války a rebellie Rákóczi Ferencu II. z roku 1711*.

O okolí Levíc sa zmieňuje slovenský básnik *Ján Hollý* (1785—1849) v epose *Svatopluk* (1833). Konkrétna predstava slovenského územia, jeho geografické určenie v duchu ideových zámerov nášho klasicizmu a romantizmu vyplýva z úryvkov piateho spevu, kde od 410. po 428. verš povedľa iných krajov a miest nachádzame zmienku aj o našom území. Slováci sa v mohutnej ľudovej mobilizácii schádzajú pod protigermánске zástavy zo všetkých strán: oráči z levických rovín, baníci od Pukanca, Ťuhaji z Tekova, od Ipfa a pod.

V rokoch 1829 a 1893 bol členom Bernolákovho Slovenského učného tovarišstva *Ján Čananský*, inšpektor majetkov kniežata Esterházyho v Leviciach.

V zime roku 1870—1871 bola u svojho strýka v Leviciach sotva šestnásťročná Elena Maróthy, neskoršie spisovateľka *Šoltésová* (1855—1939). O svojom pobyte v Leviciach sa zmieňuje v memoárovej autobiografii *Sedemdesiat rokov života* (1925). Tu u svojho strýka — profesora na lýceu, v kruhu slovenských študentov — preparandistov získavala mladá Elena predpoklady jednak na formovanie svojho národného povedomia a jednak na názory o poslaní ženy v spoločnosti, ktoré neskoršie dozrel v emancipačné snahy. Úryvky z autobiografie okrem niektorých dobových náznakov života v našom meste pred sto rokmi, osvetľujú kus spisovateľkinej mladosti a korene jej emancipačných snáh.

Na začiatku nášho storočia pôsobil v Leviciach ako rím.-kat. kaplán neskorší svojrázny slovenský politik *Ferdiš Juriga* (1874—1950). Vo svojom memoárovom autobiografickom diele *Kriesenie slovenského národa a slovenskej krajiny* (1937) podáva okrem iného aj obraz maďarizačného útlaku na našom okolí.

V rokoch 1910—1914 študoval na levickom učiteľskom ústave *Jozef Ciger — Hronský* (1896—1960), dlhoročný tajomník a správca Matice slovenskej, redaktor Slovenských pohľadov a Slniečka, autor známych románov *Chlieb* (1931), *Jozef Mak* (1933), *Pisár Gráč* (1940). V historickej povesti *Najstarší Hudec z Pukanca* (1933) podal veľmi plastický obraz bojov s Turkami na území Hontianskej župy.

Na bývalom levickom učiteľskom ústave urobil roku 1921 diferenčnú skúšku učiteľskej dospelosti zakladateľ socialistického realizmu v slovenskej literatúre *Peter Jilemnický* (1901—1949).

Proletárski básnici *Eduard Balaštiak — Hronský*, *Václav Chlumecký* a príslušníci skupiny DAV, *Ján Poničan* a *Vladimír Clementis*, viackrát navštívili Levice ako rečníci na zhromaždeniach KSČS, Zväzu priateľov ZSSR alebo ako organizátori demonštrácií, štrajkov a pod. Známy je Clementisov prejav na ochranu republiky v Leviciach dňa 14. októbra 1935.

V rokoch 1936—1938 pôsobil ako profesor na le-
vickom učiteľskom ústave literárny vedec a ese-
jista *Alexander Matuška* (nar. 1910).

O Levickom hrade sa *Jozef Horák* (nar. 1907)
viackrát zmiňuje v historickom románe o Banskej
Štiavnici *Zlaté mesto* (1942). V povesti *Sebechleb-
skí hudci* (1947) má samostatnú kapitolu Na Le-
vickom zámku, v ktorej opisuje väznenie figliara
háfu Klimu a jeho spoločníkov cestou do Carihra-
du, kam sa vybrali zo Sebechlebov vyslobodiť slo-
venské ženy a dievčatá z tureckého zajatia.

Spisovateľ *Ercé* (Celo Radványi) v románe *Mrač-
ná nad Novými Zámkami* (1938) okrem iného opi-
sal smrť legendárneho hrdinu protitureckých vo-
jen, kapitána Levického hradu Štefana Koháryho
19. júla 1664.

Život na Levickom hrade za tureckých čias je
predmetom umeleckého spracovania *Jána Muráni-
ho Nežatického* v historickom románe pre mládež
Branko (1947).

Protest proti maďarskej okupácii južného Slo-
venska (mesta Levíc i južnej časti okresu) v no-
vembri 1938 vyslovili viacerí slovenskí básnici:
Emil Boleslav Lukáč v básni *Belvedere* zo zbierky
Moloch (1938), *František Hečko* v básni *Boľavý
Tekov* zo zbierky *Na pravé poludnie* (1942), *Ján
Haranta* v básni *Intermezzo* zo zbierky *Zem po-
žehnaná* (1940) a iní.

NOVÁ DEDINA

V roku 1821 tu zomrel katolícky farár *Juraj
Lipták*, člen Bernolákovho Slovenského učeného
tovarišstva.

PUKANEC

Členom Slovenského učeného tovarišstva bol aj
pukanský katolícky kaplán *Jozef Pantoček* (1792).

V Pukanci sa narodil veľký priateľ a obdivova-
teľ štúrovského básnika Andreja Sládkoviča, pro-
fesor banskobystrického gymnázia *Ludovít Bohdan
Grosssmann* (1818—1890). V roku 1841 bol učite-
lom v Pukanci. Na banskobystrickom gymnáziu pô-
sobil 41 rokov. Z jeho literárnych prác je najvý-
znamnejší *Životopis Andreja Sládkoviča*, uverejnený
roku 1874 v Orle. Prispel ním nielen k lepšiemu
poznaniu básnika, ale aj k objasneniu pomerov
a doby, v ktorej Sládkovič žil a tvoril. Spolu s ďal-
ším pukanským rodákom Pavlom Všudyslavom Ollík-
om pripravoval rozsiahly *Hospodársky slovník*
a horlil za sociálne povznesenie slovenského ľudu.

Radikálny štúrovec, spoluzakladateľ tajného
spolku *Vzájomnosť, Pavol Všudyslav Ollík* sa na-
rodil v Pukanci roku 1819. O formovaní svojho ná-
rodného povedomia vydal svedectvo vo *Vlastnom
životopise*, ktorý napísal roku 1838 ako príspevok
do *Vzájomnostných listov*. Spomína v ňom svoje
detstvo a štúdiá. Základy maďarčiny získal v fu-
dovej škole v Dolnej Seči, potom navštevoval
gymnázium v Banskej Štiavnici, Šoproni a nako-
niec v Bratislave, kde vstúpil do *Vzájomnosti*. Ten-
to spolok založili radikálnejší členovia bývalej
Spoločnosti reči a literatúry československej —
*A. B. Vrchovský, B. P. Červenák, J. M. Hodža a P.
V. Ollík*, ktorí od roku 1837 do roku 1840 — do
Štúrovho návratu z Halle — organizovali a usmer-
ňovali nielen národnú výchovu študujúcej mládeže,

ale aj vidieckych vlastníkov, pripravujúc sa pre-
myslene a sústavne na verejné politické vystúpe-
nie. Ollík pracoval na *Hospodárskom slovníku*
a ako advokát zohral významnú národnobuditeľskú
úlohu v Banskej Štiavnici. Jeho osudy po revolúcii
nie sú známe. Zomrel roku 1890.

V Pukanci je pochovaný *Martin Bujna* (pozri
heslo Bohunice).

Významný slovenský botanik *Samuel Kupčok*
(1850—1914) bol učiteľom v Pukanci, kde i zomrel
a je pochovaný. Známe sú jeho práce o rode *Rubus*
(ostružiny — černice).

O svojej návšteve v Pukanci napísal *Jaroslav
Hašek* (pozri heslo Jablňovce) satirický fejtón
Spoveď z Maďarie, v ktorom ostro zosmiešňuje
maďarských kráľovských šovinistických úradníkov,
ktorí každého, kto začiatkom tohto storočia v slo-
venských mestečkách hovoril česky, hneď prena-
sledovali ako rusofila a velezradcu.

Na meštianskej škole v Pukanci vyučovala roku
1925 neskoršia manželka Petra Jilemnického *Ru-
žena Hudcová*, prispievateľka časopisu *Proletárka*.

Pukanec je dejiskom niektorých pasáží historic-
kých povestí *Jozefa Cigera Hronského Najstarší
Hudec z Pukanca* (1933) a *Jozefa Horáka Sitnian-
sky vatrár* (1937).

V Pukanci žije spisovateľ *Andrej Chudoba* (nar.
1927). V roku 1958 vydal básnickú zbierku *Leto-
kruh srdca*. Sú to básne o láske a mladosti. V ú-
vodnom cykle zbierky, vo veľmi pôsobivých Fron-
tových veršoch sa vyrovnáva s vojnovou katastro-
fou, ktorú prežil ako dospievajúci mladík v rodi-
čovskom dome na Zajačej Doline pri Krškanoch.
Problémy mladých ľudí v modernom fabrickom
prostredí nastolil Chudoba ako spoluautor filmo-
vého scenára *Most na tú stranu* (1962). Z jeho
troch prozaických kníh, *Kde pijú dúhy* (1962),
Pustý dvor (1965) a *Miesto pre dvoch* (1966), po-
znávame krajinu na rozhraní južného a stredného
Slovenska, krajinu majerov, agátových hájov a vi-
níc, kde sa medzi rečou „popíja jantárový samo-
rodák“, krajinu, ktorá je pre autora „tým čarovným
kúskom zeme, kde chodíme snívať a umierať“, kra-
jinu, ktorá veľmi intenzívne pripomína severový-
chodnú časť Levického okresu a osudy jej obyva-
teľov v nedávnej minulosti, ako aj ich život v sú-
časnosti. Reálne z výrobnjej oblasti sa inšpiračne
dotýkajú Slovenských energetických strojární v Tl-
mačoch. V roku 1970 vychádza jeho román *Leto
s pehavou pannou*.

RYBNÍK NAD HRONOM

Rodisko *Benedikta Szöllösiho* (1609 — 1656),
zostavovateľa prvého slovenského katolíckeho spev-
níka *Cantus catholici* (Písne katolícké, latinské
i slovenské, nové i starodávne — 1655). Hoci mal
maďarské meno podľa názvu rodnej obce (Rybník
sa po maďarsky volal Garamszöllös), bol Slová-
kom, ako o tom svedčia aj zoznamy trnavských
jezuitov, a tým možno vysvetliť aj slovákizáciu
tendencie v spevníku. Spevník obsahuje 290 piesní
a v našej literatúre má veľký význam. Pozoruhodný
je najmä latinský úvod k tomuto spevníku. Zosta-
vovateľ sa v ňom dovoľáva cyrilometodejskej tra-
dície a zdôrazňuje lásku slovenského ľudu k spe-
vu. Uvádza, že ešte za jeho čias sa častí omše

splevali v ľudovom jazyku. Ľudový živel sa v tomto spevníku prejavil najmä vo vianočnej tematike [napr. v koledách a uspávkách], kde postava chudobného Krista bola sociálne najbližšia širokým ľudovým vrstvám.

V poslednom desaťročí 18. storočia pôsobili v Rybníku členovi Bernolákovho Slovenského učeného tovaríšstva farár *Pavol Spišák* a kaplán *Tomáš Jedlička*.

STARÝ TEKOV

V rokoch meruôsmych pôsobil v Starom Tekove dramatický spisovateľ *Janko Palárik* — *Beskyďov* (1822—1870), autor známych divadelných hier *Inkognito* (1858), *Drotár* (1860) a *Dobrodružstvo pri obžinkoch* (1862). Do Starého Tekova prišiel v polovici roku 1847. Bola to jeho prvá kaplánska stanica. Tu prežil revolučné roky 1848—49. Stretol sa tu s poľským revolučným generálom Wysockým, s ktorým mával časté debaty o zmysle a perspektívach slovenského národného pohybu. Pre svoju orientáciu na hurbanovské hnutie sa dostal do konfliktu s maďarskými kossuthovskými gardami a iba o vlások unikol absolútnemu trestu. Dosiaľ sa traduje príbeh, že na turíčnu nedeľu roku 1849 unikol z kostola priamo pred nosom prekvapených maďarských gardistov — preoblečený za dievku. Janko Palárik stál aj na čele hnutia drobných kňazov proti cirkevným majetkom, ktoré patrili vysokým cirkevným hodnostárom, kým mnohí dedinskí kňazi žili veľmi skromne. V tomto duchu už zo Starého Tekova s pomocou dr. Andreja Radlinského, kaplána v neďalekých Zlatých Moravciach, sa snažil získať vo Viedni povolenie vydávať slovenský cirkevný časopis. Prvé číslo tohto časopisu vyšlo pod názvom *Cyriľ a Metod* 14. marca 1850, keď už bol Palárik vo Vindšachte pri Banskej Štiavnici. Skúsenosti zo Starého Tekova, zo slovensko-maďarskej jazykovej a etnickej hranice, priamo ovplyvnili Palárikovu orientáciu na riešenie národnostnej otázky v Uhorsku, ako sa neskoršie prejavila v programe *Novej školy slovenskej*. Palárik považoval za reálnu politiku úsilie o vyrovnanie medzi Slovákmi a Maďarmi na základe úplnej rovnoprávnosti oboch národov. Táto idea vystupuje zo všetkých jeho divadelných hier, v ktorých odsudzuje odrodilstvo, národnú ľahostajnosť a poklonkovanie sa pred cudzím. Palárikove divadelné hry boli a sú na našom okolí stále obľúbené a svojím ľudovým optimizmom pozitívne vplývali na formovanie ľudských kvalít viacerých generácií.

V Starom Tekove pôsobil ako rím.-kat. kaplán a správca fary aj *František Richard Osvald* (1845—1926), významný národný buditeľ a organizátor skupiny literárnych pracovníkov, tzv. *Osvaldovej literárnej družiny*. Do Starého Tekova prišiel hneď po vysviacke roku 1869 a zotrval tu do roku 1871. Tu napísal nábožensko-pedagogický spis *Rehoľníci*. Spomedzi množstva jeho publikácií literárneho a náboženského charakteru uvedieme aspoň tri zväzky *Tovaryšstva* (1893, 1895, 1900), ktoré vydal k stému výročiu Bernolákovho Slovenského učeného tovaríšstva. Získal si veľké zásluhy ako redaktor *Kazateľne* a *literárnych listov* a ako organizátor kultúrneho života. Začas bol aj správcom Spolku sv. Vojtecha, potom jeho čestným predsedom a po

vzniku Československej republiky prvým predsedom oživotvorenej Matice slovenskej.

Zo Starého Tekova pochádza ľudový spisovateľ *Ján Izák Hviezdn*, autor *Obrázkov z Tekova* (1942) a romantizujúcich čít z tureckých čias *Plameno nad Tekovom* (1968).

Aj regionálny lyrik *Lubor Bátovský* — *Krasislav* sa narodil v Starom Tekove. Napísal dve knižky pre najmenšie deti, *Pismená na mená* a *Chochoľuška*, ako aj zbierku lyrických veršov o rodnej zemi *Tekovské sonety* (píšeme o nej na inom mieste tohto spravodaja).

ŠAHY

So Šahami sa spája meno revolučného romantika, štúrovského básnika, „divného Janka“, *Janka Kráľa* (1822—1876). Jeho účinkovanie medzi poddaným ľudom bývalej Hontianskej stolice a činnosť jeho priateľa Jána Rotaridesa na jar roku 1848 označili páni za „komunistický pohyb“. Očítý svedok o nich napísal: „So zástavou s umrlčou hlavou chodia z dediny do dediny, dávajú biť na poplach, z obecných truhiel vyzdvihujú urbárske tabely a spaľujú ich verejne“. Väznenie v Šahách ho inšpirovalo na napísanie básne *Šahy* (1849), v ktorej sa poeticky vyrovnáva so svojím osudom a podáva obraz o zložitej situácii v uhorskom povstaní. Táto báseň je vlastne akousi súvahou Kráľových revolučných skúseností. Hrdina básne je sám básnik, ktorý pre svoje revolučné pochopenie myšlienok o slobode, a najmä pre pokus uskutočňovať ich medzi prostým poddanským ľudom, musel si od marca 1848 do januára 1849 odpykať ťažký trest vo väzeniach v Šahách a v Pešti. V obraznom spojení „naš Šuhaj vykvitol na čele povstania“ naráža na udalosti v Dolných Príbelciach, a na okolitých hontianskych dedinách, kde spolu s učiteľom Jánom Rotaridesom vyzýval do povstania proti pánom. Uväznenie Janka Kráľa v stoličnom žalári v Šahách pobúrilo celú slovenskú verejnosť. Jeho prepustenie sa požadovalo v samostatnom dvanástom bode Mikulášskych žiadostí z mája 1848. Táto požiadavka si zveršoval ľud vo svojej piesni takto: „Janko Kráľ v árešte za slobodu stojí — ak ho nevyпустia, hotoví sme k boji!“ Aj chorvátsky bán Jelačić zakročil v prospech uväzneného básnika, čo sa v básni vyjadruje slovami: „divnými cestami je vyslobodený“.

Túto udalosť básnicky spracoval aj *Ján Pontičan* (nar. 1902) v poéme *Divný Janko* (1944). Báseň má historický rámec z búrlivých rokov meruôsmych, do ktorého zakreslil postavu Janka Kráľa, jeho buričstvo i jeho zľapanie a prípravu na popravu: „... zo zvonice povraz visí, Janko, Janko, smrti syn sí!“ Šahanský slúžny skutočne hrozil Kráľovi šibenicom. V Dolných Plachtinciach ho chcel dať obesiť na zvonicu. Iba na žiadosť obecného predstavenstva, aby neznesvätil zvonicu, prikázal sňať povraz z Kráľovho hrdla a odvieť do Šiah.

O Šahách sa zmieňuje *Božena Němcová* (pozri heslo Bátovce) vo svojich cestopisných črtách: „Přes Hont a pustu Szurdok přijeli sme večerom do Šah, stoličného to města Hontfanské stolice. Město je malé, a jediný stoličný dům, který všude nákladněji stavěn bývá — robí tam trochu parády“ (*Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*

z roku 1852, Praha 1955, str. 58—70). Pri svojej návšteve v Šahách bola svedkom svojráznych pohľadov, spolužitia Slovákov a Maďarov na tomto území, takže jej spomienky možno označiť za skvelú kurzívku alebo cestopisnú novielku, v ktorej sa striedajú dojmy s najrozmanitejšími farbami a prejavmi veselosti, clivého a predsa realistického rozjímania, ale aj irónie a kritiky. O biede v našom kraji viac ako pred sto rokmi svedčí jej výrok: „ — to jsou v Evropě laciní otroci!“

TEKOVSKÉ TRSTĀNY

V roku 1793 tu pôsobil ako katolícky kaplán člen Bernolákovho Slovenského učeného tovarišstva *Vit Kollár*.

Na záver tohto viac-menej evidenčného výpočtu mien, názvov a udalostí, ktorý podáva svedectvo o kultúrno-historických tradíciách nášho okresu, si treba azda položiť jednu trpkú otázku: V akom stave sú rodné domy alebo hroby týchto našich veľikánov, koľko pamätných tabúl hlása náš vzťah k nim, čo vie o nich naša široká verejnosť, a najmä, čo vie o nich naša mládež? Nevyhneme sa odpovede na tieto otázky, pretože kultúrnosť národa sa meria i jeho postojom k tradíciám, k minulosti, ku krísteľom národa a kliesniteľom cesty k našej súčasnosti.

* * *

LITERATÚRA:

Béder Ján: Dejiny slovenskej literatúry, I., Bratislava 1963

Brtáň Rudo: Historické piesne, Bratislava 1953

Butvin Ján: Slovenské národnosjednocovacie hnutie (1780—1848), Bratislava 1965

Čepan Oskár — Gregorec Ján — Petrík Vladimír — Petrus Pavel: Dejiny slovenskej literatúry II., Bratislava 1965

Čepan Oskár — Kusý Ivan — Šmatlák Stanislav — Nože Július: Dejiny slovenskej literatúry III., Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia, Bratislava 1965

Chrobák Dobroslav: Rukoväť dejín slovenskej literatúry, Praha 1932

Kotvan Imrich: Bernolákovci, Trnava 1948

Kotvan Imrich: Bibliografia bernolákovcov, Martin 1957

Mišianik Ján — Minárik Jozef — Michalcová Milena — Melicherčík Andrej: Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1958

Mišianik Ján: Antológia staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1964

Mráz Andrej: Dejiny slovenskej literatúry, Bratislava 1948

Pišút Milan: Dejiny slovenskej literatúry, Bratislava 1960

Pišút Milan — Rosenbaum Karol — Kochol Viktor: Dejiny slovenskej literatúry II., Literatúra národného obrodzenia, Bratislava 1960

Poliak Ján — Klátik Zlatko: O literatúre pre mládež, Bratislava 1961

Slovenský literárny album, Bratislava 1968

Uhrín Pavol: Literárny sprievodca po Slovensku, Bratislava 1966

Vlček Jaroslav: Dejiny literatúry slovenskej, Bratislava 1935

* * *

Podobný prehľad maďarských literárnych pamiatok z nášho okresu uverejníme v niektorom z najbližších čísel nášho spravodaja.

(Poznámka redakcie)

STRUČNÝ PREHLAD ARCHÍVNYCH FONDŮV OKRESNEJ POVAHY

DOMIN ŠUMERAJ

Úlohou archívov v socialistickej spoločnosti je sprístupniť archívny materiál pre potreby nášho ľudu. To znamená spracovať materiál tak, aby mohol slúžiť hospodárskym, politickým, historickým, kultúrno-osvetovým i správnym účelom, a tým zo známych najširšiu verejnosť s možnosťami jeho využitia. Najvýznamnejšie z hľadiska štúdia hospodárskych, politických, sociálnych a zdravotných dejín okresu v období buržoáznej republiky sú nesporne fondy Okresného úradu v Leviciach, Expozitúry krupinského okresného úradu v Šahách a v období maďarskej okupácie fond Hlavnoslužnovský úrad v Leviciach, s ktorých bohatstvom Vás chceme oboznámiť.

Okresný úrad v Leviciach (1923 — 1939)

Levický okres bol vytvorený z bývalých hlavnoslužnovských okresov levického a bátovského na základe vládneho nariadenia č. 378 zo dňa 21. decembra 1922 a jeho obvod tvorili tieto obce:

Hronská Nová Ves (teraz Nová Dedina), Hron-

ské Opatovce (teraz Nová Dedina), Hronské Kosihy, Šalmoš (teraz Gondovo), Podlužany, Veľké Kozmálovce, Starý Tekov, Hronské Kľačany, Rybník nad Hronom, Čajkov, Tlmače, Mýtne Ludany, Levice, Lok, Ovárky (teraz Starý Hrádok), Dolná Seč, Horná Seč, Načod (teraz Vyšné nad Hronom), Kalnica (teraz Kalná nad Hronom), Kalná nad Hronom, Dolný a Horný Almáš (teraz Jabloňovce), Bohunice, Pečenice, Bátovce, Jalakšová, Dolné a Horné Žemberovce (teraz Žemberovce), Bory, Dolné a Horné Brhlovce (teraz Brhlovce), Domadice, Nadošany (teraz Tekovské Trstány), Pukanec, Drženice, Dolný a Horný Prandorf (teraz Devičany), Čankov, Hurša (teraz Horša), Malé a Veľké Krškany (teraz Krškany), Malý Kiar a Varšany (teraz Kalinčiakovo). Vládnym nariadením číslo 93 zo dňa 28. júna 1928 bola obec Santov (teraz Santovka) odčlenená od okresu Šahy a pričlenená k okresu Levice.

Sídlom okresu sa stali Levice, predtým mesto so zriadeným magistrátom, ktoré bolo vládnym nariadením číslo 275 Zb. zo dňa 30. septembra 1922 pre-

hlásené za veľkú obec a pôsobnosť mestského magistrátu a policajného kapitána prešla na Okresný úrad v Leviciach. Na čele okresného úradu od jeho vzniku stál okresný náčelník dr. Ondrej Zošťák.

Okresný úrad mal lesné oddelenie, ktoré bolo zriadené vyhláškou ministra verejných prác a ministra poľnohospodárstva s ministrom vnútra a ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska číslo 22 zo dňa 19. januára 1923 s pôsobnosťou pre okresy Banská Štiavnica, Levice a Želiezovce.

Tým istým nariadením bol Levický okres pričlenený k technickému oddeleniu Okresného úradu v Krupine, avšak 16. apríla 1923 sa sídlom technického oddelenia stali Levice a do jeho pôsobnosti patrili okresy Banská Štiavnica, Krupina, Levice a Želiezovce.

Po obsadení južnej časti okresu maďarskou armádou 10. novembra 1938 sídlo okresu bolo dočasne premiestnené do Pukanca, kde Okresný úrad pokračoval vo svojej činnosti s označením Okresný úrad v Leviciach, so sídlom v Pukanči, do 26. augusta 1939, kedy prestal existovať.

Vládnym nariadením číslo 175 zo dňa 18. júla 1939 boli obce bývalého Levického okresu pripojené k jednotlivým okresom takto:

Obce Balvany (teraz Gondovo), Čajkov, Hronské Kľačany, Hronské Kosihy, Veľké Kozmálovce, Opatová (teraz Nová Dedina), Podlužany, Rybník nad Hronom, Starý Tekov, Tlmače a Tekovská Nová Ves (teraz Nová Dedina) boli pripojené k obvodu OÚ v Zl. Moravciach a zák. 50/1941 do okr. N. Baňa.

Obce Jabložovce, Bátorovce, Bohunice, Brhlovce, Drženice, Horša, Jalakšová, Malé a Veľké Krškany (teraz Krškany), Pečenice, Dolný a Horný Prاندorf (teraz Devičany), Pukanec a Žemberovce boli pripojené k obvodu Okresného úradu v Banskej Štiavnici.

Obce Domadice, Nadošany (teraz Tekovské Trsfany) a Santov (teraz Santovka) boli pripojené k obvodu Okresného úradu v Krupine.

Tieto skutočnosti treba mať na zreteli pri vyhľadávaní materiálu, týkajúceho sa jednotlivých obcí, z obdobia Slovenského štátu a maďarskej okupácie, ktorý sa nachádza vo fonde príslušného nariadeného úradu. Pri úprave slovensko maďarských hraníc 14. marca 1939 bola pričlenená k Maďarsku do notariátu vo Varšanoch (teraz Kalinčakov) aj obec Bory.

Systém spisovej služby okresných úradov určoval kancelársky poriadok pre župné a okresné úrady, vydaný Ministerstvom vnútra výnosom číslo 93. 173/3-22, ktorý bol rozpracovaný a uvedený na miestne pomery obežníkom OÚ číslo 1714/1928 prez.

Prezidiálne spisy sa protokolovali systémom základného čísla a ukladali chronologicko-numericky, okrem ročníka 1932, kedy v dôsledku zmeny manipulácie prezidiálnych spisov sa tieto ukladali alfabeticke a v rámci písmena číselne. V administratívnej agende sa používal tiež systém základného čísla počas celého trvania okresného úradu. Pasové záležitosti sa protokolovali ako samostatné registratúry tiež systémom základného čísla. Podobne spisy lesného oddelenia počas celého jeho trvania a spisy technického oddelenia v roku 1923—1935 sa protokolovali systémom základného čísla. Od roku 1936 do zrušenia okresného úradu

boli manipulované zvlášť po poslednej tisícke administratívnych spisov.

Prezidiálna agenda sa zachovala takmer úplne. V administratívnej agende ako aj v odborných oddeleniach je medzerovitost, preto skartácia bola robená veľmi opatrne a v niektorých prípadoch sa ponechali i spisy, ktoré by v prípade ucelenej registratúry podliehali skartácii. Materiál je uložený v 238 krabiciach. Odborné usporiadanie a spracovanie vykonal v rokoch 1961—1962 bývalý samostatný archívny pracovník Jozef Melicher a vyhotovil k fondu archívne pomôcky. (1)

Pri usporiadaní a spracovaní sa postupovalo podľa platných smerníc Slovenskej archívnej správy. Na čele fondu sú knihy, ktoré sa delia na:

SPRÁVNE:

Zápisnice okresného výboru 1924—1938, 11 kníh
Zápisnice okresného zastupiteľstva 1932—1937, 2 knihy
Zápisnice finančnej komisie 1930—1937, 1 kniha

EVIDENČNÉ:

O vydaných osvedčeniach o št. občianstve 1928—1938, 4 knihy
O získaní št. občianstva udelením, priznaním 1923—1938, 1 kniha
O strate čl. št. občianstva 1923—1938, 2 knihy
Osoby vykázané z ČSR 1923—1938, 1 kniha
Evidencia cestovných pasov 1927—1932, 1 kniha
Evidencia lesných zamestnancov 1938, 1 kniha
Evidencia požiariarov 1929—1936, 1 kniha
Evidencia zamestnancov, cudzincov v podnikoch dôležitých pre obranu štátu 1938, 2 knihy
Evidencia premietaných filmov 1927—1931, 1 kniha
Spisový materiál bol usporiadaný nasledovne:

REGISTRATÚRNE POMÔCKY:

Prezidiálne 1923—1939, 116 kartónov
Prezidiálne indexy 1923—1939, 17 kníh
Administratívne protokoly 1936—1939, 7 kníh
Administratívne indexy 1936—1939, 7 kníh
Radové knihy 1923—1937, 8 kníh
Priestupkové protokoly 1933—1935, 2 knihy

SPISY:

Prezidiálne 1923—1929, 116 kartónov
Administratívne 1923—1939, 77 kartónov
Štátne občianstva 1936—1938, 11 kartónov
Pasové záležitosti 1936—1939, 11 kartónov
Lesné oddelenie 1923—1938, 8 kartónov
Technické oddelenie 1923—1939, 15 kartónov.

Charakter fondu dáva veľké možnosti na ich odborné využitie. Otázky hospodárskeho života v okrese, poľnohospodárska a lesná výroba bývali predmetom rokovaní okresného výboru a okresného zastupiteľstva, preto pre štúdium týchto otázok v období buržoáznej republiky budú zápisnice dobrou pomôckou.

Po stránke obsahovej najcennejšími sú prezidiálne spisy, z ktorých možno získať informácie o činnosti všetkých politických strán a spolkov v okrese. Písomnosti ďalej poskytujú informácie o činnosti komunistickej strany, o akciách, ktoré organizovala, ďalej sú to správy o schôdzach, zhromaždeniach, táboroch ľudu, štrajkoch, demonštrá-

ciach, ako aj o zárokoch proti strane. Fond je bohatý na údaje o sociálnom postavení pracujúcich, ako sú výkazy nezamestnaných, o vysťahovalctve, ako aj údaje o cirkevnej a školskej politike. Takto možno na širokom tematickom základe študovať pramenný materiál k dejinám robotníckeho hnutia a KSČS v okrese.

Administratívne spisy a spisy odborných oddelení informujú o hospodárstve v okrese, o poľnohospodárskej a lesnej výrobe a zdravotnej situácii. Fond ako pramenný materiál má veľký význam pri spracovaní regionálnych dejín okresu.

Hlavnoslúžňovský úrad v Leviciach (1938 — 1944)

Do 10. novembra 1938 existoval v Leviciach Okresný úrad. Po obsadení južnej časti okresu sa tu zriadilo Maďarské okresné vojenské veliteľstvo, ktoré vybavovalo aj občianske záležitosti. Pôsobnosť a právna podstata tejto inštitúcie je dost hmlistá, postupne prechádzala do rúk civilnej verejnej správy, do rúk Hlavnoslúžňovského úradu. Hlavnoslúžňovský úrad v Leviciach prevzal dňa 28. decembra 1938 od okresného vojenského veliteľa pplk. Winklera hlavný slúžny Ladislav Majláth.

Okres Levice tvoril súčasť dočasne spojenej župy Tekovsko-Hontianskej a patrili doň obce južnej časti bývalého Levického okresu, takmer celý bývalý Želiezovský okres a niektoré obce z Vrábelského okresu:

Dolný Píal, Baračka (teraz Bardoňovo), Horný Píal, Dolný Várád (teraz Tekovský Hrádok), Bajka, Ondrejovce, Horný Várád (teraz Tekovský Hrádok), Turá, Dolná Seč, Naďod (teraz Vyšné n/Hronom), Čata, Oroska (teraz Pohronský Ruskov), Plavé Vozokany, Čaka, Fajkurt (teraz Dedinka), Jur nad Hronom, Žemliare, Hontianske Ďarmoty (teraz Hont. Vrbica), Dolný a Horný Feďvernek (teraz Zbrojníky), Varšany (teraz Kalinčiakovo), Čankov, Malý Kiar, Lekýr (teraz Čajakovo), Domaša, Vozokany nad Hronom, Levice, Málaš, Ágov, Nýrovce, Kalná nad Hronom, Kalnica (teraz Kalná n/Hronom), Lok, Horná Seč, Veľké a Malé Šarluhy (teraz Tekovské Lužany), Hulvinky, Veľké a Malé Šárovce (teraz Šárovce), Svodov, Trhyňa (teraz Sikenica), Malý Pesek, Veľký Pesek (teraz Sikenica), Oros n/Hronom (teraz Kukučínov), Nový Tekov, Malé Kozmálovce, Marušová, Mýtne Ludany, Ovárky (teraz Starý Hrádok), Želiezovce, Mikula.

Do kompetencie Hlavnoslúžňovského úradu patrilo mesto Levice, ktoré malo zriadený mestský magistrát na čele s mešťanostom.

Do náplne hlavného slúžneho patrili tieto záležitosti:

Verejný poriadok, dozor nad vedením matrík, cirkevné a školské záležitosti, zdravotníctvo, vojenské záležitosti, živnosti, hospodárska správa, zdravie zvierat, policajné súdnicstvo a pátranie po trestných činoch.

Posledné záležitosti napatřili Hlavnoslúžňovskému úradu v plnom rozsahu, zaoberal sa nimi Policajný kapitanát v Leviciach, avšak spisy tohto úradu sa nezachovali.

Fond utrpel značné straty vojnovými udalosťami v rokoch 1944/45. Na trvalú archívnu úschovu bol

ponechaný materiál v množstve ôsmich bežných metrodv. Spisy sú uložené chronologicko-numericke podľa pôvodnej manipulácie. K fondu existuje Zoznam prameňov k dejinám robotníckeho hnutia a KSČS. (2)

Spisový materiál bol usporiadaný nasledovne:
REGISTRATÚRNE POMÔCKY:

Administratívne protokoly 1939—1944, 12 kníh

Administratívne indexy 1939—1944, 6 kníh
SPISY:

Administratívne 1938—1944, 66 kartónov,

Fond obsahuje spisy politického charakteru, týkajúce sa vyšetrovania a prenasledovania komunistov, ďalej o situácii poľnohospodárskych robotníkov na veľkostatkoch, nezamestnanosti a pod. Veľký význam majú i dokumenty, ktoré odhaľujú horthyovskú a neskoršiu szálasiovskú fašizmus. Ďalej sú to spisy týkajúce sa národnostnej a židovskej otázky, o činnosti Strany šípových krížov, o rozširovaní protivojnových a protifašistických letákov a pod. Okrem možnosti štúdia politických dejín písomnosti fondu poskytujú možnosť na výskum organizácie verejnej správy, poľnohospodárstva, vojnového zásobovania, spolkového života, národnostných a náboženských otázok v období maďarskej okupácie južného Slovenska.

Expozitúra krupinského okresného úradu v Šahách (1923—1938)

Na území bývalých Hlavnoslúžňovských okresov Krupina, Šahy a Nemyje (teraz Vinica) bol zriadený 1. januára 1923 podľa zák. číslo 126/1920 Okresný úrad v Krupine. Územie OÚ v Krupine bolo rozsiahle a jeho spravovanie obťažné. Preto bola vyhláškou Ministerstva vnútra zo dňa 20. januára 1923 číslo 15 zriadená Expozitúra OÚ so sídlom v Šahách pre obvod obcí:

Nemyje (teraz Vinica), Hrušov, Inam (teraz Dolinka), Feďymeš (Teraz Ipeľské Uľany), Kleňany, Sečianky, Veľká Ves nad Ipľom, Šahy, Tešmak, Hidvég (teraz Ipeľské Predmostie), Preseľany, Vyškovce, Dolné a Horné Semerovce, Tompa (teraz Tupá), Chorvatice, Plášťovce, Horné, Dolné, Stredné Túrovce, Demandice, Maďarovce (teraz Santovka), Santov (teraz Santovka), Sazdice, Horkovce, Hrkovce a Slatina. Obec Santov bola v roku 1928 odčlenená od okresu Šahy a bola pričlenená do okresu Levice.

V prvých dňoch svojej existencie Expozitúra vybavovala iba záležitosti pohraničného styku a záležitosti priestupkové. Vyhláškou ministra vnútra z 20. januára 1923 bola presne vymedzená jej pôsobnosť. Expozitúra potom vybavovala všetku agendu ako OÚ v Krupine, okrem záležitosti vyňatých z pôsobnosti prednostu. Išlo o záležitosti osobné a úradníctva, záležitosti štátnych hraníc, záležitosti týkajúce sa obvodu a sídla OÚ, záležitosti jazykové, politické a menšinové, záležitosti volebné, mobilizačné, politicko-administratívne a vojenské. Podobne to bolo aj pri pasovej agende. Expozitúra udeľovala povolenia na pobyt a víza maďarským občanom usadeným trvale v obvode expožitúry. Pre pohraničný styk vydávala legitimácie pre jednorázový a stály prechod pre poľnohospodárov a ich rodiny.

Prednosta expozitúry, ako aj pridelení úradníci patrili personálne k OÚ v Krupine, vo všetkých veciach osobných a disciplinárnych boli podriadení okresnému náčelníkovi. Styk podriadených úradníkov ako aj notárov z obvodu expozitúry s okresným náčelníkom v záležitostiach, ktoré boli vyňaté z pôsobnosti expozitúry, bol priamy a nie prostredníctvom prednostu expozitúry. Avšak župan a okresný náčelník mali právo v určitých záležitostiach určiť styk len prostredníctvom prednostu expozitúry.

Z odborných oddelení mala expozitúra iba oddelenie zdravotné a veterinárne.

Fond značne utrpel frontovými udalosťami a častým prevážaním. Administratívne spisy sa vôbec nezachovali, prezidiálne spisy sú zachované, ale dosť medzerovite. Uložené sú chronologicko-numericky. Iba v rokoch 1932 a 1933 úrad ukladal spisy podľa začiatkových písmen predmetu od A po Z a pod každým písmenom podľa poradového čísla.

Fond sme spracovali a usporiadali nasledovne:

KNIHY EVIDENČNÉ:

- Evidencia vydaných št. občianstiev 1928—1938, 1 kniha
- Evidencia osôb pozbavených politických práv, 1927—1932, 1 kniha
- Evidencia podozrivých osôb 1923—1926, 1 kniha

SPISOVÝ MATERIÁL:

REGISTRATÚRNE POMÔCKY:

- Prezidiálne protokoly 1923—1938, 15 kníh
- Prezidiálne indexy 1927—1938, 10 kníh

SPISY:

- Prezidiálne spisy 1923—1938, 49 kartónov.
- Prezidiálna agenda obsahuje početné údaje k dejinám robotníckeho hnutia a KSČS, ako sú pátračia po komunistických agitátoroch, správy zo schôdzí politických strán, periodické správy o čin-

ností KSČS, rozširovanie letákov, štrajkové hnutie, vysťahovalectvo, oslavy 1. mája, sledovanie činnosti komunistickéj mládeže atď.

Fond okrem toho obsahuje hodne materiálu o maďarskej informačnej službe, o postupe proti maďarským zbehom, o slovenskej a maďarskej irredente, o maďarských stolových spoločnostiach, o pripravách Maďarov k plebiscitu ako aj informácie o nemeckej spravodajskej službe atď. K fondu sú vyhotovené archívne pomôcky. (3)

Domnievame sa, že predložený prehľad uvítajú nielen vlastivední pracovníci, kronikári, ale každý, kto sa zaujíma o minulosť a prítomnosť okresu, alebo svojej rodnej obce. Niektoré dokumenty (plány) by mohli pomôcť pri údržbe niektorých objektov a zariadení.

Zo stručného prehľadu fondov okresnej povahy, uložených v Okresnom archíve v Leviciach vidno, že máme veľké bohatstvo pramenného materiálu k politickým i hospodárskym dejinám okresu a jednotlivých obcí, ktorý sa dosiaľ len vo veľmi skromnej miere využíval hlavne zo strany miestnych kronikárov a učiteľov dejepisu. Dúfame, že tento prehľad podnieti k jeho širšiemu využívaniu.

POZNÁMKY:

1. Jozef Melicher: Okresný úrad v Leviciach 1923—1939 — Inventár.
Jozef Melicher: Okresný úrad v Leviciach 1923—1939 — Robotnícke hnutie a dejiny KSČS (Vydala Slovenská archívna správa v Bratislave 1961).
2. Jozef Melicher: Hlavnoslúžňovský úrad v Leviciach 1938—1944 — Inventár.
Jozef Melicher: Hlavnoslúžňovský úrad v Leviciach 1938—1944 — Robotnícke hnutie a dejiny KSČS (Vydala Slovenská archívna správa v Bratislave 1962).
3. Dominik Šumeraj: Expozitúra krupinského OÚ v Šahách 1923—1938 — Inventár.
Dominik Šumeraj: Expozitúra krupinského OÚ v Šahách 1923—1938 — Robotnícke hnutie a dejiny KSČS.

LEPIDOPTERA Z HORNEJ HRANICE ŠAHANSKEJ STEPNEJ OBLASTI

Doc. Ing. JÁN MADLEN, CSc.

Úvod

Práca Prof. Hrubého *Prodromus Lepidopter Slovenska*, vypracovaná na základe materiálnej (zbierkovej) i historickej (publikovanej) dokumentácie, podáva nám prehľad výskytu motýľov na Slovensku do konca roka 1960.

Pri študovaní tohto diela povšimol som si poznámku o „bielych miestach“ výskumu motýľov na Slovensku. Medzi takéto miesta patrí aj stepná a pahorkatinná oblasť z okolia Šiah.

Pri zoologickom prieskume v tejto oblasti v roku 1969 venoval som sa tiež pozorovaniu motýľov a v mesiacoch jún — september som ich nazbieral 690 exemplárov.

Prieskumná oblasť

Za prieskumnú oblasť som si určil najvýchodnejší výbežok levického okresu, vymedzený obca-

mi: Hokovce — Vyškovce nad Ipľom — Tešmak — Plášťovce, rozšírený o katastrálne územie obcí Merovce a Dudince zo zvolenského okresu.

Z tejto prieskumnej oblasti v tomto príspevku podávam výsledky zberu motýľov z katastrálnych území obcí: Dudince — Merovce — Hokovce — Slatina. Územie týchto obcí predstavuje hornú (severnú) hranicu súvislej stepnej oblasti šahanského okolia, pokračujúcu ďalej na sever pahorkatinovou oblasťou.

Z morfológického hľadiska územie uvedených 4 obcí je jednotvárne, vertikálne málo členené, teplé, s veľkým počtom slnečných dní. Takmer rovinnaté územie obcí Slatiny a Hokoviec pokračuje popri Štiavničke smerom na Dudince a popri Nadošianskom potoku smerom na Hontianske Moravce.

Od Hokoviec smerom na Merovce územie je mierne zvlnené, avšak zárezom železničnej trate

je vytvorené rovinové spojenie územia oboch obcí.

Šahanská stepná oblasť naráža na pahorkatinovú prekážku v oblasti dudinských kúpeľov a tzv. Patkóša (západne od Dudince). V oboch prípadoch ide o južnú expozíciu pahorkatín.

Vegetácia v prieskumnej oblasti je rozmanitá. Nakoľko ide o vyslovene poľnohospodársku oblasť, striedajú sa poľnohospodárske kultúry (pšenica, jačmeň, ovos, raž) s krmovinami (ďatelina) i lúčnymi porastami. Hodne je okopanín (zemiaky, kukurica) i pašienkov.

Ovocné stromy sú vysadené tak v intravilánoch, ako aj v extravilánoch, hlavne v oblasti viníc a obcí. Popri potokoch, predovšetkým popri Štiavničke a Nadošianskom potoku rastú vrbý, jelše a topole. V lesných komplexoch, ktoré majú charakter remízok, rastú duby, agát a hrab.

Na kvalitatívne i kvantitatívne rozšírenie motýľov v uvedenej oblasti priaznivo vplýva i účelový lesík, umele založený v kúpeľnom areáli. Prevažne ide o zalesnené pašienky listnatými drevinami (javor, jaseň, jarabina, lipa, osika a agát). Z ihličnatých drevín bola tu vysadená borovica a miestami i smrek. Mladé výsadby sú veľmi zatravnateľé (sú veľmi výslnné).

V parkovej časti kúpeľného areálu zastúpené sú i staršie stromy, ako aj pestré kvetinové záhony.

Z hľadiska hodnotenia migrácie nočných druhov treba pripomenúť, že jej aktivitu veľmi podporila elektrifikácia kraja. Nočné osvetlenie ulíc, verejných priestranstiev, kúpeľného a rekreačného priestoru neonovým osvetlením, dáva podnet k sústreďovaniu večerných a nočných motýľov a to i zo vzdialenejšieho okolia.

Prehľad nazbieraných a určených druhov

Vo svojom príspevku predkladám v systematickom prehľade 128 určených druhov. Podrobné údaje o výskyte a odchyte sú zaznačené na kartotékach, ktoré spolu i s nazbieranými druhmi motýľov sú uložené na Katedre biológie Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici.

K odchytu som používal entomologickú sieťku a to tak pri jednotlivom odchyte, ako aj záťahoch po trávnych porastoch, ďatelíniskách a kvetinových výsadbách.

Čeľaď: Cossidae:

Cossus cossus (L.), *Zeuzera pyrina* (L.).

Čeľaď: Zygaenidae:

Zygaena filipendulae (L.).

Čeľaď: Notodontidae:

Pheosia tremula (Clerck), *Odontesia ziczac* (L.), *Pterostoma palpium* (L.), *Phalera bucephala*

Čeľaď: Geometridae:

Euchloris smaragdaria (Fabr.), *Thalera fimbriata* (Scopoli), *Calothisanis amata* (L.), *Cosymbia annulata* (Schulze), *Scopula immorata* (L.), *Scopula ornata* (Scopoli), *Minoa murinata* (Scopoli), *Cidaria fulvata* (Forster), *Lyncometra ocellata* (L.), *Plemyria bicolorata* (Hufn.), *Euphylla bilineata* (L.), *Mesoleuca albicillata* (L.), *Epirrhoe tristata* (L.), *Perizoma alchemillata* (L.), *Pelurga comitata* (L.), *Eupithecia centaureata* (Den. et Schiff.), *Abraxas grossulariata* (L.), *Lomaspilis marginata* (L.), *Ligdia adustata* (Den. et Schiff.), *Ellopija fasciaria* (L.), *Campaea mar-*

garitata (L.), *Ennomos fuscantaria* Steph., *Selenia tetralunaria* (Hufn.), *Hygrochroa syringaria* (L.), *Artiora evonymaria* (Den. et Schiff.), *Ourapteryx sambucaria* (L.), *Plagodis dolabraria* (L.), *Gnophos ambiguata*, *Ematurga atomaria* (L.),

Čeľaď: Sphingidae:

Dilina tiliae (L.), *Herse convolvuli* (L.), *Celerio euphorbiae* (L.), *Deilephila elpenor* (L.), *Deilephila porcellus* (L.), *Macroglossum stellatarum* (L.).

Čeľaď: Attacidae:

Saturnia pyri (Den. et Schiff.), *Eudia pavonia* (L.).

Čeľaď: Drepanidae:

Platypteryx falcataria (L.), *Platypteryx cultraria* (Fabr.), *Drepana glaucata* (Scopoli).

Čeľaď: Tetheidae:

Habrosyne pyritoides (Hufn.), *Thyatira batis* (L.).

Čeľaď: Lasiocampidae:

Malacosoma neustrium (L.), *Gastropacha quercifolia* (L.), *Odonestis pruni* (L.).

Čeľaď: Lymantriidae:

Hypogynna morio (L.), *Lymantrio dispar* (L.), *Lymantria monacha* (L.), *Euproctis chrysoorrhoea* (L.).

Čeľaď: Noctuidae:

Tholera decimalis (Poda), *Apatele psi* (L.), *Apatele leporina* (L.), *Amphipyra pyramidea* (L.), *Mormo maura* (L.), *Gortyna flavago* (Den. et Schiff.), *Phlogophora meticulosa* (L.), *Actinotia polyodon* (Clerck), *Emmelia trabealis* (Scopoli), *Chrysaspida festucae* (L.), *Autographa gamma* (L.), *Plusia chrysitis* (L.), *Abrostola trigemina* (Werneburg), *Catocala elocata* (Esper), *Ephesia fulminea* (Scopoli), *Ectypa glyphica* (L.), *Phragmatobia fuliginosa* (L.), *Spilosoma lubricipeda* (L.), *Diacrisia vulpinaria* (L.), *Arctia caja* (L.).

Čeľaď: Amatidae:

Amata phegea (L.).

Čeľaď: Satyridae:

Pararge aegeria (L.), *Lasiommata megera* (L.), *Lasiommata maera* (L.), *Erebia medusa* (Den. et Schiff.), *Melanargia galathea* (L.), *Maniola jurtina* (L.), *Maniola lycaon* (Rottemburg), *Coenonympha pamphilus* (L.), *Aphantopus hyperanthus* (L.).

Čeľaď: Nymphalidae:

Clossiana selene (Den. et Schiff.), *Clossiana euphrosyne* (L.), *Issoria lathonia* (L.), *Argyronome paphia* (L.), *Melitaea didyma* (Esper), *Melitaea athalia* (Rottemburg), *Vanessa atalanta* (L.), *Vanessa cardui* (L.), *Aglais urticae* (L.), *Nymphalis polychloros* (L.), *Nymphalis xanthomelas* (Esper), *Nymphalis antiopa* (L.), *Nymphalis io* (L.), *Polygonia c-album* (L.), *Araschnia levana* (L.).

Čeľaď: Riodinidae:

Hamearis lucina (L.).

Čeľaď: Lycaenidae:

Cupido argiades (Pallas), *Cupido minimus* (Fuessly), *Polymmatius icarus* (Rottemburg), *Scollantides orion* (Pallas), *Lycaena phlaeas*

(L.), *Lycaena thersamon* (Esper), *Lycaena virgaureae* (L.), *Thecla betulae* (L.), *Strymon pruni* (L.).

Čeľad: Hesperidae:

Erynnis tages (L.), *Pyrgus malvae* (L.), *Adopaea lineola* (Ochsenheimer), *Hesperia comma* (L.).

Čeľad: Papilionidae:

Papilio machaon (L.), *Iphiclides podalirius* (L.), *Zerinthia polyxena* (Den. et Scgiff.), *Parnassius mnemosyne* (L.).

Čeľad: Pieridae:

Leptidea sinapis (L.), *Aporia crataegi* (L.), *Pieris brassicae* (L.), *Pieris rapae* (L.), *Pieris napi*

(L.), *Anthocharis cardamineus* (L.), *Colias hyale* (L.), *Colias crocea* (Fourchoy), *Gonepteryx rhamni* (L.).

Záver

V príspevku sa zaznamenáva výskyt motýľov z hornej hranice šahanskej stepnej oblasti. S uvedenými 128-mi druhmi, prispieva sa tak k zaplnovaniu medzery medzi vrábeľskou a lučeneckou oblasťou, ktoré po stránke výskumu rozšírenia motýľov sú preskúmanejšie. Kompletizuje sa pohľad na rozšírenie motýľov v južnej oblasti Slovenska a stáva sa tak skromným podkladom pre ďalšie štúdiám v nadhodenej problematike.

LITERATÚRA

NÁŠ REGIÓN V NOVÝCH PUBLIKÁCIÁCH

JOZEF MELICHER

Ema Kahounová v publikácii LUDOVÉ VINOHRADNÍCKE STAVBY A LISY (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1969) na konkrétnom materiáli objasňuje dôležitý úsek slovenskej ľudovej kultúry, svedčiaci o vysokej tvorivej úrovni predchádzajúcich generácií. I keď sleduje oblasť celého Slovenska, veľkú pozornosť venuje aj levickým „hajlokom“, pukanským „chyzkám“ a „lochom“, ako aj tradičným „prešom“ z nášho okolia. V prvej časti, Vinohradnícke stavby, v bohatom obrazovom materiáli, sčasti farebnom, okrem iného nachádzame fotografie starých vinohradníckych búd v Čajkove, Rybníku, Devičanoch, Hrkovciach, Bátovciach, Pastovciach, Bohuniciach, Mýtnych Ludanoch, Leviciach, ďalej obrazy pivničných vyhlbených do stien pieskovcového lomu v Kubáňove, zábery ulicovito zoradených vinohradníckych búd v Bátovciach a reťazovitého usporiadania búd v Rybníku, potom obrazy železnými klincami obitých dvier vinohradníckych búd v Bátovciach a Devičanoch, krytého podstrešia, ktorým sa zväčšuje pracovná plocha v búde z Devičian, fotografie líšt a drevorezbovou výzdobou na podstreší búd v Hrkovciach, farebných ornamentov na fasáde novej budy v Čajkove atď. Škoda, že niektoré zábery sú nesprávne lokalizované, pretože sa vzťahujú na vinice v rybníckom chotári a nie, ako sa omylom uvádza, na vinice v chotári obce Čajkov. Na podstate skúmaného materiálu to však nič nezmení, pretože ide o totožné typy. V druhej časti, Lisy, nachádzame fotografie kladkového lisu bez závažia z devičianskych viníc, ozdobne tvarované ploché bočnice vretenového lisu z Dolného Píalu a Žemberoviec, záber vretenových lisov s horným prítahovaním vretena pohyblivou hornou kladou z Rybníka a pod. Práca sa vyznačuje nielen vysokou odbornou, ale aj neobvykle sympatickou výtvornou úrovňou.

* * *

Vydavateľstvo Obzor v Bratislave vydalo roku 1968 ako účelovú publikáciu pre MNV v Starom Tekove knižku *Jána Izáka Huiezdina PLAMENE NAD TEKOVOM*. Tak historik, ako aj literárny teoretik sa nad ňou dostane do rozpakov. Problém je v prvom rade s určením žánru. V snahe pozdvihnúť vlastenecké čítanie svojich rodákov volil autor spôsob beletrizovania historických faktov. Svojích hrdinov, protitureckých bojovníkov, obdaroval menami dnešných obyvateľov Starého Tekova, menami, ktoré by sme márne hľadali v starých matrikách alebo poddanských súpisoch (Ondrej Fabian, Juraj Bátovský, Lukáč Kupča, Matej Hajko, Filip Šumeraj, Mišo Kúdeľa a celý rad ďalších), čo síce môže zapôsobiť na čitateľa so sklonnosťou k sentimentalite, ale nemôže pozdvihnúť úroveň posudzovaného dielka ani z hľadiska umeleckého, ani odborného-historického. Beletrizácia historických

faktov je mimoriadne náročná úloha a vyžaduje si nielen talentovaného spisovateľa, ale aj odborne rozhladeného historika. Pri všetkej úcte k autorovej snahe treba konštatovať, že spojenie historických udalostí s pútavým životným príbehom sa mu neveľmi podarilo. Analýza väčších či menších prehrškov proti historickej objektívnosti by si vyžadovala viac času i priestoru.

* * *

Ak v našom spravodaji recenzujeme zbierku poézie, teda literatúry, ktorá sa iba nepriamo dotýka nášho vlastivedného bádania, robíme tak preto, že knižka *Lubora Bátovského Krasislava TEKOVSKÉ SNETY* (vydala redakcia okresných novín Pohronie ako účelovú publikáciu pre MNV Starý Tekov pri príležitosti IV. Tekovských slávností 1969), svojím obsahom prekračuje úzky estetický rámec komornej poézie a umeleckým spôsobom podáva svedectvo o živote ľudu tekovského Pohronia v minulosti a dnes. Básnik sa prihovára svojim rodákovi veršami, inšpirovanými osobnými zážitkami, preteplenými reminiscenciami, spomienkami na detstvo, dôvernou prítlanosťou k rodnému domu, k staroslávnenému Tekovu, k čarovným vodám Hrone. Zbierka sa skladá z dvoch samostatných častí: Tekovské sonety a Dobrý deň, dobrí ľudia! Prvá časť je filozofickou meditáciou o vzťahu k rodnému kraju, ktorý v Bátovského poézii figuruje ako útecha, istota, cieľ, ako myseľ života, zmysel návratov a spomienok, ako naplnenie túžob. Tento básnický postoj k rodnému kraju sa konkretizuje na dominujúcich lokalitách — na Hrone a na Tekove. Druhý cyklus — Dobrý deň, dobrí ľudia! — je vybudovaný z obrazov nového družstevného života v dedinke pri Hrone. Všetky básnikove abstrakcie sa skonkrétnujú tradičnými reáliami a výrazovým repertoárom dolniackej dediny, roľníckej poľnej práce. Treba uvítať, že touto knižkou sa Bátovského poézia dostáva medzi tých, ktorým predovšetkým patrí: medzi starotekovských rodákov a medzi všetkých milovníkov poézie o rodnom kraji, o romantickom kúte stredného Pohronia pod Slovenskou bránou. Veľké množstvo tlačových chýb nesvedčí o dobrej redakčnej a korektorskej práci. Je aj určitým argumentom proti decentralizácii edičnej činnosti, čo môže v budúcnosti podobné podujatia celkom obmedziť — na škodu vecí, pochopiteľne.

* * *

Knižka *Ondreja Demu a Olgy Hrabalovej ŽATEVNÉ A DOŽINKOVÉ PIESNE* (1969) je už štvrtým zväzkom Klenotnice slovenskej ľudovej kultúry, populárno-vedeckej edície, ktorou sa Národopisný ústav SAV v Bratislave usiluje sprístupniť širokej verejnosti najtypickejšie prejavy tradičnej ľudovej kultúry materiálnej, duchovnej i folklórnej. Zosta-

vovatelia na základe rozsiahleho terénneho výskumu zaradili do tejto zbierky bohatý piesňový fond žatevných a dožinkových piesní, ktoré sa pokladajú za najstaršie piesne ľudovej roľníckej kultúry. Ich text sa vyznačuje zdravým optimizmom, radosťou nad dobre vykonanou prácou. Štruktúra ich nápevov je poznačená znakmi spěvu v prírode, na poli, ale aj v priestoroch domu a pri zábave. Naplňuje nás uspokojením, že v zbierke nachádzame aj piesne z nášho okolia, zapísané Ondrejom Demom v Hronských Kľačanoch (Keď si ja zaspievam v tom levickom poli, uderí sa mi hlas o kľačianske zvony..., Žala by ja, žala..., Spochiň, slnko, spochiň..., Gazda náš, gazda náš... Vyhrali sme oldomáš...) podľa spevného prednesu Barbory Melicherovej roku 1966 a v býv. Tekovskej Novej Vsi — dnes Nová Dedina (A tá naša gazdiná...), ktorú zaspievala skupina žien roku 1958. V úvodnej štúdií sa okrem iného uvádzajú zvyky pri začatí žatvy v Čajkove, fašiangové zjednávanie sa žatevných robotníkov v tekovských obciach a údaje o stravovacích podmienkach žencov (podľa informácií Barbory Melicherovej a Michala Kupču z Hronských Kľačian). Podstatnú časť knižky tvoria notové a fotografické materiály.

* * *

Publikácia *Jána Krajčika* (SANTOVKA (vydalo Západoslovenské vydavateľstvo Slavín, Bratislava 1969) je ďalšou z mála monografických štúdií o našom okolí. V úvode sa uvádza, že práca je určená pre širšiu verejnosť. Ťažko si však potom vy-

svetliť, prečo celé dve tretiny knihy poskytujú informáciu iba najnáročnejšiemu, v prírodných vedách vzdelanému čitateľovi. Také sú kapitoly Geologické pomery (11), Hydrogeologické pomery (14), Klimatické pomery (25). Žriedlo Santovka (27) a Kúpele Santovka (51), obsahujúce množstvo chemických vzorcov, tabuliek, profilov vrtov a pod. Keď porovnáme tieto prísne vedecky koncipované kapitoly s kapitolami Historický vývoj obce (7) a Z histórie Santovky a bývalého Malinovca (89), nepochybne dospejeme ku konštatovaniu, že autor je predovšetkým prírodovedcom, i keď tým nijako nechceme znižovať jeho úsilie v rozsiahlom historickom výskume, založenom nielen na štúdiu literatúry, ale i na pramennom heuristickom bádání v archívoch a múzeách. Stretávajú sa tu dve metodické koncepcie odbornej práce: koncepcia prírodovedná a koncepcia historická, pričom je tu určitá disharmónia: primát je jednoznačne na strane prvej (prírodovednej) koncepcie. Knižka teda poslúži predovšetkým užšiemu kruhu odborných záujemcov a menej už tej „širokej verejnosti, ktorá si Santovku obľúbila ako rekreačné stredisko“ (6). Popularizačnú funkciu plní iba čiastočne. Práca je doplnená Vysvetlivkami (92) o historických platišliach a mierach, ďalej rozsiahlym zoznamom použitej literatúry, ako aj cenným fotografickým a mapovým materiálom. Maďarské a nemecké resumé nasvedčuje, že knižka nepočíta iba s domácim používateľom, ale že má ambície preniknúť i za hranice našej vlasti. Nakoniec treba ešte vyzdvihnúť technickú precíznosť vonkajšej úpravy knihy.

FRANZ SCHUBERT NA DOLNOM POHRONI

V tomto roku otvorili v Želiezovciach Schubertovu pamätnú izbu. Pokladáme preto za užitočné oboznámiť našich čitateľov so životom a dielom tohto veľkého hudobného skladateľa.

(Poznámka redakcie)

Od tých čias, ako hudobný skladateľ Franz Schubert býval v Želiezovciach, uplynulo jeden a pol storočia, a preto je na mieste, aby sme si na tohto génia hudby pospomínali. Jeho tvorba je presiaknutá prvkami, ktoré skladateľ čerpal od pospolitého ľudu. Schubert sa učil z bohatstva ľudového umenia slovenských a maďarských pracujúcich — z ich krásnych melódií, piesní a rytmu.

Schubert bol človekom založeným veľmi citovo, dôsledný, poctivý, dobrosrdečný a ľudomilný. Býval častým hosťom viedenských zábavných podnikov a peniaze rýchlejšie vydával, ako ich vedel zarobiť. Bol človekom veľmi veselým a do zábavných podnikov chodil hlavne preto, aby si tam vypočul hudbu, ľudové piesne a pohovoril si s obyčajnými pracujúcimi ľuďmi. Vtedy hneď sadol ku klavíru a z jeho klávesov vylúdlil prekrásnu tanečnú melódiu alebo zložil ľubozvučnú pieseň.

O Schubertovom pohybe na území našej vlasti sa väčšina autorov zmieňuje len vetou alebo dvoma, a preto je potrebné viac sa zamerať práve na jeho pobyt v Želiezovciach, kde strávil krásny a plodný vek svojho krátkeho života, veď zomrel len 31-ročný.

Mladosť Franza Schuberta

Franz Schubert sa narodil 31. januára 1797 vo viedenskom predmestí, v Lichtenthale. Jeho otec Franz Theodor Florián Schubert pochádzal z Moravského Starého Mesta. Ako mladík prišiel do Viedne za výpomocného učiteľa. Tu sa aj usadil. Jeho syn Franz bol 12. dieťaťom spomedzi 14 detí, ktoré mali z prvého manželstva. Z oboch manželstiev mali až 19 detí. Matka Franza Schuberta sa menovala Mária Elisabeth a v roku 1812 náhle zomrela.

Franzov otec bol učiteľom v jednej viedenskej robotníckej štvrti. Za ťažkých životných podmienok a minimálnej starostlivosti o chudobného človeka sa stalo, že až 9 Fránzových súrodencov zomrelo. Avšak jeho otec aj tak mal veľké starosti s vyživovaním a zaodievaním početnej rodiny.

Otec mal rád hudbu a lásku k hudbe vstúpil aj do srdca svojich detí. Tak aj mladý Franz sa učil hrať na husliach a už od útleho detstva prejavoval mimoriadne nadanie v hudobnom odbore. Na klavíri ho učil hrať jeho starší brat Ignác, neskôršie tiež Michal Holzer a na husliach a na klavíri ho učil hrať aj dvorný organista Venzel Ružička.

Franz Schubert už ako dieťa často spieval v kostole, či už v zbere alebo sólo. Keď dorástol, vzali ho spievať do spevokolu, ktorý vystupoval pri slávnostiach a hostinách na cisárskom dvore. Avšak

mladý Franz nikdy nemal stále pracovné miesto a vždy zápasil s nedostatkami finančných prostriedkov.

Franz sa zoznámil s klavíristom Jozefom Szalayom, ktorý pochádzal z Uhorska a v tom čase žil vo Viedni. Szalay ešte podučil mladého Schuberta hre na klavír a oboznámil ho s mnohými maďarskými a slovenskými melódiami.

Otec sa obával, že Franz ako hudobník zostane bez chleba, preto ho nahováral, aby sa stal učiteľom. Mladý Franz najprv odporoval, ale neskôršie sa zmieril s myšlienkou, že bude pokračovať v príprave na učiteľské povolanie. Mal k tomu ešte jeden dôvod, že sa nechcel stať vojakom cisárskej armády, lebo už bol trikrát vyzvaný, a ako učiteľ sa vyhol vojenskej službe. Stal sa tak výpomocným učiteľom na škole pri svojom otcovi. Ako plat dostával 40 rakúskych forintov za jeden rok, čo bolo veľmi málo.

Mladý výpomocný učiteľ sa však nevedel vžiť do vtedajšieho spoločenského života, lebo mal veľmi revolučné zmýšľanie. Nevedel to dlho v sebe utajiť, lebo na každom kroku videl krivdy, ktoré páchala vládnúca trieda na ubiedenom pracujúcom ľude. Učil deti z chudobných viedenských rodín, preto mal možnosť dobre poznať vtedajšie feudálne pomery starého Rakúska. Roku 1818 vystúpil zo školských služieb a zostal bez práce. Vydržovali ho len jeho priatelia, ako boli Grillparzer, sestry Fröhlichove a i.

Schubert hudobným skladateľom

Franz Schubert už ako šesťročný začal komponovať. Keď mal 17 rokov, dirigoval prvú operu. Skladal a ponúkal nakladateľstvom svoje skladby, ale tie mu za ne veľmi málo platili. Od roku 1814, keď začal komponovať, až do roku 1828, keď zomrel, Schubert zarobil len 6892 forintov. Za svojho života zložil vyše 1500 skladieb, ktoré oplývajú hĺbkou citu. Jeho melódie sú jednoduché, ale pritom hlboko citové. Najviac skladal na verša básnikov Goetheho, Schillera, Heineho, Claudisa, Körnera a i. Zložil mnoho krásnych valčikov a tiež niekoľko zborových spevov.

Mal veľa priateľov medzi mladými literátmi, maliarmi a inou viedenskou inteligenciou. Býval častým hosťom aj u básnika Grillparzera. So svojimi priateľmi často usporiadali večierky, na ktorých sa prednášali diela mladých autorov. Veľmi obľúbené tu boli Schubertove valčiky.

Franz sa zoznámil aj s operným spevákom Johannom Michalom Voglom, ktorý bol práve na vrchole svojej slávy. Vogl najprv veľmi nechotne bral na vedomie priateľstvo s mladým Schubertom, ale neskôršie bol jedným z najúprimnejších jeho priateľov. Vogl sa stal prvým interpretom jeho piesní. So Schubertom chodil po celom starom Rakúsku a spieval jeho prekrásne piesne. Voglovým pričinením sa stalo, že Schuberta prijali za učiteľa hudby do rodiny grófa Jána Karola Eszterházyho de Galantha do Želiezoviec. Gróf Ján Eszterházy

bol ináč aj cisárskym komorníkom a na okolí Želiezoviec vlastnil asi 10 tisíc hektárov dobrej úrodnej zeme, na ktorej od včasného rána až do neskorej noci lopotili jeho poddaní roľníci.

Franz Schubert v Želiezovciach

Dvadsaťjedenročný Franz Schubert prvý raz natrvalo opustil Viedeň a vydal sa na cestu do Želiezoviec, alebo na uhorský vidiek, ako sa tomu vtedy hovorilo vo Viedni. Z Viedne cestoval poštovým kočom s prepriahanými koňmi. Gróf Eszterházy ho pozval za učiteľa hudby pre svoje dcéry, kontesy Karolínu, Máriu a Rozáliu. V Želiezovciach ho ubytovali u správcu v manzardovej izbičke, ktorá je vzdialená od kaštiela asi sto krokov. Franz bol spokojný s ubytovaním. Nič ho tu nevyrušovalo len na dvore gagot asi 40 správcových husí, ako on sám o tom napísal.

Okrem bytu a stravy mu za každú odučenú úlohu gróf vyplácal 2 forinty. Po ťažkých rokoch biedy vo Viedni pobyt v Želiezovciach mu zabezpečoval pokojné pracovné prostredie. Vo voľných chvíľach sa rád prechádzal po parku pri kaštieli, rád si zašiel aj do blízkeho lesa alebo do poľa. Chodil po medzi ľuďmi, ktorí pri práci si spievali a on ich rád počúval. Z ľudových piesní čerpal pre svoju umeleckú tvorbu, komponoval, hral, tvoril.

Mladé kontesy sa rady hrávali pri kaštieli alebo v parku, či už s loptami, na naháňačku, na skrývačku alebo iné hry. Vo Franzovi našli dobrého spoločníka, ktorý im veľmi dobre rozumel, rád sa s nimi pohral a pobavil ich. Bol nielen dobrým učiteľom, ale aj dobrým spoločníkom a verným priateľom. Tieto jeho dobré vlastnosti ihneď spoznali aj kontesy a preto sa s ním všetky spriatelili a obľúbili si ho.

O svojom pobyte v Želiezovciach napísal aj svojmu bratovi Ignácovi a tiež aj svojim priateľom do Viedne. Vo svojich listoch sa im s trpkosťou sťažoval, že gróf a grófka ho pokladajú za menejcenného. Stolovať mu nedovoliť s nimi, ale ho zaradili medzi služobníctvo. Keďže pochádzal z nižšej spoločenskej triedy, pozerali na neho zvyška a pohŕdali ním, čo mu často dávali aj pocítiť a on to ťažko znášal. Gróf je neobyčajný surovec, grófka je namyslená a pyšná, ale ich deti sú veľmi milé a dobré — písal v listoch svojim blízkym do Viedne.

Franz vychádzal veľmi dobre s grófovým služobníctvom. Tunajší kuchár má veľmi slabú morálku, komorná má vyše 30 rokov a slúžka je neobyčajne pekná dedinská krásavica — opisoval ďalej svoj pobyt v Želiezovciach. Mojou najpríjemnejšou spoločnicou je vychovávateľka detí, ktorá však proti mne je už dosť stará, ale za to nič, my si s ňou aj tak veľmi dobre rozumíme. Mojm najnebezpečnejším súperom pri nej je tunajší dvorník. Ďalšími mojimi spoločníkmi pri našom spoločnom stolovaní sú aj dvaja koniari, ale tí chudáci oveľa lepšie sa rozumejú svojim koňom ako by rozumeli ľudom. Moju úprimnosť — písal Franz Schubert ďalej — majú ako páni, tak aj pospolití ľudia, veľmi radi, lebo ma všetci poznajú len z tej dobrej stránky, a to je to hlavné...

Staré a mohutné stromy v eszterházyovskom parku šumeli veľmi tajomne a ich šumu rozumel len

mladý klavírista a vedľa neho kontesa Karolína. Jej Franz vyčarúval prekrásne melódie a skladal pre ňu piesne. Zahorel k nej čistou a úprimnou láskou.

Franz a kontesa Karolína

Kontesa Karolína si dlho len zahrávala s učiteľom hudby, ale neskôršie musela čoraz častejšie byť v jeho prítomnosti. Franz sa jej stal nepostrádateľným, stal sa jej všetkým. Milovala ho horúcou a čistou láskou.

Pod dojmom tejto veľkej lásky Franz komponoval, písal noty, hral, spieval, tvoril, miloval. S veľkým záujmom počúval od pospolitého ľudu slovenské a maďarské ľudové piesne, taktiež aj cigánsku a domácu sedliacku hudbu, z bohatstva ktorých pri svojej tvorbe tak mnoho čerpal. Vtedy medzi inými napísal aj pieseň, ktorú nazval Žaloba k ľudu (Klage an das Volk). Pre Karolínu zvlášť zložil skladbu, ktorej dal názov Divertissement á la hongrois (Uhorská zábava).

Gróf Eszterházy dlho nevedel o láske svojej dcéry Karolíny k mladému hudobníkovi. Aj grófka sa o tom dozvedela len medzi poslednými. Keď sa však gróf o tom dozvedel, že jeho dcéra Karolína miluje učiteľa hudby, nebral tú zvesť vážne. Ba pred priateľmi v spoločnosti sa vyjadril, že jeho dcéra si môže dovoliť pobláznit hlavu aj niekoľkým tuctom chudobných chlapcov. Zhrozil sa však, keď sa dozvedel, že Karolínina láska je veľmi vážna.

Gróf a grófka sa uzniesli na ráznom opatrení: Karolínu odviezli k príbuzným do Viedne. Za krátky čas rodičia a príbuzní vyhládli pre ňu ženicha, ktorý bol bohatý a urodzený, a hoci ho Karolína nemilovala, predsa ju prinútili vydať sa za neho.

Krásna mlynárka

Smutne šumeli stromy v eszterházyovskom parku, smutne žbľnkala aj voda v potôčiku, ktorý preteká parkom, a po strate Karolíny smutné zostávalo i srdce mladého hudobného génia. Keď si Franz sadol na chvíľu, jeho ruka písala po papieri smutné nôtty. Aj grófov klavír v bielom salóne, pri malátnom dotyku Franzových prstov vydával zo seba smutné nôtty. Dlho, dlho do noci Franz na ňom hrával a často sa stávalo, že neskoro v noci gróf ho dal odohnať od klavíra. Potom za bezsených nocí sa zavrel do svojej izbičky, kde vyseďoval často až do rána a písal. Písal na papier, ale aj steny jeho spálne boli celé popísané notami.

Franz aj ďalej vyučoval hudbu kontesy Máriu a Rozáliu, ale jeho predošlá chuť k životu sa mu nechcela vrátiť. Vo svojom voľnom čase rád sedával na lavičke v parku. Niekedy si našiel miesto pod košatými stromami, ktoré spúšťali svoje konáre až k zemi. Tu akoby sa skrýval pred ostatným svetom. Inokedy sa zase zdržiaval pri mytologických sochách, ktoré stáli pri kaštieli. Žbľnkot potoka tiež len na čas ho zaujal. Tu sa vystrel do trávy a počúval spev vtákov. Akoby sa učil od nich. Zrazu sa schytil, posadil sa v tráve, dal papier na koleno a písal. Vznikali tak nové, smutné, ale prekrásne melódie.

Ešte v roku 1816 Wilhelm Müller zložil báseň Müllerlieder, v ktorej sa hovorí o troch mlynáro-

vých dcérach. Teraz Franz Schubert na slová tejto básne zložil kytku prekrásnych piesní, známe pod názvom Die Schöne Müllerin (Krásna mlynárka). Skladba pozostáva z 20 piesní a celou skladbou sa ťahne motív žblnkania vody v potoku a klepotu mlynského kolesa.

Franz sa stále vyhýbal ľuďom, bol smutný, málo spal, komponoval a nakoniec ochorel na pľúcnu chorobu. Svoje ochorenie veľmi zanedbával a až na veľké naliehanie svojich priateľov sa začal liečiť. V roku 1823 navštívil viac lekárov. Chorľavel a preto v roku 1824 už natrvalo opustil Želiezovce a odišiel do Viedne.

Vo Viedni sa zišiel so svojim starým priateľom Volgom, s ktorým ešte spolu urobili niekoľko zájazdov s hudbou a piesňami po mestách starej rakúskej ríše. Avšak aj naďalej žil vo veľkej biede, ktorá ho neopustila až do jeho smrti (zomrel vo Viedni dňa 19. novembra 1828).

Na záver o Franzovi Schubertovi

Keď bol Franz Schubert v službách grófa Eszterházyho v Želiezovciach, jeho meno nič svetu nehororilo, ale po jeho smrti sa stalo slávnym. Neskoro po jeho odchode zo Želiezoviec a po jeho smrti eszterházyovská rodina dala zriadiť v želiezovskom kaštieli tzv. Schubertovu izbu. Bol ňou biely salón

v kaštieli, kde dali umiestniť ten istý klavír, na ktorom kedysi hrával Franz Schubert. Ďalej bol tam postavený stôl, kreslá, obrazy a iné kusy nábytku, ktoré údajne boli zachované z tých čias, keď on žil v Želiezovciach.

Manzardová izba, ozdobená na priecheli reliefom sovy, v ktorej kedysi Franz Schubert spával, aj naďalej slúžila na ubytovanie služobníctva. Z nábytku, ktorým bola zariadená v čase pobytu Schuberta v Želiezovciach, sa nezachovalo nič.

Dosiaľ stojí kaštieľ v želiezovskom parku, v ktorom sa kedysi ozývali zvuky klavíra pod prstami mladého Franza Schuberta, stojí aj izba, v ktorej spával, zachovaný je aj biely salón, v ktorom na klavíri hrával, žijú ešte aj mnohé staré stromy, pod korunami ktorých tak rád sedával a skladal svoje krásne melódie. Od tých čias už pretieklo dolu Hronom veľa vody, prehnali sa revolučné roky 1848 — 1849, prešla prvá a potom aj druhá svetová vojna, cez ktorú niektorí želiezovskí obyvatelia zo Schubertovej izby rozobrali nábytok, bol značne poškodený aj kaštieľ, boli vyrúbané aj mnohé staré stromy v parku, ale na prekrásnych melódiách Franza Schuberta sa nič nezmenilo — sú rovnako čarokrásne ako boli, pred jeden a pol storočím.

PAVOL KOHÚT

NA POČEŠŤ DVOCH JUBILEÍ

V levickom Klube mládeže bola 8. apríla 1970 vlastivedná súťaž, ktorú zorganizovalo Tekovské múzeum pre mládež levických škôl II. cyklu. Súťažili štyri päťčlenné družstvá. Súťažiacich prišli povzbudiť vlastní spolužiaci a spolužiačky. Bolo ich do 80. Súťaž vhodne spojili aj s besedou so spisovateľmi Andrejom Chudobom a Luborom Bátorovským.

Tematicky bola súťaž zameraná na život a dielo V. I. Lenina z príležitosti stého výročia jeho narodenia, ďalej na udalosť a priebeh oslobodenia našich krajov Sovietskou armádou z príležitosti 25. výročia, ako aj na históriu tekovskej oblasti. V súťažných otázkach sa nezabudlo ani na folklór tekovskej oblasti. Prvenstvo získalo družstvo SVŠ Levice, ktorému priznala porota plný počet bodov — 120. Každý člen družstva si odniesol hodnotnú cenu — spací vak. Na druhom mieste sa umiestnilo družstvo levickej Strednej ekonomickej školy,

na tretom mieste ďalšie družstvo „esvéšky“ a na štvrtom zmiešané družstvo. Súťažiaci preukázali značné vedomosti najmä z oblasti Leninovho diela a života, z tematiky priebehu oslobodzovacích bojov ako aj z histórie okresu. Ukázalo sa, že podobnou akciou, ak je dobre propagovaná, možno zaujmavo a nevtieravo oboznamovať mládež s históriou nášho okresu, s politickými zápasmi robotníckej triedy a s históriou budovania socializmu v okrese.

Zaujímavá bola aj druhá časť súťaže. Bola to beseda o literárnej tvorbe dvoch zúčastnených literátov. A tak si organizátori súťaže z Tekovského múzea odnášali pocit, že priblížili účastníkom život a dielo Lenina, slávne dni nášho oslobodenia a kus peknej histórie nášho okresu. V budúcich súťažiach bude treba zostavovať súťažné otázky aj z menej známych úsekov našej histórie, aby sa neopakovali z roka na rok tie isté úseky. (ov)

VÝSTAVY V TEKOVSKOM MÚZEU

Do bohatej činnosti Tekovského múzea v Leviciach patrí aj výstavnícka činnosť. Pokúsime sa urobiť stručný prierez výstavami od roku 1963. Pozoruhodná bola výstava Michala Staudta, ktorá obsahovala 42 obrazov. Pre Tekovské múzeum ich zapožičala Mestská galéria z Bratislavy. V roku

1964 sa na výstave obrazov predstavili žiaci národného umelca Janka Alexyho. 40 obrazov videli takmer všetci žiaci levických škôl. V tom istom roku bola aj výstava „Knížné ilustrácie“. Bol to súbor 40 obrazov slovenských ilustrátorov. Výstavu navštívilo do 650 žiakov. Slovenský fond výtvarných

umelcov tiež prispel hodnotnou výstavou z diel slovenských grafikov a maliarov. Od roku 1965 Tekovské múzeum v Leviciach spolupracuje s Nitrianskou galériou. Tak vznikla výstava „Slovenskí výtvarníci k 20. výročiu oslobodenia.“ V roku 1967 Mestské múzeum z Bratislavy spolu Tekovským múzeom v Leviciach inštalovalo výstavu „Bratislava — hlavné a korunovačné mesto“. Návštevníci mali možnosť oboznámiť sa s málo známymi obdobiami mesta Bratislavy. Exponáty hovorili výrečne o tom, že v Bratislave bolo od roku 1563 do 1830 spolu 11 korunovácií, pri ktorých bolo korunovaných 11 uhorských kráľov a 8 kráľovských manželiek. Mestské múzeum v Bratislave zabezpečilo na výstave aj odborný výklad. Výstavu navštívilo vyše 1000 návštevníkov.

V roku 1968 Nitrianska galéria vystavovala „Z tvorby nitrianskych výtvarníkov“. Boli zastúpení výtvarníci Schurman, Pongrác, Guderna, Jelenák, Massányi, Slamka a iní. V roku 1969 usporiadalo Tekovské múzeum tri výstavy. Predovšetkým to bola výstava „Slovenskí výtvarníci k SNP“. Výstava bola inštalovaná v galérii múzea. Druhá výstava bola v zasadačej sieni MsNV v Leviciach a jej názov bol „Z tvorby Juraja Lauku“. Návštevníci sa mohli oboznámiť s dielom popredného predstaviteľa insitného umenia. Výstavu navštívilo vyše 500 študentov. Trefou bola výstava „Užitočný a škodlivý hmyz“. Zapožičalo ju Vlastivedné múzeum v Hlohovci. Bola inštalovaná v prírodovednom oddelení Tekovského múzea.

V roku 1970 to bola predovšetkým výstava „Slovenskí grafici k 25. výročiu oslobodenia ČSSR.“ Výstavu propagovali aj v československom rozhla-

se a pútavými letákmi. Boli na nej originálne diela takých majstrov ako je V. Hložník, O. Dubay, J. Szabó. Hodnotná bola aj výstava k 100. výročiu

narodenia veľkého revolucionára a vodcu medzinárodnej robotníckej triedy V. I. Lenina, ktorá bola inštalovaná na MsNV.

Tibor Štiglinc

Z NOVŠÍCH ARCHEOLOGICKÝCH OBJAVOV

V našom okrese najvýznamnejším archeologickým výskumom posledného obdobia bol výskum v Starom Tekove v roku 1968, ktorý viedol Dr. Alojz Habovštiak, CSC, vedecký pracovník Archeologického ústavu SAV. Výskum bol prevádzaný na troch miestach obce a to v polohe „Starý kostol“, na cintoríne a na kostolnom dvore.

V priestore „Starý kostol“ boli odkryté základy starej kláštornej budovy a v sutinách zburaného domu sa našli opracované tufové kvádre, pochádzajúce z niekdajšieho gotického kostola. Ostatky múrov tohoto kostola boli odstránené výstavbou dvoch rodinných domkov koncom 19. storočia.

Na terajšom cintoríne boli sondami zistené kultúrne vrstvy do značnej hĺbky, ktoré svedčia o prakticky nepretržitom osídlení obce od doby neolitického podnes. V 11. storočí tam bol postavený a potom rozširovaný feudálny hrad, ktorý však bol v neskoršom období úplne zničený. Rozsiahlejšiemu výskumu tohoto miesta bránila jeho terajšia funkcia.

Na dvore dnešného farského kostola boli zistené základy staršieho románskeho kostola, postaveného najneskoršie v 11. storočí z veľkých tufových kvádrov, kladených na mocné základy zo zlietaného muriva. Tento kostol bol v neskoršom

období zväčšený o prístavbu, ktorej základové múrivo je podnes čiastočne viditeľné. Bezprostredné okolie kostola bolo od 11. storočia až po 1776. rok používané ako cintorín.

Po skončení výskumných prác v Starom Tekove začal Dr. Habovštiak ešte v roku 1968 archeologický výskum na známom opevnenom hradišti Hrádze, ležiacom v chotári obce Tlmače, na skalnej vyvýšenine nad Hronom. Sondy boli kopané vo vnútri hradišťa a na vonkajšom opevnení. Výrazný val bol v mieste niekdajšieho spevneného vstupu na hradište prekovaný priečnou sondou a bola zistená jeho stavebná konštrukcia. Vo vnútri hradišťa bola na skalnom podloží veľmi plytká a miestami odplavená vrstva ornice, ktorá nie je veľmi súca na zachovanie archeologických objektov. No i napriek tomu boli tam objavené archeologické nálezy, ktoré sú dokladom toho, že hradište Hrádze vzniklo a bolo intenzívne osídlené v období Veľkomoravskej ríše.

Tlmačské hradište so svojimi mohutnými valmi patrí medzi najviac zachovalé a najkrajšie na Slovensku. O to viac nás mrzí jeho bezcitné poškodenie buldozércom pri úprave terénu pod vinohrad.

Pavol Behula